

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ,
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2009-2010

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
με θέμα
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ–ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ
ΣΤΙΣ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

της **ΣΟΦΙΑΣ ΠΟΛΥΒΑΚΑ**
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΟΣ–ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΑΛΕΞΙΟΣ ΔΕΦΝΕΡ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

ΒΟΛΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2010

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή αναλύει τη σχέση ελεύθερου (δημόσιου) χώρου και ελεύθερου χρόνου στις μεσαίου μεγέθους Ευρωπαϊκές πόλεις. Επιχειρώντας μια γενική ερμηνευτική προσέγγιση των εξελίξεων κατά τη μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και των επιπτώσεων της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της παγκοσμιοποίησης, παρουσιάζονται οι προκλήσεις που αφορούν στο σύγχρονο δημόσιο χώρο, με έμφαση στην κοινωνιολογική και πολιτική διάστασή του, και συσχετίζονται με τις κοινωνιολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνιστώσες της αξιοποίησης του ατομικού ελεύθερου χρόνου. Οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους, τα θύματα της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αναλύονται ως ατελείς τοπικές κοινωνίες και, με τη βοήθεια της ανάλυσης της πόλης από τον Weber, αναγνωρίζονται ως προνομιακοί τόποι για τη σύσταση ενός νέου μοντέλου δημόσιου χωροχρόνου που θα ανταποκρίνεται σε μια σύγχρονη ερμηνεία της έννοιας της ποιότητας ζωής και θα ανασυνθέτει τις αναπτυξιακές προοπτικές τους.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: χώρος, χρόνος, Ευρωπαϊκή πόλη, δημόσιος, ποιότητα ζωής

ABSTRACT

This paper analyses the relationship between public space and free time in the medium-sized European cities. Through the review of the general transformations that marked the passing to a postindustrial era and the processes of the European integration and globalization, the challenges for the modern public space are being presented and, also, related with the sociological, political and cultural aspects of the use of the individuals' free time. The medium-sized European cities, the victims of the European integration, are analysed as incomplete local societies and, with the help of the still applying terms of Weber's analysis, they are recognized as the most beneficial places for the creation of a new model of public space and time. This model would apply to a new understanding of the notion of quality of life and, also, would reshape medium-sized European cities' development potentials.

KEY WORDS: space, time, European city, public, quality of life

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	1
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
2. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ	6
2.1 <u>ΧΩΡΟΣ: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ-Η ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ</u>	6
2.2 <u>ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ</u>	8
2.3 <u>ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ</u>	10
2.3.1 Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20 ^ο ΑΙΩΝΑ	10
2.3.1.1 ΕΞΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ	10
2.3.1.2 Η ‘ΑΤΕΛΗΣ’ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ	11
2.3.2 Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΗ ΩΣ ‘ΑΤΕΛΗΣ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ’	13
2.4 <u>Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21^{ου} ΑΙΩΝΑ:</u>	
<u>ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΖΩΗΣ:</u>	14
2.4.1 ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ	15
2.4.2 ΝΕΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	17
2.4.3 ΑΠΟ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΖΩΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΠΙΛΟΓΩΝ	19
2.4.4 ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΧΩΡΙΣ ΕΓΓΥΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΓΓΥΤΗΤΕΣ ΧΩΡΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	23
2.4.5 ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ-ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΑΥΤΟΘΕΣΜΙΣΗΣ	25
2.5 <u>Η ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ</u>	27
3. ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ	29
3.1 <u>ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ:</u>	31
3.1.1 ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΟΡΟΥ	31
3.1.2 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ	32
3.1.2.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ	33
3.1.2.2 ΤΟΠΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	35
3.1.3 ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ	36
3.2 <u>ΔΙΕΞΟΔΟΣ Η ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ:</u>	38
3.2.1 Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ	39
3.2.2 ΑΝΑΓΚΗ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΘΕΣΜΩΝ	41

4. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ	42
4.1 <u>ΧΡΟΝΟΣ</u>	42
4.1.1 ΣΧΕΣΗ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΧΩΡΟΥ: ΑΝΑΓΚΗ ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΣΚΕΨΗΣ	42
4.1.2 ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ	43
4.1.3 Ο ΧΡΟΝΟΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ	45
4.2 <u>ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ</u>	47
4.2.1 Η ‘ΣΧΟΛΗ’ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ	48
4.2.2 Η ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΥ	50
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	54
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	58
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	60

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της σχέσης ελεύθερου αστικού χώρου και ελεύθερου χρόνου στα πλαίσια των μεσαίου μεγέθους Ευρωπαϊκών πόλεων. Η ανάλυση και σύνθεση των τριών επιμέρους ερευνητικών πεδίων επιχειρείται με διαρκείς αναφορές στα χαρακτηριστικά της σύγχρονης πραγματικότητας, όπως αυτή διαμορφώνεται και εξελίσσεται δυναμικά.

Ο τίτλος της εργασίας αποκαλύπτει σε μεγάλο βαθμό τη δυσκολία του εγχειρήματος προσέγγισης του αντικειμένου, η οποία ωστόσο συστήνει και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του. Κάθε προσπάθεια οριστικής χαρτογράφησης τόσο του ελεύθερου χώρου, όσο και του ελεύθερου χρόνου, ακόμη και της ίδιας της έννοιας της Ευρωπαϊκής πόλης, αποτελεί μια ερμηνευτική προσέγγιση της συνθετότητας και της πολυμορφίας της σύγχρονης πραγματικότητας, η οποία επιδέχεται σε κάθε επιμέρους σημείο της αμφισβήτηση και κριτική επαναδιαπραγμάτευση. *Στόχος της εργασίας*, επομένως, δεν μπορεί παρά να είναι η σκιαγράφηση των πολλαπλών διαστάσεων της υπό εξέταση σχέσης εντός του συγχρονικού πλαισίου, δηλαδή η σύνθεση των πεδίων του *ελεύθερου αστικού χώρου*, το οποίο κατεξοχήν εντάσσεται στη δημόσια σφαίρα δεδομένου ότι ο ελεύθερος χώρος στα όρια της πόλης ταυτίζεται με το δημόσιο χώρο, του *ελεύθερου χρόνου*, το οποίο κατεξοχήν εντάσσεται στην ιδιωτική σφαίρα δεδομένου ότι ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί τον λιγότερο υποκείμενο σε δεσμεύσεις ατομικό χρόνο, και του πεδίου της *Ευρωπαϊκής πόλης μεσαίου μεγέθους*, το οποίο προσφάτως έχει προσελκύσει μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον και το οποίο χαρακτηρίζεται από τη σχετικότητα και ποικιλομορφία της έννοιας και της κατηγορίας αστικού κόσμου που η Ευρωπαϊκή πόλη μεσαίου μεγέθους, αντιστοίχως, συστήνει. Δευτερεύων στόχος της εργασίας αποτελεί η ανίχνευση σύγχρονων διαστάσεων, τάσεων και δυναμικών που θα μπορούσαν ενδεχομένως να αξιοποιηθούν ως κατευθυντήριες γραμμές κατά τη χάραξη στρατηγικής στοχοθεσίας.

Η προσέγγιση του αντικειμένου, σύμφωνα με τη στοχοθεσία που περιγράφηκε, βασίστηκε στη βιβλιογραφία και τους δικτυακούς τόπους που παρουσιάζονται αναλυτικά στο τέλος της εργασίας. Παρόλο που κάποιες από τις πηγές αναφέρονται σε ποσοτικά στοιχεία κυρίως όσο αφορά στις Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους, η ανάλυση επικεντρώνεται στη διερεύνηση των θεωρητικών συνιστωσών της υπό εξέταση σχέσης.

Η προσέγγιση του αντικειμένου πραγματοποιείται έτσι ώστε η *ανάλυση των επιμέρους στοιχείων να δομείται σταδιακά και, ταυτόχρονα, να επιχειρείται η σύνθεσή τους με τα προγενέστερα αναλυμένα πεδία*. Η ανάλυση των χαρακτηριστικών της σύγχρονης πραγματικότητας πραγματοποιείται, επίσης, με τρόπο σταδιακό έτσι ώστε η παρουσίασή τους να μην απομονώνεται σε ένα κεφάλαιο, αλλά να παρακολουθεί την προσέγγιση των επιμέρους θεματικών του αντικειμένου και να διατρέχει το σύνολο της εργασίας, η ακριβής διάρθρωση της οποίας αποτυπώνεται στον πίνακα περιεχομένων που προηγήθηκε.

2. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

2.1 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ– Η ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

Μπορεί ο φυσικοεπιστημονικά-τεχνολογικά σχεδιασμένος χώρος (όπως και αν προσδιορίζεται περαιτέρω) να ισχύει ως ο μόνος αληθινός χώρος; (Heidegger, 2006:33).

Ένα τοπίο είναι...η προβολή της ψυχής ενός λαού πάνω στην ύλη (Ελύτης, 2007:8).

Ο χώρος, ως πεδίο όπου είναι δυνατή η αναγωγή ανθρώπων, δράσεων και έργων (Heidegger, 2006), ως ανθρωπογενές αποτέλεσμα δυναμικής επενέργειας του ανθρώπου (καταρχήν σε επίπεδο υλικού μετασχηματισμού) διαχρονικά στο φυσικό χώρο (Γούσιος, 2007), δεν αποτελεί ‘παθητικό στοιχείο που νομιμοποιεί την προβολή των κοινωνικών φαινομένων στον υλικό κόσμο’ (Remy, 2004:203). Η υλικότητα του πλήρως πλέον κατεκτημένου κοσμικού χώρου από τον άνθρωπο, η οποία επιτρέπει την αισθητηριακή προσέγγισή του, σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερο διαμεσολαβημένο τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος προσεγγίζει, νοηματοδοτεί και σχετίζεται με ό,τι τον περιβάλλει, έχουν καταστήσει τον χώρο πρόσφορο αντικείμενο για σημειωτική ανάλυση και, από πολύ νωρίς, πεδίο συμβολικής νοηματοδότησης (βλ. κεντρικά χωροθετημένα ιερά θρησκειών) και αξιοποίησης (βλ. τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές πρακτικές με τις οποίες ο Χίτλερ επεδίωξε την επικύρωση της επικυριαρχίας του). Ο χώρος, διαμέσου της αναγωγής της υλικότητάς του σε συμβολικό επίπεδο (Aitchison et al., 2000- Gospodini, 2002a, 2002b, 2004- Carmona et al, 2003- Remy, 2004), κατ’ αντιστοιχία προς τη γλώσσα η οποία ‘κατασκευάζει την πραγματικότητά μας’, αντί να αποτελεί απλώς ένα μέσο αναπαράστασής της (Barthes, 1989), αναδεικνύεται σε κοινωνιολογική έννοια η οποία, συλλειτουργώντας με άλλες κοινωνικές παραμέτρους, εντέλει μορφοποιεί τις κοινωνικές σχέσεις (Remy, 2004:203-204). Η εισαγωγή της χωρικής διάστασης στις ανθρώπινες σχέσεις και την κοινωνική πραγματικότητα ορίζει έναν ατέρμονο κύκλο κατά τον οποίο ο χώρος ‘παράγεται από την κοινωνία και «παράγει»¹ κοινωνικές σχέσεις’ αποτελώντας αναπόσπαστο συστατικό στοιχείο τους (Λάββας κ.ά., 2001:368).

Στην προσέγγιση της σχέσης ανθρώπου, κοινωνίας και χώρου ως μιας διαλεκτικής σχέσης διαρκούς αλληλεπίδρασης (βλ. Berger, 1963- Giddens, 1984), στρουκτουραλιστές και υπαρξιστές αντιτείνουν ότι η επενέργεια του ανθρώπου στο

¹ Τα εισαγωγικά προστέθηκαν από τη συγγραφέα.

χώρο είναι ουσιαστικά περιορισμένη. Η ανάγκη του ανθρώπου να αυτοπροσδιοριστεί χωρικά ουσιαστικά τον χώρο, τόσο ως φυσικό μόρφωμα όσο και ως κοινωνιολογικό παράγοντα, σε δεδομένο, καθώς η επενέργειά του τελευταίου στην κοινωνική πραγματικότητα γίνεται κατά κύριο λόγο με τρόπο έμμεσο, ασυνείδητο και ως εκ τούτου ελάχιστα αμφισβητήσιμο:

Οι ρουτίνες της καθημερινής ζωής δημιουργούν μια ορισμένη άποψη για τον κόσμο και κάποιες προεκτάσεις για πράξη...[Ο άνθρωπος] 'κατασκευάζει' το χώρο...έτσι ώστε οι κατοικίες και οι τόποι να αποτελούν βιογραφίες αυτής της πραγματικότητας, εκφράσεις της υπαρξιακής προέλευσης των χωρικών εννοτήτων, σχέσεων και προσκολλήσεων (Λάββας κ.ά., 2001:369).

Η παραπάνω διατύπωση δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως μια ντετερμινιστική προσέγγιση όσο αφορά στην επίδραση του προϋπάρχοντα του ατόμου χώρου επί των κοινωνικών πραγματικοτήτων στις οποίες το άτομο μορφώνεται και ζει (βλ. Aitchison, 2000:19 και Worpole, 2000:21). Εάν το πλαίσιο εντός του οποίου διερευνούμε τη σχέση χώρου και κοινωνικής πραγματικότητας σκιαγραφηθεί βάσει δύο ενδεικτικών χαρακτηριστικών του που γίνονται ευρέως αποδεκτά, δηλαδή, αφενός, του ότι κάθε άνθρωπος συμμετέχει ταυτοχρόνως σε πολλαπλές κοινωνικές πραγματικότητες οι οποίες συχνά επικαλύπτουν η μία την άλλη (ή, αλλιώς, ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι πολυεπίπεδη και μπορεί να αναλυθεί σε πολλαπλές κλίμακες) και, αφετέρου, του ότι οι κλίμακες του τοπικού και του παγκόσμιου διαπλέκονται κατά τη νεωτερικότητα ολοένα και περισσότερο, σε βαθμό ώστε ο χώρος να προσδιορίζεται ως χώρος ροών, σύμφωνα με τον Castells (1989), και οι κοινωνίες να μετασχηματίζονται σε κοινωνίες δικτύων με ουσιαστικά απροσδιόριστα χωρικά όρια, η παραπάνω άποψη θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί ως δηλωτική της διάκρισης μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας.

Παρά την έντονη κριτική που ασκήθηκε στον στρουκτουραλισμό, η διαπίστωση που εμμέσως εκμαιεύεται από την παραπάνω διάκριση είναι σημαντική: ο χώρος ως κρίσιμος παράγοντας ερμηνευτικής κοινωνιολογικής προσέγγισης αποκτά τόσο μεγαλύτερη σημασία όσο ευρύτερη χρονικά (και χωρικά) είναι η εξέταση της εξελισσόμενης σχέσης χώρου-κοινωνίας, καθώς στην περίπτωση εστίασης σε συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο ελλοχεύει ο κίνδυνος υποτίμησης πιθανών ζυμώσεων νέων κοινωνικών δυναμικών με χωρικά αποκρυσταλλωμένες προϋπάρχουσες δομές που ενδέχεται να δημιουργήσουν νέες πραγματικότητες σε βάθος χρόνου, ή ο κίνδυνος παράβλεψης σημαντικών συνιστωσών του υπό εξέταση θέματος οι οποίες υπερβαίνουν το συγκεκριμένο πλαίσιο. Η σύνδεση της χωρικής και της χρονικής διάστασης, όσο αφορά στην υπό διερεύνηση σχέση, είναι αναγκαία. Επιπλέον,

όσο αφορά στο επίκαιρο ερώτημα περί της ουσιαστικής δυνατότητας των κοινωνιών να αλληλεπιδρούν με το χώρο της πραγματικότητάς τους, καθώς οι συνθήκες της διεθνικής οικονομικής πραγματικότητας και της παγκοσμιοποίησης έχουν απομειώσει το βαθμό αυτοδιαχείρισης των επιμέρους κοινωνιών (Πετράκος και Rodrigues-Pose, 2002-Habermas, 2006 κ.α.), αυτό δεν μπορεί παρά να τεθεί και με όρους πολιτικής (με την πρωτογενή σημασία της ως τρόπου οργάνωσης της πόλης) στα πλαίσια των σύγχρονων μετασχηματισμών που δημιουργούν την ανάγκη αναθεώρησης εννοιών όπως αυτές της πόλης και της διακυβέρνησης.

2.2 ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Άλλη πλευρά της θέσμησης της δημοκρατίας: η δημιουργία ενός δημόσιου χώρου... Αυτό μας φαίνεται αυτονόητο, έχουμε την εντύπωση ότι ένας δημόσιος χώρος είναι δεδομένος..., πράγμα που σημαίνει ότι ξεχνάμε πως...στις διαιρεμένες κοινωνίες, τις ασιατικές μοναρχίες παραδείγματος χάριν, δεν υπάρχει πραγματικά δημόσιος χώρος (Καστοριάδης, 2008:183-184).

Εάν, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, ο χώρος σε κάθε δεδομένη ιστορικοκοινωνική πραγματικότητα λειτουργεί ως κοινωνιολογική έννοια και πολιτισμικός κώδικας, εάν, με άλλα λόγια, αποτελεί συνθετικό παράγοντα του πλαισίου συγκεκριμένων περιορισμών και δυνατοτήτων, 'συσχετισμών και εξισορροπήσεων..., ρήξεων, αντιθέσεων και αποκλεισμών' (Remy, 2004:205), και, επιπλέον, εάν τίθενται ήδη εξ αρχής ζητήματα ύπαρξης ουσιαστικής (δηλαδή θεσμικά κατοχυρωμένης) δυνατότητας επενέργειας της κοινωνίας στο χώρο όπου δομείται, τότε εύλογα θα ισχυριζόταν κανείς ότι ο όρος 'ελεύθερος χώρος' είναι καταχρηστικός. Προφανές είναι ότι ένας ορισμός του ελεύθερου χώρου που θα προσέδιδε μονομερή έμφαση στη δυνατότητα φυσικής προσπελασιμότητάς του από τις διάφορες κοινωνικές ομάδες που συλλειτουργούν σε δεδομένο γεωγραφικό χώρο θα έθετε ως προϋπόθεση τον ορισμό του χώρου ως (κυρίως) φυσικού υποβάθρου, παραγνωρίζοντας ότι αυτός 'δομεί πολιτισμικούς κώδικες' και 'προσφέρει υπόβαθρο για αναπαραστάσεις' (Remy, 2004:204).

Στις Δυτικές κοινωνίες εν γένει, ο ανοιχτός (open), ελεύθερα προσβάσιμος αστικός χώρος, παρά τις επιμέρους διαφορές στην ορολογία και στις πολιτικές με τις οποίες οι διάφορες χώρες απέδωσαν και διαχειρίστηκαν το εν λόγω εννοιολογικό περιεχόμενο, ταυτίστηκε εν πολλοίς με το δημόσιο χώρο (Worpole, 2000:12-13). Η έννοια του δημόσιου χώρου, όπως θεμελιώθηκε στην Ευρωπαϊκή σκέψη,

ολοκληρώθηκε μέσω της σύνδεσής του με το ιδεώδες της δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση δημοκρατικών καθεστώτων κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Worpole, 2000- Freestone, 2000- Carmona et al., 2003- Thomson & Travlou, 2007). Είναι, ωστόσο, φανερό ότι οι όροι ελεύθερος και δημόσιος δεν είναι συνώνυμοι. Η ελευθερία παρότι -ή ακριβώς επειδή- είναι αδύνατο να θεμελιωθεί φιλοσοφικά χωρίς τη χρήση εννοιών της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας ή μιας ξεπερασμένης φιλοσοφίας φυσικού δικαίου, διατηρεί και απηχεί την κατεξοχήν πολιτική σημασία της μέσω της σχετικότητάς της ως έννοιας που επιτρέπει τη διαρκή επανερμηνεία και αναδημιουργία της (Καστοριάδης, 2008:319-320). Συγχρόνως, ο όρος δημόσιος αναλύεται πάντοτε στις σύγχρονες κοινωνίες σε πολιτικές, θεσμικές και χωρικές συνιστώσες.

Η νοηματική σύνδεση ελεύθερου και δημόσιου χώρου επέτρεψε στα δημοκρατικά καθεστώτα να βρουν ίσως την αμεσότερη έκφρασή τους στο πεδίο του αστικού χώρου. Η έμφαση που δόθηκε στον ελεύθερο, δηλαδή ανεξαιρέτως για όλους σύννομα προσβάσιμου, δημόσιου χώρου ο οποίος εξ ορισμού πλέον στοχεύει στη συμμετοχικότητα και τη δημοκρατία, ανταποκρίθηκε στις καινοφανείς κατά τον 20^ο αιώνα κοινωνικές πιέσεις για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, εκπαίδευσης, υγιεινής, μεταφορών, των αστικών τοπίων και των υποδομώνσχόλης και επικύρωσε συμβολικά την πολιτική επιλογή περί ‘αναγέννησης’ του δημόσιου χώρου και της δημόσιας ζωής σε αντιδιαστολή με ό,τι ίσχυε προγενέστερα, παραδείγματος χάριν στις βιομηχανικές πόλεις και τις ταχέως αναπτυσσόμενες αστικές συγκεντρώσεις (Worpole, 2000:32-33- Thompson & Travlou, 2007). Σημειώνεται ότι ο δημόσιος χώρος ως έννοια συμπεριλαμβάνει, εκτός από τον υπαίθριο αστικό χώρο, τους εσωτερικούς χώρους των δημόσιων κτιρίων, παραδείγματος χάριν των μουσείων και των πανεπιστημίων, αποκτώντας έτσι ευρύτερο πολιτισμικό περιεχόμενο (Worpole, 2000:12- Δέφνερ, 2006).

Ο ελεύθερος, ανοιχτός και διανοιγόμενος, αστικός δημόσιος χώρος είναι, λοιπόν, κάθε άλλο παρά ‘ένα αρχιτεκτονικό κενό, δημιούργημα των πολεοδόμων’ (Καστοριάδης, 2008:185), παρόλο που συχνά αντιμετωπίστηκε ως τέτοιο από τους υπεύθυνους της διαχείρισης και του σχεδιασμού του (Worpole, 2000:32-33- Thompson & Travlou, 2007). Αντιθέτως, είναι πεδίο ‘μέγιστης κοινωνικής και πολιτικής σημασίας’ (Worpole, 2000:12), ο κατεξοχήν κοινωνικός τόπος (τόπος κοινωνικής συνδιαλλαγής και όσμωσης), εγγενές συστατικό της δημοκρατίας, πολιτισμική και πολιτική κατάκτηση του Δυτικού και κατά κύριο λόγο του Ευρωπαϊκού αναπτυγμένου κόσμου (Carmona et al., 2003). Ως τέτοιο, συστήνει και παρέχει δυναμικό ‘πεδίο

άσκησης εξουσίας' (Remy, 2004:213), του οποίου οι περιβαλλοντικές και ηθικές (πέραν των οικονομικών) συνιστώσες δεν παραγνωρίζονται πλέον (Worpole, 2000: 13).

2.3 ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Η μοίρα ολόκληρης της Ευρώπης...καθορίστηκε από διάφορες ελευθερίες...που αποτελούν ειδικά προνόμια, άλλα περιορισμένα, άλλα με ευρεία εφαρμογή, και που ευεργετούν συγκεκριμένες ομάδες. Συχνά οι ελευθερίες αυτές συγκρούονται μεταξύ τους, συμβαίνει ακόμη και να αναιρούν η μία την άλλη. Φυσικά, δεν ήταν δυνατό να τεθεί θέμα ελευθεριών πριν συσταθεί η Ευρώπη ως χώρος ομοιογενής, χώρος προστατευμένος (Braudel, 2005:427).

Τα πάρκα παριστάνουν την πρωτόγονη φύση δουλεμένη με μια τέχνη υπέροχη (Rimbaud, 1981:71).

Ο δημόσιος χώρος στις πόλεις της Ευρώπης (τους τόπους δημιουργίας του Ευρωπαϊκού τρόπου σκέψης και ζωής- Bagnasco & Galès, 2000), άλλαξε δραματικά κατά τον 20^ο αιώνα συγκριτικά ως προς ό,τι ίσχυε στο χώρο της 'αναγκαίας δημόσιας ζωής' των προγενέστερων κοινωνιών (*necessary public life*- Thompson & Travlou, 2007:3). Στο δημόσιο χώρο αποτυπώθηκαν, ζυμώθηκαν και θεσμοθετήθηκαν οι κοινωνικές επιπτώσεις των ραγδαίων εξελίξεων σε πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό, τεχνολογικό και επιστημονικό επίπεδο (βλ. Arvanitidis & Petrakos, 2005).

2.3.1. Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

2.3.1.1 ΕΞΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ

Κεντρικό χαρακτηριστικό γνώρισμα, σύμφωνα με τον Max Weber, που συνέχει τις εξελίξεις στον Ευρωπαϊκό χώρο και εν γένει στο Δυτικό κόσμο (ο οποίος μπορεί 'να οριστεί...με βάση το κράτος δικαίου, τη δημοκρατία, τις πνευματικές ελευθερίες, τον κριτικό ορθολογισμό, την επιστήμη, μια ελεύθερη οικονομία που στηρίζεται στην ατομική ιδιοκτησία', βλ. Nemo, 2008:12), είναι η εντατικοποίηση μιας μακρόχρονης διαδικασίας εξορθολογισμού και από-ιεροποίησης του κόσμου. Υπό το πρίσμα αυτής της θεώρησης, η ανάδυση του σύγχρονου κράτους και της αστικής τάξης, η εμφάνιση και μετεξέλιξη του καπιταλισμού, η εμφάνιση και διαφοροποίηση νέων μορφών εξουσίας, η προσέγγιση της πολιτικής ως επαγγέλματος, η νομιμοποίηση της γραφειοκρατίας και του τεχνολογικού ελέγχου αποκτούν ειδικό περιεχόμενο (Bagnasco & Galès, 2000- Φραγκόπουλος, 2005- Weber, 2006). Ακόμη και η εμφάνιση του Μοντέρνου Κινήματος κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1920, το οποίο, με εξαίρεση τη

διεθνή επιρροή του Αμερικανού αρχιτέκτονα Frank Lloyd Wright, θεωρείται Ευρωπαϊκό αποκύημα που 'άλλαξε την όψη των πόλεων σε ολόκληρη την Ευρώπη' (Worpole, 2000:10), θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνευτεί ως τμήμα μιας διαδικασίας εξορθολογισμού σε επίπεδο αρχιτεκτονικού και αστικού σχεδιασμού η οποία, ενδεικτικά, προήγαγε τη λειτουργική έναντι της αισθητικής προσέγγισης της αρχιτεκτονικής μορφής (δημιουργώντας μια νέα αισθητική) και το λειτουργικό διαχωρισμό της πόλης σε ζώνες επιμέρους αστικών χρήσεων (κατοικίας, εμπορίου, βιομηχανίας, ψυχαγωγίας, μεταφορών κ.ο.κ.).

Στον αντίποδα, όμως, ενός 'οράματος για την πόλη' που συστήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από σοσιαλδημοκράτες και Μοντερνιστές στη βάση μιας κοινώς εννοούμενης *καλής ή καλύτερης* ζωής (good/better life, βλ. Worpole, 2000:10-17), ενεργοποιήθηκε και εντάθηκε, κυρίως μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μια διαδικασία αποδόμησης των έως τότε εμπεδωμένων συλλογικών ταυτοτήτων:

Η ιστορία των καταστροφών του 20^{ου} αιώνα έβγαλε από το απυρόβλητο παντού σχεδόν τις εθνικές παραδόσεις. Η συλλογική ταυτότητα των πολιτών που ανήκουν σε κράτη-έθνη ρευστοποιήθηκε αλλού...Καθίσταται τότε διαφιλονικούμενο το ποια εικόνα έχουν για τον εαυτό τους οι πολίτες μιας χώρας, ποιοι είναι και ποιοι θέλουν να είναι (Habermas, 2006:70).

Η αντίθεση μεταξύ μιας οραματικής διατύπωσης που, παρά τις ποικίλες σκοπιμότητες ή τις λοιπές θεωρητικές και πρακτικές της προεκτάσεις, απευθυνόταν σε συλλογικότητες, σε κοινές νοηματοδοτήσεις, σε εκφάνσεις του συλλογικού τρόπου ζωής και, από την άλλη, μιας αναστοχαστικής στάσης και μιας εξατομίκευσης των κοινωνικών υποκειμένων που προέκριναν τη διυποκειμενική πρόσληψη των πολλαπλών πραγματικοτήτων έναντι των προγενέστερων συνδετικών ιστών των κοινωνικών συνόλων που δομούνταν 'επί τη βάσει κοινών βιωμάτων' (Elias, 1997:25), είναι ενδεικτική των αλλαγών που συντελέστηκαν εντός λίγων μόλις δεκαετιών στην Ευρωπαϊκή κοινωνία και την Ευρωπαϊκή πόλη.

2.3.1.2 Η 'ΑΤΕΛΗΣ' ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Η Ευρώπη άντλησε πολλά οφέλη από το γεγονός ότι στα πρώτα της βήματα, όλες της οι περιφέρειες είχαν την άνεση να αναπτυχθούν ελεύθερα...Όπως ήταν φυσικό, η καθεμία συγκροτήθηκε ως οντότητα...ως ενσυνείδητη ενότητα έτοιμη να υπερασπίσει το έδαφος και την ανεξαρτησία της. Αυτό όμως που έχει σημασία είναι ότι...παρά τα πολιτικά στεγανά, δημιουργείται μια ολοφάνερη πολιτισμική σύγκλιση, σύγκλιση κουλτούρας...Αυτός ο πολιτισμός είναι δημιούργημα πολλαπλών εθνοφυλετικών, οικονομικών αναμιξέων, αλληπάλληλων αγώνων, κοινών δοξασιών, και κυρίως, δημιούργημα αυτών των ίδιων των ταραχών για τις οποίες πασχίζει να βρει τρόπους θεραπείας (Braudel, 2005:432-434).

Δεν είναι σπάνιος ο ισχυρισμός πως η Ευρώπη, παρά την ποικιλομορφία και τις αντιθέσεις που την χαρακτήριζαν ήδη από τον 11^ο και 12^ο αιώνα, την εποχή που, σύμφωνα με τον Braudel, η 'Ευρώπη ζει την πρώτη της νεότητα' (Braudel, 2005: 432), μπορεί πληρέστερα να προσδιοριστεί ως πολιτισμικό παράδειγμα (Valéry, 1994- Elias, 1997- Bagnasco & Galès, 2000- Braudel, 2005). Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι η ίδια η έννοια του πολιτισμού (απολύτως διακριτή αρχικά από εκείνην της κουλτούρας), όταν εξεταστεί ως προς τη γενική λειτουργία της, απηχεί την εθνική αυτοσυνειδησία επιμέρους Ευρωπαϊκών κοινοτήτων (Elias, 1997:25-29):

Όσο και αν ποικίλλει όμως αυτή η αυτοσυνειδησία,...όλοι θεωρούν απολύτως αυτονόητο ότι αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο θέλει να θεωρείται και να αποτιμάται ο ανθρώπινος κόσμος συνολικά (Elias, 1997:28-29).

Η διερεύνηση του ιδιαίτερου αυτού ζητήματος έμεινε κατ' ανάγκη εκτός του πλαισίου της εργασίας αυτής. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι ευρέως χρησιμοποιούμενοι όροι όπως 'Ευρωπαϊκή σκέψη', 'Ευρωπαϊκή πόλη' κ.α. παύουν να είναι προσχηματικοί ή προσδιορισμένοι από τις αντιθέσεις τους με ό,τι δεν είναι Ευρωπαϊκή σκέψη, πόλη κ.ο.κ., μόνον εάν ιδωθούν στα πλαίσια μιας ιστορικής διαδρομής, μιας 'διαδικασίας πολιτισμού' (Elias, 1997) που επιτρέπει κοινά σημεία αναφοράς, αυτοπροσδιορισμού, κατανόησης και ερμηνείας της πραγματικότητας, κοσμοθεώρησης και τρόπου ζωής.

Στην πορεία της μακράιωνης ιστορίας της Ευρώπης, η θέσμιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), οι διαδοχικές διευρύνσεις της, η διαδικασία οικονομικής ολοκλήρωσης, η συζήτηση περί του Συντάγματός της και οι τρέχουσες εξελίξεις οι οποίες, εν καιρώ παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ανέδειξαν εγγενείς αδυναμίες και θεσμικά ελλείμματα της ΕΕ (Schwarz, 2010), αποτελούν πρόσφατα ιστορικά γεγονότα. Παρά το γεγονός ότι η ΕΕ ακόμη μετεξελίσσεται θεσμικά, έχουν ήδη εμφανιστεί ενδείξεις των περιορισμών στους οποίους υπόκειται υπό την πίεση των αναπτυξιακών δυναμικών της παγκοσμιοποίησης και της νέας οικονομίας (Κότιος και Τσέλιος, 2002), σε συνδυασμό με δείγματα αναποτελεσματικότητας πολυετών πρακτικών.

Ένδειξη της 'ατελούς' Ευρωπαϊκής Ένωσης θα μπορούσαν να θεωρηθεί η ανάδυση ενός 'ανισομερούς χωρικού προτύπου ανάπτυξης στην περιοχή των Νέων Κρατών Μελών της ΕΕ' που αναδεικνύει την υπεροχή 'των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης και της εντός αυτών υπεροχή των πρωτευουσών περιφερειών και των δορυφόρων τους, καθώς και των συνοριακών με την ΕΕ-15 περιφερειών' (Καλλιώρας, 2007:118- Petrakos, 2008), παρά το ότι η ΕΕ έχει θέσει ως 'θεσμική υποχρέωσή της' την αντιμετώπιση των ανισοτήτων μεταξύ των κρατών-μελών και των περιφερειών της

(Πετράκος και Rodriguez-Pose, 2002- Kunzmann, 2009). Επίσης, εξίσου αποκαλυπτικό είναι και το υψηλό, παραδείγματος χάριν συγκριτικά ως προς το αντίστοιχο επίπεδο των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (Πετράκος, 2002:91), επίπεδο των περιφερειακών ανισοτήτων (και το χαμηλό αντιστοίχως επίπεδο χωρικής συνοχής της ΕΕ). Εμμέσως, μάλιστα, η ΕΕ αποδέχεται το γεγονός ως το πιθανότερο επακόλουθο της οικονομικής ολοκλήρωσης. Η έμμεση αυτή αποδοχή υποδηλώνεται από τη μακρόχρονη διάθεση σημαντικών οικονομικών πόρων μέσω του Διαρθρωτικού Ταμείου και του Ταμείου Συνοχής (Πετράκος, 2002:90), της οποίας ακόμη και η αντισταθμιστική λειτουργία είναι αναγκαίο πλέον να επαναξιολογηθεί δεδομένων των πολύ μεγάλων ελλειμμάτων που εμφανίζουν πολλά Ευρωπαϊκά κράτη, αλλά και γενικότερα της αδυναμίας των χωρών της Ευρωζώνης να διαχειριστούν επιτυχώς και να ξεπεράσουν την οικονομική κρίση (Schwarz, 2010).

2.3.2 Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΗ ΩΣ 'ΑΤΕΛΗΣ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ'

Υπό το πρίσμα της ρευστότητας που επικρατεί στην εμφανώς ανισομερώς αναπτυγμένη Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο σε επίπεδο κρατών-μελών όσο και σε επίπεδο περιφερειών και επιμέρους πόλεων, η προσπάθεια απόδοσης μιας συνεκτικής έννοιας του όρου 'Ευρωπαϊκή πόλη' μοιάζει να απαξιώνεται και η θεώρηση περί 'κοινωνιογένεσης του Ευρωπαϊκού πολιτισμού' (Elias, 1997:14) μπορεί, δεδομένης της αλληλεξάρτησης των χωρών του κόσμου και των διαρκών ανταλλαγών μεταξύ τους, να 'καταλογίζεται σε νοσταλγία του παρελθόντος' (Bagnasco & Galès, 2000:1). Στο σύγχρονο ολόένα και περισσότερο παγκοσμιοποιημένο κόσμο, καθώς το επίπεδο ελέγχου των εθνικών κρατών επί των εσωτερικών τους πραγματικοτήτων μειώνεται, 'οι μεμονωμένες πόλεις, σύμφωνα με τον Castells, αναδύονται ως κινητήριες δυνάμεις για τη δημιουργία της νέας Ευρώπης' (Gospodini, 2004:225).

Οι πόλεις, οι οποίες είχαν 'απορροφηθεί από τα έθνη-κράτη' και είχαν εν πολλοίς αγνοηθεί κατά τη διαδικασία οικοδόμησης των εθνικών ταυτοτήτων και κοινωνιών (Bagnasco & Galès, 2000), αναδεικνύονται και πάλι μεμονωμένες, κατατάσσονται σε ιδιαίτερο αστικό ιεραρχικό δίκτυο και συνάπτουν άμεσους δεσμούς μεταξύ τους σύμφωνα με την ιεραρχική τους κατάταξη (Beriatos & Gospodini, 2003- Arvanitidis & Petrakos, 2005). Οι περισσότερο ακμάζουσες Ευρωπαϊκές πόλεις (το αναπτυξιακό επίπεδο των οποίων δεν καθορίζεται ντετερμινιστικά αλλά συσχετίζεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων με το μέγεθος της αστικής συγκέντρωσης, βλ. Bagnasco

& Galès, 2000- Metaxas & Kallioras, 2004), έρχονται αντιμέτωπες με ‘μεγαλύτερο ανταγωνισμό, περισσότερους κανόνες της αγοράς και περισσότερα δίκτυα’ (Galès, 2002:260), καθώς συνδέονται κατά κύριο λόγο με πόλεις που κατέχουν παρεμφερή θέση στα αντίστοιχης κλίμακας αστικά δίκτυα. Η περίπτωση των παγκόσμιων πόλεων (global cities), των μεγαπόλεων (mega cities), των μεγάλων μητροπολιτικών περιφερειών και μητροπόλεων είναι χαρακτηριστική (Galès, 2002- Kazeron, 2005- Kunzmann, 2009). Οι διεθνείς αυτοί κόμβοι αποκτούν κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους και διακρίνονται, οριακά αποκόπτονται, από το περιφερειακό, εθνικό ή Ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο όπου υπάγονται. Η βαθιά αντίθεση που ο Simmel στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εντόπισε ανάμεσα στη μεγαλούπολη και τη μικρή πόλη, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς πως στις αρχές του 21^{ου} αιώνα έχει αναχθεί στην κατά πολύ ίσως συνθετότερη αντίθεση μεταξύ της μητρόπολης και των λοιπών αστικών συγκεντρώσεων. Σύμφωνα με τον Galès, ‘η ιδέα της [Ευρωπαϊκής] πόλης είναι [πλέον], χωρίς διακρίσεις, αυστηρά αντιτιθέμενη με αυτήν της μητρόπολης’ (Galès, 2002:25-26).

Με βάση τη διάκριση μεταξύ πόλης και μητρόπολης και την προσέγγιση του Galès, η Ευρωπαϊκή πόλη θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως εκείνη η αστική συγκέντρωση η οποία, παρά την ατελή (incomplete) δυναμική ανοιχτότητα που χαρακτηρίζει την οικονομική, παραγωγική, πληθυσμιακή σύνθεση και διάρθρωσή της ως κόμβος δικτύων, ροών, διαντιδράσεων και ανταλλαγών που υπερβαίνουν τα όριά της, δεν αποκλείει την προσέγγισή της μέσω των εμπλουτισμένων και αναθεωρημένων εννοιών της ‘τοπικότητας’ (locality) και της ‘ατελούς τοπικής κοινωνίας’ (incomplete local society, βλ. Galès, 2002:12). Η Ευρωπαϊκή πόλη, σύμφωνα με τους Bagnasco και Galès, ταυτίζεται πλέον με την Ευρωπαϊκή πόλη μεσαίου μεγέθους (Bagnasco & Galès, 2000- Galès, 2002), η ανάλυση της οποίας επιχειρείται σε επόμενο κεφάλαιο.

2.4 Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21^{ου} ΑΙΩΝΑ: ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΖΩΗΣ;

Το «σχεδιάσμα μιας θεωρίας του πολιτισμού» υπογραμμίζει... τις συναρτήσεις μεταξύ των μεταβολών στη δόμηση της κοινωνίας και των μεταβολών στη δόμηση της συμπεριφοράς και της ψυχοσύνθεσης (Elias, 1997:18).

Το γεγονός ότι οι Ευρωπαϊκές πόλεις μπορούν να διακριθούν από τις μητροπόλεις, καθώς οι τελευταίες αναπτύσσουν περισσότερες οριζόντιες σχέσεις και

χαρακτηρολογικές συνάφειες με μητροπόλεις του διεθνούς αστικού δικτύου, παρά κατακόρυφες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις με πόλεις του Ευρωπαϊκού και εθνικού αστικού δικτύου, δεν συνεπάγεται ότι υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος τύπος Ευρωπαϊκής πόλης ή ότι υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο μοντέλο Ευρωπαϊκής κοινωνίας (Galès, 2002). Ωστόσο, ‘μακριά από τη Σκύλλα της «στατικής αντίληψης», που τείνει να εκφράζει κάθε ιστορική κίνηση ως κάτι ακίνητο χωρίς γίνεσθαι, και τη Χάρυβδη του ιστορικού σχετικισμού που βλέπει στην ιστορία μόνο μια διαρκή μεταβολή’ (Elias, 1997:17), είναι δυνατό να εντοπιστούν ορισμένα γενικά κοινά χαρακτηριστικά, καθώς και κάποιες σημαντικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια αυτής της ‘μεταβολής’, οι οποίες, μάλιστα, ανιχνεύονται ακόμη σε πολλές περιπτώσεις στη δομή του ελεύθερου χώρου και της δημόσιας ζωής στις σύγχρονες πόλεις, στη θεσμική οργάνωση και στις μεταβολές ‘της συμπεριφοράς και της ψυχοσύνθεσης’ (Elias, 1997:18) των σύγχρονων κοινωνιών.

2.4.1 ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η άνοδος της σοσιαλδημοκρατίας στην Ευρώπη προήγαγε τον κρατικό έλεγχο στον αστικό σχεδιασμό και τη δημόσια ζωή, προωθώντας με τρόπο πατερναλιστικό το όραμα της εξυγίανσης της δημόσιας ζωής και της διασφάλισης της υγείας και ευζωίας των κατοίκων των Ευρωπαϊκών πόλεων (Worpole, 2000). Ήδη από την εποχή των Rousseau, Goethe, Coleridge και άλλων εκφραστών του Ρομαντισμού, η σχέση μεταξύ της ψυχοσύνθεσης του ανθρώπου και του περιβάλλοντος στο οποίο ζει είχε εντοπιστεί και η Ευρωπαϊκή σκέψη είχε αναγνωρίσει την έννοια των ‘πρότυπων κοινωνιών’ (Worpole, 2000:16). Η πεποίθηση ότι η μορφή των πόλεων σχετιζόταν άμεσα με τις ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές ήταν ήδη εκπεφρασμένη σε προγενέστερες του μοντερνισμού ιδέες, όπως αυτές του ουτοπιστή H.G. Wells στην Αγγλία και των Ευρωπαίων Φουτουριστών, που, παρά τις διαφορές τους, υποστήριζαν πως ένα όραμα για την πόλη θα μπορούσε να αναχθεί σε στρατηγική επίτευξης ενός οράματος για το σύνολο της κοινωνίας (Freestone, 2000:65).

Το Μοντέρνο Κίνημα ανταποκρίθηκε στο αίτημα να παρέχει στους αυξανόμενους αστικούς πληθυσμούς καθαρότερες και υγιεινότερες πόλεις και υποδομές, δίνοντας έμφαση στην έννοια της διαφάνειας (της σύζευξης εσωτερικών και εξωτερικών, υπαίθριων χώρων) και της προσβασιμότητας, ‘υποβαθμίζοντας δραματικά τη σημασία των παραδοσιακών δημόσιων χώρων’ (Thompson & Travlou, 2007:4). Οι νέοι θεσμοί

και οι καινοφανείς αστικοί ελεύθεροι χώροι, οι καινούριες αρχιτεκτονικές τυπολογίες (παραδείγματος χάριν, του κέντρου υγείας, του σανατορίου, των εργατικών κατοικιών, του αθλητικού πάρκου κ.α.) και οι νέες πολεοδομικές μορφολογίες θεωρήθηκαν ως τα κρίσιμα δημόσια τοπία και τοπόσημα που θα προωθούσαν τη δημιουργία μιας ενεργούς δημόσιας κουλτούρας στις κοινωνίες που μετατρέπονταν σε ολοένα και περισσότερο πλουραλιστικές (Worpole, 2000:11). Καθώς συχνά, αν όχι πάντοτε, ο πολεοδομικός σχεδιασμός ενσωματώνει ένα σύστημα αξιών, ιδεολογικών και πολιτικών πεποιθήσεων και ένα όραμα για την πόλη, το μοντερνιστικό όραμα για μια ‘ηλιοφώτιστη ουτοπία’ (sunlit utopia), ήταν, επίσης, ‘ένα όραμα για μια δυναμική, ενεργή πόλη...[στον αντίποδα του προτύπου] μιας προαστιακής [ανεξέλεγκτης, διάσπαρτης] ανάπτυξης ή μιας αυτοαναφορικής κοινωνίας’ (όπως αυτό που υιοθετήθηκε, αντίστοιχα, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τον Καναδά και σε κοινωνίες που σε προγενέστερες περιόδους λειτουργούσαν σε σημαντικό βαθμό ως κλειστά συστήματα μειωμένων αλληλεπιδράσεων με το περιβάλλον τους- βλ. Bunting et al., 2007). Επιπλέον, αποτέλεσε αξιοσημείωτο εγχείρημα σύζευξης μεταξύ κοινωνικής πολιτικής, πολεοδομικού σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής (Worpole, 2000:15).

Η νέα αισθητική (Worpole, 2000:10) που παρήχθηκε ως απόρροια του κινήματος που στόχευε στη διασφάλιση μιας αναγέννησης του δημόσιου χώρου και της κοινωνικής ζωής θεωρούμενης ως πολιτισμική κατάκτηση των Ευρωπαϊκών πόλεων, ‘κατήγγησε λίγο-πολύ τη δημόσια ζωή’ μέσω της ιδεολογικής αποκήρυξης των παραδοσιακών μορφών δημόσιου χώρου (παραδείγματός χάριν των πλατειών και των δρόμων) τους οποίους έκρινε ως ‘ανθυγιεινούς, ανεπιθύμητους, ανώφελους και, ως ένα βαθμό, ανήθικους’ (Thompson & Travlou, 2007:4). Εμμέσως, στιγματίστηκαν επίσης οι εμπεδωμένοι τρόποι μετοχής στη δημόσια ζωή. Οι μοντερνιστικές προγραμματικές και σχεδιαστικές αρχές, στο βαθμό που εφαρμόστηκαν, άλλαξαν τη μορφή της πόλης ως προς τις παραδοσιακές ζωτικές λειτουργίες της, δηλαδή την παροχή τόπου συνάντησης και συνδιαλλαγής, αγοράς αγαθών και υπηρεσιών και συνδετήριων δρόμων μεταξύ των αστικών χρήσεων. Η δημόσια κοινωνική συνδιαλλαγή περιορίστηκε στους δημόσιους χώρους των δημόσιων υποδομών, στους χώρους στάθμευσης και στα κηπάρια των περιοχών κατοικίας, ενώ η αγορά και οι μεταφορές διαχωρίστηκαν με αυστηρό τρόπο με έμφαση στη λειτουργική εξειδίκευση (Thompson & Travlou, 2007).

Η σύλληψη της ιδέας της ‘πόλης-κήπου’ (garden city) στην Αγγλία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποτέλεσε μια διαφορετική πρόταση για τον αστικό χώρο η οποία ενέπνευσε το ομώνυμο κίνημα που επηρέασε πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις στις αρχές του

20^{ου} αιώνα (Kazeron, 2005). ‘Αυτό το εκπληκτικό όραμα που συνδύαζε πολιτικά ιδεώδη, την πεποίθηση περί της προτεραιότητας των ανθρώπινων λειτουργιών και μια ορθολογική προσέγγιση των σχέσεων και διασυνδέσεων των ανθρώπων στο σύνολο πλέγμα της ζωής’ (Worpole, 2000:25), βασιζόταν, επίσης, στην πίστη ότι οι αλλαγές στο χώρο της πόλης θα επέφεραν βελτιώσεις στην κοινωνία (Freestone, 2000:68). Σύμφωνα με τον Hardy, το όραμα της πόλης-κήπου, σε αντίθεση με το όραμα του Μοντέρνου Κινήματος, δεν προσδιόριζε επακριβώς τη βελτίωση της κοινωνίας, καθώς τη θεωρούσε ως οργανική συνέπεια της αλλαγής, και, επομένως, μπορεί να θεωρηθεί ως μια ελλιπής ουτοπία, μια ‘σχεδόν ουτοπία’ (quasi utopia), που συγκριτικά υπήρξε λιγότερο ολοκληρωτική και παρεμβατική και, παρά τις εγγενείς αδυναμίες της, περισσότερο επιτυχημένη από κάθε απόλυτη ουτοπία (Freestone, 2000:74-75).

Το κίνημα, ωστόσο, κρίθηκε ως αντιαστικό (Worpole, 2000:26), κυρίως από όσους συνδέουν εννοιολογικά την πόλη με τις πυκνότητες, την ‘κουλτούρα του δρόμου, τους τρόπους μεταφορών και τους τόπους βιομηχανίας’, ερμηνεύοντάς την ως πεδίο ζωτικότητας που δεν δίνει έμφαση στην ιδιωτικότητα της οικιακής ζωής, αλλά στις ‘ευκαιρίες για μεγαλύτερη προσωπική ελευθερία και ευχαρίστηση’ για όλους (Worpole, 2000:29). Παρά τις κοινοτικές αρχές τις οποίες συμπεριελάμβανε η αρχική σύλληψη της πόλης-κήπου (παραδείγματος χάριν, την παροχή υψηλής ποιότητας δημοσίων υπηρεσιών) και παρά την επίδραση που ασκεί ακόμη ως προς το αίτημα της δημιουργίας υγιεινότερων πόλεων, η έμφαση στην ιδιωτικότητα και την κατοικία αποτελούσε μια διαφορετική ερμηνεία της αστικής ζωής (βασισμένη εν πολλοίς σε πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Αγγλικής κοινωνίας) που υλοποιούσε, κατά την υιοθέτησή της από τα Ευρωπαϊκά κράτη, μια μετατόπιση του κέντρου βάρους από την κοινωνία στο άτομο (δεν είναι τυχαίο ότι γινόταν μνεία για ελεγχόμενη κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού της πόλης-κήπου) και από τον δημόσιο χώρο στο χώρο της κατοικίας.

2.4.2 ΝΕΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η ‘κατάργηση’ του δημόσιου χώρου όπως ήταν παραδοσιακά γνωστός (Freestone, 2000) δεν προσφέρεται άμεσα για ερμηνευτικές προσεγγίσεις των κοινωνικών αναγκών και διεργασιών που οδήγησαν σε αυτήν, καθώς, όπως διαφάνηκε, ήταν εν πολλοίς αποτέλεσμα παρεμβατικότητας σε μια περίοδο, μάλιστα, οξυμμένων κοινωνικών

προβλημάτων που προκλήθηκαν από τους Παγκοσμίους Πολέμους και εντάθηκαν από τα μεταναστευτικά κύματα. Ωστόσο, η απουσία κοινωνικής συναίνεσης αποτελεί μάλλον συνήθη πραγματικότητα στη σύγχρονη ιστορία της εξέλιξης των πόλεων τόσο των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων χωρών της Ευρώπης (Freestone, 2000:62). Η επιβίωση τύπων και μορφών παραδοσιακών χώρων δημόσιας ζωής θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνευτεί από κοινωνιολογικής σκοπιάς ως επιβίωση της ανάγκης εύρεσης σημείων αναφοράς στους τόπους δημόσιας άμεσης κοινωνικής συνδιαλλαγής εκ μέρους των κοινωνιών που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της παγκοσμιοποίησης. Παρόλ' αυτά, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται ότι οι τόποι αυτοί δεν απεκατέστησαν σχεδόν ποτέ την παραδοσιακή τους σημασία στο χώρο της πόλης και στο δημόσιο βίο, αλλά επενδύθηκαν με νέα νοήματα και χρησιμοποιήθηκαν με διαφορετικούς τρόπους.

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, οι εξελίξεις σε πολιτικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο υπήρξαν δραματικές. Οι καταστροφικοί πόλεμοι, οι εμφύλιες συρράξεις, οι πολιτικές ανακατατάξεις, οι μετακινήσεις πληθυσμών, η παγκόσμια οικονομική ύφεση, ακόμη και η διαστρέβλωση από το φασισμό της φαινομενικά αβλαβούς έμφασης που δόθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από τη (λευκή) Ευρωπαϊκή κουλτούρα στη σωματική υγιεινή και ευρωστία, με αναφορές στο αρχαιοελληνικό ιδανικό περί φυσικής και πνευματικής τελειότητας (Worpole, 2000:14), η κατάρρευση της μοντερνιστικής ουτοπίας έπειτα από ανεπιτυχείς και κάποτε επιζήμιες εφαρμογές των αρχών που το Μοντέρνο Κίνημα εισηγήθηκε (Freestone, 2000- Thompson & Travlou, 2007), τα εντεινόμενα κοινωνικά προβλήματα όπως αυτό της ανεργίας, προκάλεσαν μια εκτεταμένη συνειδησιακή μεταβολή, ένα νέο ιστορικό επίπεδο αυτοσυνειδησίας και συνείδησης 'ενδεχομενικότητας' (Habermas, 2006:92-93) στους Ευρωπαίους πολίτες, βασισμένο σε πρωτοφανή επίπεδα γενικευμένης κοινωνικής απογοήτευσης και αμφισβήτησης. Οι εθνικές συλλογικές ταυτότητες και οι αυτοαναφορικές παραδόσεις και πρακτικές, όπως αναφέρθηκε, 'παρασύρθηκαν στο στρόβιλο του αναστοχασμού', ομοίως και οι θεσμοί που ο Hegel περιέγραψε ως την 'εξαντικειμενίκευση του πνεύματος του λαού' (Habermas, 2006:92-95). Σταδιακά,

η αντίληψη της ηθικότητας κερματίστηκε στα στοιχεία εκείνα από τα οποία την είχε οικοδομήσει κάποτε ο Hegel: στη γλώσσα, την εργασία και τη διάδραση (Habermas, 2006:99).

Οι γενικευμένες μεταστροφές της κοινωνικής αντίληψης περί της ηθικότητας, της σημασίας των θεσμών και των μορφών έκφρασης των συλλογικοτήτων δεν είναι

άσχετες με το ζήτημα του χώρου, ακόμη και αν αποδεχτεί κανείς ότι η σχέση χώρου και κοινωνίας είναι εξαρχής ή εγγενώς άνιση. Οι νέου τύπου κοινωνίες, όπως συχνά καλούνται κοινωνικά μορφώματα που δεν εμπίπτουν, με βάση τα προγενέστερα δεδομένα, σε αναγνωρίσιμες μορφές παραδοσιακών, προβιομηχανικών ή προνεωτερικών κοινωνιών (Worpole, 2000- Συρακούλης, 2009), ο νέος ανθρωπολογικός τύπος, ο νέος τύπος πολίτη, η κοινωνία των πολιτών ή οι πολίτες της οικουμένης κ.ο.κ. είναι όροι με τους οποίους έχει επιχειρηθεί η απόδοση τέτοιου είδους μεταστροφών, προκειμένου να αναλυθούν και να ερμηνευτούν οι συνθήκες της σύγχρονης ζωής, καθώς και φαινόμενα που αφορούν, παραδείγματος χάριν, στους νέους τρόπους ζωής, στις σχέσεις των πολιτών με την πολιτική, το κράτος, τους θεσμούς, τη θρησκεία, τους 'άλλους', στη συνοχή των κοινωνιών, στους τρόπους σύναψης κοινωνικών σχέσεων, στη σημασία της οικογένειας, της εργασίας, του ελεύθερου χρόνου, της κατανάλωσης, στις δημόσιες συμπεριφορές και τις χρήσεις των δημόσιων χώρων κ.α. Παρόλο που οι εξελίξεις είναι σε πολλές περιπτώσεις ταχύτερες από το ρυθμό με τον οποίο η γλώσσα, η σκέψη και η έρευνα συλλαμβάνουν και επεξεργάζονται τα νέα δεδομένα και περισσότερο σύνθετες από όσο θα καθιστούσαν δόκιμες γενικευτικές αξιολογήσεις και όχι απλώς περιπτωσιολογικές περιγραφές, μια τέτοια ατελής προσέγγιση είναι αναγκαία στα πλαίσια της διερεύνησης αυτής, προκειμένου να προσεγγιστούν οι εξελίξεις στον Ευρωπαϊκό δημόσιο αστικό χώρο και η συμβολική και πρακτική αξιοποίησή του από τις κοινωνίες.

Οι κοινωνίες που αναδύθηκαν από τις πολιτικοοικονομικές και πολιτισμικές ανακατατάξεις του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις πολλαπλές και αντικρουόμενες επιπτώσεις και συνέπειες της λειτουργίας τους στα πλαίσια ενός ολοένα περισσότερο παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος. Η διαδικασία αποβιομηχάνισης, η κατάργηση παραδοσιακών κλάδων, μεθόδων παραγωγής και επαγγελμάτων και η αύξουσα κινητικότητα των επιχειρήσεων προκάλεσαν προβλήματα που προστέθηκαν στα κληρονομημένα προβλήματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και επέφεραν πλήθος συνεπειών στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες και πόλεις. Ο οικονομικός και αναπτυξιακός μαρασμός, όπου επήλθε, περιγράφηκε με όρους όπως 'the underclass', που, κατά την δεκαετία του 1980, αναφερόταν σε κοινωνικές ομάδες της κατώτατης βαθμίδας της ταξικής ιεράρχησης οι οποίες δεν είχαν ούτε εργασία ούτε ελπίδα διαφυγής από το αδιέξοδο, ή 'the inner city', ο οποίος, κατά τη δεκαετία του 1960, απέδιδε τις συνθήκες τμημάτων των πόλεων όπου πολύ χαμηλής ποιότητας υποδομές συνέθεταν αστικά τοπία που λειτουργούσαν ως καταφύγια περιθωριοποιημένων

κοινωνικών ομάδων, ως πεδία εγκαθίδρυσης φυλετικών διακρίσεων, διακίνησης ναρκωτικών και άσκησης εγκληματικής βίας (Freestone, 2000:64).

Η τάση υποβάθμισης του αστικού χώρου, του ελεύθερου χώρου ειδικότερα, και της δημόσιας ζωής εν γένει πιστοποιείται σε ευρύτερο επίπεδο. Ακόμη και στις περισσότερες ακμάζουσες Ευρωπαϊκές πόλεις, η βελτίωση των οικονομικών συνθηκών κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα οδήγησε στη γενίκευση της χρήσης του ιδιωτικού αυτοκινήτου που, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη διαπλοκή τοπικών και παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, συνετέλεσε στην υποβάθμιση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος (Carmona et al., 2003:39). Ταυτοχρόνως, η κοινωνική πραγματικότητα της πολυπολιτισμικότητας και της διευρυνόμενης κινητικότητας εν γένει προκάλεσαν συχνά, σε συνδυασμό με την κρίση του κοινωνικού κράτους, την υποβάθμιση ή την κατάρρευση των δημοσίων υπηρεσιών, καθώς και κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων (Freestone, 2000- Λάββας, 2001- Thompson & Travlou, 2007). Ο δημόσιος χώρος, άλλοτε κραταιός και ελεγχόμενος βάσει της μεγάλης κλίμακας δημόσιας ιδιοκτησίας, ενισχυμένος από μια 'παράδοση αστικού σχεδιασμού, [από] το κοινωνικό κράτος και τα οράματα της αστικής-κοινωνικής ανάπτυξης' (Kazepov, 2005: 54-55), αποδυναμώθηκε, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό χώρο, και αμφισβητήθηκε από τις κοινωνίες ατόμων που επιζητούσαν μια περισσότερο διαφοροποιημένη αντιμετώπιση των νέων κοινωνικών πραγματικοτήτων (Freestone, 2000- Kazepov, 2005).

2.4.3 ΑΠΟ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΖΩΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΠΙΛΟΓΩΝ

Παράλληλα με τη σταδιακή μεταβολή της έννοιας του δημόσιου χώρου και της δημόσιας ζωής και ενόσω θεωρίες περί κοινωνικών δικτύων διαδέχονται θεωρίες περί της έκλειψης της κοινότητας στην προσπάθεια προσέγγισης του κατακερματισμένου αστικού τοπίου και της, σύμφωνα με τον Weber, 'α-χωρικής αστικής επικράτειας' (Λάββας, 2001:349-350), εμφανίζονται τάσεις αναζωογόνησης της δημόσιας ζωής. Κατά τη δεκαετία του 1960, έκανε την εμφάνισή του το πρώτο Ευρωπαϊκό κίνημα πεζοδρόμησης τμημάτων των Ευρωπαϊκών πόλεων που αποδόθηκαν σε ελεύθερη από τα αυτοκίνητα δημόσια χρήση (Thompson & Travlou, 2007:5), στα πλαίσια μιας κίνησης που αφορούσε στη δημόσια ζωή (public life oriented wave, βλ. Gehl, 1971). Η δημιουργία των πεζοδρόμων, των δημόσιων αστικών τόπων ελεύθερης πρόσβασης για τους πεζούς, τόπων συνεύρεσης, εμπορίου και αγοράς, θεωρείται από ορισμένους

μελετητές ως κρίσιμο σημείο στην ιστορία του ελεύθερου αστικού χώρου, ή τουλάχιστον ως ενδεικτικό των εξελίξεων του τρόπου ζωής των κατοίκων των πόλεων:

Οι δρόμοι ερμηνεύτηκαν ως εμπορικοί δρόμοι και η πεζοδρόμηση θεωρήθηκε ως ανταπόκριση της πόλης στα νέα προαστιακά εμπορικά κέντρα που επέτρεπαν στους ανθρώπους να ψωνίζουν χωρίς την παρεμβολή της κυκλοφορίας... Το κίνημα πεζοδρόμησης στην Ευρώπη στόχευε πρωτίστως στην παροχή καλύτερων συνθηκών στους πελάτες του εμπορικού κέντρου της πόλης (Thompson & Travlou, 2007:5).

Εάν η ανάπτυξη και ο εξωραϊσμός του δημόσιου χώρου των πόλεων συνδέθηκαν κατά τις προγενέστερες περιόδους, έστω σε επίπεδο εκπεφρασμένης στοχοθεσίας, με το αίτημα διασφάλισης των βασικών αναγκών και αναβάθμισης του μέσου όρου συνθηκών διαβίωσης, στο οποίο αναγνωρίστηκε η σύμπτωση κοινωνικών αναγκών και συμφερόντων των ιδίων των δημοκρατικών κρατών (Freestone, 2000:140-142), καθώς επίσης και με την 'ανάπτυξη της συλλογικής ζωής, την προώθηση συλλογικών εθνικών ταυτοτήτων..., την ενίσχυση των οικουμενικών αξιών της πολιτικής ελευθερίας, της προόδου και της κοινωνικής ανάπτυξης' (Λάββας, 2001:129-130), οι νέες εξελίξεις έδιναν έμφαση στην οικονομική ανάπτυξη των πόλεων. Ωστόσο, η σχέση μεταξύ αστικής ανάπτυξης και κυρίαρχης ιδεολογίας δεν διερράγη, καθώς ο καπιταλισμός και η ελεύθερη αγορά επικράτησαν επίσης ως ιδεολογικά προτάγματα και εν πολλοίς παρείχαν, όπως προγενέστερα ο μαρξιστικός και ο εθνικός σοσιαλισμός, τη δική τους 'αποκλειστική πανάκεια, συμπεριλαμβανομένων των τρόπων με τους οποίους οι πόλεις θα έπρεπε να σχεδιάζονται και οι λειτουργίες τους να αποδίδουν' (Freestone, 2000:64), ως απάντηση στην πληθώρα των συσσωρευμένων κοινωνικών, οικονομικών και λοιπών προβλημάτων. Σύμφωνα με τον Hardy,

όσοι ισχυρίζονται ότι οι δυνάμεις της αγοράς παρέχουν τη μόνη ρεαλιστική βάση επί της οποίας μπορεί να επιτευχθεί διαχείριση των κρατικών υποθέσεων [και] υπερασπίζονται την απουσία ουτοπικής σκέψης..., αποκρύπτουν το γεγονός ότι ακόμη και η πολιτική του *laissez faire* αποτελεί ιδεολογική επιλογή, [καθώς και] ότι οι δυνάμεις της αγοράς με κανέναν τρόπο δεν είναι αξιακά ουδέτερες (Freestone, 2000:73).

Από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, στα εξαστισμένα Ευρωπαϊκά κράτη συντελέστηκε σημαντική βελτίωση των υλικών συνθηκών της ζωής και η οικονομική ανάπτυξη των πόλεων εν γένει επέφερε αλλαγές στην κοινωνική συνθήκη, στην πολιτική ανάλυση και στοχοθεσία, στη ζωή και τους ελεύθερους χώρους των πόλεων, στους τρόπους ζωής των κατοίκων και συνολικά στο χαρακτήρα της δημόσιας ζωής (Freestone, 2000- Carmona et al., 2003- Thompson & Travlou, 2007). Ο ελεύθερος

χώρος της πόλης σταδιακά συνδέθηκε με νέα, ολοένα και περισσότερο διαφοροποιημένα πρότυπα δραστηριοτήτων που, σε συνδυασμό με τις γενικότερες εξελίξεις στην οικονομική και παραγωγική διάρθρωση της πόλης και στην εργασιακή ζωή των κοινωνιών, οδήγησαν στον επαναπροσδιορισμό των παραδοσιακών λειτουργιών της πόλης, ιδιαίτερα όσο αφορά στη λειτουργία της ως τόπου συνάντησης και κοινωνικής διάδρασης, και στην αλλαγή των προτύπων χρήσης του αστικού ελεύθερου χώρου (Thompson & Travlou, 2007:6-8). Η αύξηση των πόρων που οι κοινωνίες στο σύνολό τους διέθεταν σε καταναλωτικές δραστηριότητες και στην αναζήτηση ευχαρίστησης (discernible income, βλ. Holden, 2008:43), η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και του χρόνου που δαπανούσαν στον ελεύθερο χώρο της πόλης (τόσο ο ημερήσιος όσο και ο εβδομαδιαίος χρόνος που αφιερώνεται σε δραστηριότητες στη ζωή στην πόλη αυξήθηκαν, καθώς συμπεριέλαβαν τις νυχτερινές ώρες και τα σαββατοκύριακα, αντίστοιχα), αύξησαν τη βαρύτητα του ελεύθερου χρόνου (συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού) ως αναπτυξιακού παράγοντα και επέφεραν σε κάποιο βαθμό μια μετατόπιση του κέντρου βάρους της αστικής ζωής από την εργασία προς την αναψυχή και τησχόλη (Featherstone, 1991- Elias, 1997- Freestone, 2000- Thompson & Travlou, 2007). Ο ελεύθερος χώρος των πόλεων υποδέχθηκε τα πρώτα υπαίθρια αναψυκτήρια κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και ταχύτατα σε πολλές περιπτώσεις κατακλύστηκε από συναφείς υπηρεσίες στις οποίες η εκπληκτική διεύρυνση του χρόνου των υπαίθριων δραστηριοτήτων επέτρεψε να λειτουργούν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Καθώς ο μέσος χρόνος εκπαίδευσης των κοινωνιών αυξανόταν και οι νέες τεχνολογίες μεταφορών και επικοινωνιών εμπεδώνονταν σε ευρεία κλίμακα, η παραδοσιακή λειτουργία της πόλης ως τόπου αγοράς και εμπορικών συναλλαγών εμπλουτιζόταν με νέες δραστηριότητες οι οποίες πραγματοποιούνται στον ελεύθερο χώρο (βλ. καλλιτεχνικά δρώμενα και γεγονότα, εκθέσεις, περιπάτους στην αγορά και, πιο πρόσφατα, αθλητικές δραστηριότητες και άσκηση) (Thompson & Travlou, 2007- Goodin, 2008). Η ζωή στον ελεύθερο χώρο δεν χαρακτηριζόταν πλέον, όπως παλαιότερα, από τις αναγκαίες δραστηριότητες, καθώς αυτές ολοένα και περισσότερο εντάσσονταν στην ιδιωτική σφαίρα των ιδιωτικών αυτοκινήτων, των ιδιωτικών γραφείων και υπολογιστών, των οικιακών συσκευών κ.ο.κ. (Gershuny, 2000). Ακόμη και το ίδιο το γεγονός της ύπαρξης για κάποιο χρονικό διάστημα στο δημόσιο χώρο στο βαθμό που προέκυπτε ως επιλογή, απέκτησε αξία καθ' εαυτό, ήταν δε ένας τρόπος αναπλήρωσης της κοινωνικής συναναστροφής που δεν πραγματοποιούνταν πλέον

αυτοματικά στα πλαίσια της καθημερινότητας (MacCannell, 1976- Freestone, 2000). Η έμφαση στην επιλεκτική, μη αναγκαία, δράση και αλληλεπίδραση των κοινωνιών στο δημόσιο χώρο άλλαξε τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής, καθώς και τις χρήσεις και τα κριτήρια αξιολόγησής του ελεύθερου χώρου, όπου ο παράγοντας της ποιότητας του αστικού τοπίου απέκτησε βαρύνουσα σημασία (Holden, 2008).

2.4.4 ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΧΩΡΙΣ ΕΓΓΥΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΓΓΥΤΗΤΕΣ ΧΩΡΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Παρά τη λειτουργία του ελεύθερου χώρου ως 'πλαισίου για τη συνάντηση των ατόμων μεταξύ τους και με την κοινωνία' (Thompson & Travlou, 2007:8), ήδη από τη δεκαετία του 1970 οι Ευρωπαίοι συνειδητοποίησαν ότι οι 'νέες συνθήκες οικονομικής συσσώρευσης συνοδεύονταν από μεγαλύτερη κοινωνική αποξένωση παρά από «απελευθέρωση»² (liberation, βλ. Freestone, 2000:146). Η εξαφάνιση της παραδοσιακής 'σύμπνοιας αξιών και τρόπων ζωής' (Λάββας, 2001:352), η νέα πολιτική συνείδηση (Freestone, 2000:146), η αμφισβήτηση εκ μέρους των κοινωνιών της δεινότητας των πολιτικών εκπροσώπων να διαχειριστούν την καθημερινή ζωή και το μέλλον τους (Gosproini, 2004), καθώς μάλιστα η πολιτική τους αυτενέργεια μειώθηκε στο περιβάλλον της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δημιούργησαν μια νέα πραγματικότητα στην οποία 'επίκεντρο αποτελεί ο δρών, το άτομο ή η οικογένεια' (Λάββας, 2001:353). Εφεξής ο αστικός χώρος μπορεί να αναλύεται με βάση τα επιλεκτικά κοινωνικά δίκτυα, καθώς τα άτομα λειτουργούν κατά κύριο λόγο εκτός παραδοσιακών συλλογικοτήτων και συχνά επιλέγουν να σχετίζονται με δίκτυα και άτομα εκτός του χώρου της πόλης, κάνοντας χρήση νέων τεχνολογιών που καταργούν τους χωρικούς περιορισμούς. Ο όρος 'κοινότητες χωρίς εγγύτητα' που εισήγαγε ο Weber (1963), είναι δυνατό να περιγράψει τα νέου τύπου επιλεκτικά κοινωνικά δίκτυα για τα οποία ισχύει επίσης το αντίστροφο, δηλαδή 'εγγύτητα χωρίς κοινότητα' (Λάββας, 2001).

Ο δημόσιος χώρος, παρόλο που στις Ευρωπαϊκές πόλεις δεν έπαψε κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα να κυριαρχείται εν πολλοίς από το κράτος (Kazeron, 2005), παρά τη 'σημαντική μετατόπιση στη σχέση...της αγοράς και της πολιτικής εξουσίας' εμφανώς εις βάρος της δεύτερης (Habermas, 2006:122), στιγματίστηκε, όπως αναφέρθηκε, κατά το τελευταίο τρίτο του αιώνα, από τη βαθιά οικονομική, ιδεολογική και πολιτική κρίση του κοινωνικού κράτους. Η ανάπτυξη του τελευταίου αποτέλεσε

---

² Τα εισαγωγικά προστέθηκαν από τη συγγραφέα.

τυπικό χαρακτηριστικό των Ευρωπαϊκών χωρών με το οποίο επιτεύχθηκε κάποιος συμβιβασμός μεταξύ οικονομικών συμφερόντων και κοινωνικών ευθυνών (Kazeron, 2005:53). Το σύστημα ‘προτυποποιημένων λειτουργικών διαδικασιών, καθέτων ολοκληρωμένων ιεραρχικών δομών και τυποποιημένων υπηρεσιών’ του κοινωνικού κράτους προσπάθησε να λάβει υπόψη τα συμφέροντα της πόλης στο σύνολό της, αναπτύσσοντας ένα αίσθημα ευθύνης γι’ αυτήν και για τους κατοίκους της, αξιολογώντας ανάγκες και προτεραιότητες με βάση το κριτήριο του μέσου όρου (Freestone, 2000). Ωστόσο, κατά τη μετάβαση προς τις μεταβιομηχανικές, πολυπολιτισμικές και πλουραλιστικές κοινωνίες, οι οποίες είναι ‘περισσότερο υποκείμενες στις επιθυμίες παρά στις ανάγκες τους’ (Freestone, 2000:150), το κοινωνικό κράτος όχι απλώς βρέθηκε αντιμέτωπο με πολλαπλές προκλήσεις, αλλά οδηγήθηκε ουσιαστικά σχεδόν στην κατάρρευσή του. Σημειώνεται ότι η κατάρρευση αυτή δεν αφορά στη διάψευση των αρχών στις οποίες βασίστηκε η δημιουργία του κοινωνικού κράτους, οι οποίες ουδέποτε αμφισβητήθηκαν από τους Ευρωπαίους, αλλά σχετίζεται κατά κύριο λόγο με την αναποτελεσματική εφαρμογή τους από τα υφιστάμενα σχήματα και μέσα διακυβέρνησης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ολοκλήρωσης (Kazeron, 2005).

Η κρίση του κοινωνικού κράτους και η επικράτηση του καπιταλισμού, όπως μετεξελίχθηκε, συνθέτουν το πλαίσιο λειτουργίας των Ευρωπαϊκών πόλεων στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Η ‘«νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία» [η οποία] αφήνει τους πολίτες έρμαιο των διασφαλισμένων αρνητικών ελευθεριών ενός παγκόσμιου ανταγωνισμού’ περιορίζει κατ’ ουσίαν τη λειτουργία του κράτους στη ‘μηχανιστική παροχή υποδομών που το καθιστούν ελκυστικό ως τόπο εγκατάστασης επιχειρήσεων από την άποψη της αποδοτικότητας και προωθούν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες’ (Habermas, 2006:130). Ο ρόλος του κράτους αποδυναμώθηκε. Η αδυναμία του δημόσιου τομέα να διατηρήσει προγενέστερα επίπεδα δαπανών για τον ελεύθερο χώρο (οι περικοπές στους κρατικούς προϋπολογισμούς ξεκίνησαν στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και εντείνονται ολοένα εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, βλ. Thompson & Travlou, 2007:15), η δυσκολία του κράτους, συγκριτικά ως προς τις δυνατότητες του ιδιωτικού τομέα, να παρέχει δημόσιους τόπους που θα απευθύνονται σε πολυπολιτισμικά κοινωνικά μορφώματα και σε υψηλότερες των βασικών ανθρωπίνων αναγκών, η δυσκολία διασφάλισης και ελέγχου των χρήσεων των δημόσιων χώρων (ακόμη και παρά τη χρήση τεχνολογιών επιτήρησης οι οποίες εν μέρει τροποποίησαν την έννοια της ελευθερίας στο δημόσιο χώρο), σε συνδυασμό με τη γενικευμένη αμφισβήτηση των

κρατικών θεσμών, οδήγησαν τη σχέση δημόσιου χώρου και δημόσιας ζωής σε οριακό σημείο (Freestone, 2000). Ως κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της σύγχρονης συνθήκης εμφανίζονται η επιλεκτική δράση των ατόμων στα πλαίσια της σύγχρονης δημόσιας ζωής και η μειωμένη δυνατότητα αυτοθέσμησης και επενέργειας των σύγχρονων κοινωνιών εν γένει στο δημόσιο χώρο (Habermas, 2006).

2.4.5 ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΥΝΑΜΙΑ ΑΥΤΟΘΕΣΜΙΣΗΣ

Η κατάργηση της αναγκαίας δημόσιας ζωής και η ανάδυση του παράγοντα της επιλογής ως δομικού χαρακτηριστικού της σύγχρονης δημόσιας αστικής ζωής, σχετίζεται, όπως έχει αναφερθεί, τόσο με τη διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής και την αμφισβήτηση των συλλογικών ταυτοτήτων των κοινωνιών, όσο και με τη μεγέθυνση της ιδιωτικής σφαίρας και τη γενικευμένη ικανοποίηση (σε σύγκριση με ό,τι ίσχυε, παραδείγματος χάριν, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα) των βασικών ανθρωπίνων αναγκών. Μεγάλο ποσοστό των επιλογών των ατόμων βασίζεται πλέον σε κριτήρια επιλογής τρόπου ζωής (lifestyle) και σε περισσότερο εκλεπτυσμένες, υψηλότερου επιπέδου ανάγκες που αφορούν, παραδείγματος χάριν, στη δημιουργία ατομικής ταυτότητας, στην επιλεκτική κοινωνική διάδραση, στην αυτοκαλλιέργεια και αυτοπραγμάτωση (Holden, 2008). Ταυτόχρονα, παρόλο που ακόμη και ο πολιτικός λόγος έχει συμπεριλάβει στη φρασεολογία του έννοιες όπως η *ποιότητα ζωής* (Freestone, 2002), καθώς μάλιστα οι επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας έχουν φέρει στο προσκήνιο ζητήματα κοινωνικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, η 'απώλεια δημοκρατικότητας του κράτους που εμπλέκεται όλο και περισσότερο στις αλληλεξαρτήσεις της παγκόσμιας οικονομίας και της παγκόσμιας κοινωνίας' (Habermas, 2006:125) δεν μπορεί παρά να μεταφραστεί άμεσα σε μειωμένη δυνατότητα 'αυτονομοθέτησης' των κοινωνιών, δηλαδή μειωμένη δυνατότητα 'επενέργειας στον ίδιο τον εαυτό τους' (Habermas, 2006:120) και στο χώρο όπου ζουν.

Η αύξηση της καταναλωτικότητας, η βαρύτητα που δόθηκε στον ελεύθερο χρόνο, στησχόλη και τον τουρισμό αποτέλεσαν περισσότερο συνέπειες της γενικής βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου, της εξειδίκευσης και της διαφοροποίησης που επέφερε ο συνδυασμός αστικοποίησης και καπιταλισμού και οι οποίες παρακολούθησαν τη γενική 'εμπειρική και ιδεολογική διεύρυνση της σύγχρονης κοινωνίας' (MacCannell, 1976:1). Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι η στροφή προς περισσότερο εξατομικευμένα πρότυπα ζωής δεν συντελέστηκε αυθόρμητα επ' αφορμής της αύξησης των παρεχόμενων

προϊόντων, υπηρεσιών, δυνατοτήτων, επικοινωνιών και μεθόδων μάρκετινγκ. Δεν είναι ενδεχομένως τυχαίο ότι ο ελεύθερος χρόνος ορίζεται κατά κύριο λόγο με τρόπο αρνητικό ως προς το χρόνο της εργασίας και ότι συχνά η σημασία του προσδιορίζεται, επίσης αρνητικά, ως ανακούφιση από τις επιπτώσεις των συνθηκών ζωής του ατόμου στη σύγχρονη πραγματικότητα. Εάν το άτομο και η ατομική σκέψη ‘δεν προσθέτουν και δεν αφαιρούν σχεδόν τίποτε στη σύγχρονη κοινωνία’ η οποία ‘έχει την ικανότητα να εξελίσσεται πέραν του σημείου όπου τα άτομα μπορούν να συνεχίζουν να έχουν μια νοηματοδοτημένη θέση σε αυτήν’ (MacCannell, 1976:15), τότε η συμμετοχή σε εναλλακτικούς τρόπους απορουτινοποίησης της καθημερινότητας (Elias & Dunning, 1998) συνθέτει το χώρο όπου το άτομο αυτοπροσδιορίζεται και στον οποίο μπορεί να επενεργεί ασκώντας τη μέγιστη δυνατή ελευθερία που του επιτρέπεται. Σύμφωνα με τον Simmel (1903):

τα σημαντικότερα προβλήματα της σύγχρονης ζωής γεννιούνται από την αξίωση του ατόμου να διατηρήσει την αυτονομία και την ατομικότητά του απέναντι στις συνθλιπτικές κοινωνικές δυνάμεις, την ιστορική κληρονομιά, τον περιβάλλοντα πολιτισμό και τη διαδικασία της καθημερινής ζωής (Simmel, 1993: 13).

Η κρίση του κοινωνικού κράτους, η πρακτική της παροχής δημόσιων υποδομών που δεν ανταποκρίνονται στις εξελίξεις της κοινωνικής πραγματικότητας, η ολοένα και περισσότερο διαμεσολαβημένη σχέση των ατόμων με τις πολιτικές που διαμορφώνουν το χώρο και τις συνθήκες της ζωής τους, έχουν ουσιαστικά υποβαθμίσει την κοινωνιολογική και την πολιτική διάσταση του δημόσιου χώρου. Εάν συνυπολογιστούν η επιλεκτική σύναψη κοινοτήτων με τρόπο που καταλύει τη φυσική γειτνίαση, η εγκαθίδρυση ενός νέου τύπου χώρου ψηφιακής διεπαφής και διάδρασης (του κυβερνοχώρου), καθώς και η αύξηση της κινητικότητας και των ροών στο διεθνές περιβάλλον, η σημασία της τοπικότητας, ως συγκεκριμένου χωρικού και κοινωνικοπολιτικού πλαισίου της άμεσης συμμετοχής στη δημόσια ζωή, μειώνεται ακόμη περισσότερο (Urry, 1990- Galès, 2002). Παρόλο που οι τεχνολογικές δυνατότητες δεν έχουν, προς το παρόν τουλάχιστον, δημιουργήσει ένα απολύτως αντίστοιχο περιβάλλον δημόσιου χώρου, διάφορες θεωρίες περί της κατάργησης του δημόσιου χώρου και προφητείες περί της ‘μετα-πόλης εποχής’ ανανεώνουν τους κλασικούς μύθους των Δυτικών κοινωνιών περί του τέλους της πόλης, της ιστορίας, της ιδεολογίας κ.ο.κ. (Thompson & Travlou, 2007).

2.5 Η ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η ατέλεια των πόλεων (Freestone, 2000:64), με την έννοια της μη επίτευξης τελειότητας, παρά την τεχνολογική πρόοδο, την άνευ προηγουμένου αύξηση και διάχυση της γνώσης και τις τεράστιες δυνατότητες και δυνάμει προοπτικές δημιουργίας καλύτερων πόλεων, συνεχίζεται και ο δημόσιος χώρος εξακολουθεί να αντιμετωπίζει πολλαπλές προκλήσεις. Οι πόλεις στον Ευρωπαϊκό χώρο αποκτούν συνθετότερες ταυτότητες και εμφανίζουν ταυτοχρόνως στοιχεία 'ενσωμάτωσης και αποκλεισμού, οικονομικής ολοκλήρωσης και αποδιάρθρωσης, ευμάρειας και ανέχειας, παροχής και στέρησης δυνατοτήτων και ευκαιριών' (ΤΜΧΠΠΑ, 2006), αντιφατικά χαρακτηριστικά που αντικατοπτρίζουν τη συνθετότητα και την πολυμορφία της σύγχρονης πραγματικότητας και πιστοποιούν ιστορικά την αποτυχία επίτευξης, με τα έως τώρα εφαρμοσμένα μέτρα, ισόρροπης χωρικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Συγχρόνως, η επονομαζόμενη νέα πολιτική συνείδηση αναζητεί άλλου τύπου ρευστοποιήσεις των σύγχρονων κοινωνικών μορφωμάτων, νέο λεξιλόγιο και ενδεχομένως νέες ταυτότητες (Γοσποδίνη & Μπεριάτος, 2004- Habermas, 2006). Οι επιλεκτικοί, καταναλωτικοί τρόποι ζωής (συμπεριλαμβανομένης τηςσχόλης που εξελίχθηκε σε κοινωνικό κριτήριο κατάταξης και ενσωμάτωσης, βλ. Gershuny, 2000) λειτούργησαν και λειτουργούν ακόμη ιδίως στις αναπτυσσόμενες Ευρωπαϊκές χώρες, ως αντιστάθμισμα στις πιέσεις που ασκήθηκαν στα άτομα κατά τη διαδικασία της ταχείας αστικοποίησης, μέσω της εξειδίκευσης της εργασίας στο ανταγωνιστικό πλαίσιο της καθημερινής ζωής (Elias & Dunning, 1998), της αύξησης της κινητικότητας του (λογιστικού) κεφαλαίου στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, της έκπτωσης του κράτους από τη θέση του 'σημαντικότερου κοινωνικοπολιτικού κυττάρου' (MacCannell, 1976) και εν γένει της ανάδυσης ενός νέου ανθρωπολογικού τύπου που λειτουργεί εντός ενός γενικευμένου πλέγματος ισχυρών εσωτερικευμένων και εξωτερικών καταναγκασμών (Elias & Dunning, 1998) και δυνατοτήτων 'αυτοαπόλαυσης της υποκειμενικότητας' (Habermas, 2006:111).

Παρόλο που είναι ριψοκίνδυνο να εφαρμόσει κανείς την έννοια του σταδίου της διαδικασίας των πολιτισμών στη σύγχρονη πραγματικότητα (βλ. Elias, 1997), οι τάσεις αντίστασης στον ανθρωπολογικό τύπο του άριζου (rootless) ανθρώπου, στην κατάρρευση του δημόσιου χώρου και την αποδυνάμωση της δυνατότητας αυτοθέσμησης, μοιάζουν να εμφανίζονται σε κοινωνίες Ευρωπαϊκών κρατών που χαρακτηρίζονται από κάποιο βαθμό συγκριτικής πολιτισμικής ωριμότητας (Braudel,

2005- Kazeron, 2005). Τέτοιες τάσεις, παραδείγματος χάριν, ενδυνάμωσης της αστικής ζωής, αυτονόμησης των πόλεων ως προς τη διαχειριστική εξάρτηση από το μητροπολιτικό πυρήνα και ανάληψης εκ μέρους τους και πάλι της ευθύνης για την ευζωία των κατοίκων τους και το δημόσιο χώρο (Freestone, 2000- Kazeron, 2005- Thompson & Travlou, 2007), αναδεικνύουν την έννοια της ποιότητας ολοένα και πιο δυναμικά. Η ποιότητα ως έννοια που προσαρμόζεται στα αλληλένδετα πεδία της πολιτικής και της διακυβέρνησης (βλ. αειφόρο ανάπτυξη, ποιοτικά συγκριτικά χαρακτηριστικά γνώσης, καινοτομίας, ταυτότητας), της κοινωνικής και ατομικής ζωής (βλ. ποιότητα ζωής, ελεύθερου χρόνου, σχέσεων), του αστικού τοπίου (βλ. ποιότητα αστικού μικροπεριβάλλοντος και υποδομών) εμφανίζεται ολοένα και περισσότερο ως έννοια-κλειδί για τη σύνδεση και σύνθεση συνιστωσών της πραγματικότητας που έτειναν να αντιμετωπίζονται μεμονωμένα. Στο πλαίσιο αυτό, οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους, σε αντιδιαστολή με τις μητροπόλεις στις οποίες σωρεύονται κατά κύριο λόγο οι επιπτώσεις των πάσης φύσης συγκεντρώσεων (παραδείγματος χάριν, αντιστοιχίες συγκέντρωσης, κορεσμένα δίκτυα ενδομητροπολιτικών μεταφορών), μοιάζουν να εμφανίζουν νέες αναπτυξιακές προοπτικές.

3. ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ

Η Ευρώπη...αποτελεί μια εξαιρετικά πολύπλοκη πραγματικότητα και γι' αυτό όλες οι προσπάθειες να ανευρεθεί η γενεαλογία των ιδεών είναι...κατά κανόνα λανθασμένες (Καστοριάδης, 2008:287).

Οι πόλεις στον Ευρωπαϊκό χώρο...αποκτούν πιο σύνθετες ταυτότητες,...διαφοροποιούνται, ακολουθούν διαφορετικές διαδρομές, καθώς κάποιες αντιμετωπίζουν περισσότερες ευκαιρίες και κάποιες άλλες περισσότερους κινδύνους από την παραγωγική τους δομή, τη γεωγραφική τους θέση, αλλά και τη στάση τους απέναντι στο μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον. (ΤΜΧΠΠΑ, 2006:7).

Μεγάλη έμφαση έχει δοθεί στη σχετική με τις πόλεις μεσαίου μεγέθους βιβλιογραφία, η οποία είναι συγκριτικά περιορισμένη ως προς τη θεωρητική και ερευνητική διερεύνηση που αφορά στις μητροπόλεις, τις σύγχρονες μεγαπόλεις και τις αντίστοιχες περιφέρειες (Giffinger et al., 2007- Kunzmann, 2009), στα θέματα της παραγωγικής και οικονομικής διάρθρωσης (ή αποδιάρθρωσης) και της ανταγωνιστικότητας των εν λόγω πόλεων και των περιφερειών τους. Ζητήματα όπως η ποιότητα του περιβάλλοντος, η ποιότητα ζωής και η ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων στα πλαίσια των θεωρούμενων συγκριτικά περισσότερο συνεκτικών κοινωνιών των πόλεων μεσαίου μεγέθους, συγκαταλέγονται στις δυνατότητες ή τις ευκαιρίες που (θα πρέπει να) συνυπολογίζονται στις στρατηγικές στοχοθεσίες και που αξιολογούνται ως προς τους τρόπους βελτίωσης της αναπτυξιακής πορείας των πόλεων αυτών. Ομοίως, η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού (ως προς τις γνώσεις και τις δεξιότητες) και η ποιότητα του κτισμένου περιβάλλοντος θεωρούνται δυνάμει μέσα για την αναχαίτιση της δημογραφικής και οικονομικής αποδιάρθρωσης και κατόπιν για την προσέλκυση τουριστών, επενδυτών, χρηστών και κατοίκων.

Η έννοια της τοπικότητας στην οποία γίνεται αναφορά αναλύεται πρωτίστως ως προς το επίπεδο προσβασιμότητας στους μητροπολιτικούς πυρήνες. Δευτερευόντως, η τοπικότητα συσχετίζεται με την έννοια της τοπικής κοινωνίας, κυρίως ως προς τη συγκριτικά μεγαλύτερη ευχέρειά της να επιτυγχάνει κοινωνική συναίνεση, επίπεδα συνεργασίας και δικτύωσης, καθώς και με αναφορές σε άτυπους κώδικες επικοινωνίας που θα μπορούσαν να διευκολύνουν την ενδοκλαδική εξειδίκευση και να προωθηθούν ως 'ταυτότητα' στη διεθνή αγορά (ΤΜΧΠΠΑ, 2006). Παρόλο που κάποτε γίνεται λόγος για την ανάγκη επαναπροσδιορισμού και διάκρισης της έννοιας της ανάπτυξης των πόλεων μεσαίου μεγέθους από την αντίστοιχη έννοια που αφορά στις μητροπόλεις, καθώς οι πρώτες δεν είναι άμεσα ανταγωνιστικές ως προς τις δεύτερες (Ασπρογέρακας,

2005- Kunzmann, 2009), εντούτοις, είναι φανερό ότι ο κύριος προσανατολισμός, το κύριο συγκριτικό μέγεθος και ο άξονας αναφοράς της διερεύνησης της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων μεσαίου μεγέθους εξακολουθούν να είναι η μητρόπολη και η μητροπολιτική περιφέρεια.

Έτσι, η κυρίαρχη προτεινόμενη προσέγγιση των πόλεων μεσαίου μεγέθους αφορά ουσιαστικά στην ανάλυση των ιδιαιτεροτήτων και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των πόλεων αυτών σε κάθε επίπεδο (δεδομένου ότι κάθε πόλη αποτελεί μοναδική περίπτωση όταν αναλυθεί σε βάθος) για την αξιοποίηση των πορισμάτων ως τρόπων, στα πλαίσια στρατηγικού αναπτυξιακού σχεδιασμού, επίτευξης αστικής και περιφερειακής βιωσιμότητας, όπως αυτή προσδιορίζεται εν πολλοίς από την ανάλυση των χαρακτηριστικών των μητροπόλεων. Δεν είναι τυχαία η συχνότητα με την οποία γίνονται αναφορές στις ομοιότητες πόλεων μεσαίου μεγέθους και μητροπόλεων, παραδείγματος χάριν όσο αφορά στα αυξανόμενα επίπεδα κυκλοφοριακών προβλημάτων, την προστιθέμενη 'εισαγόμενη' ρύπανση και μόλυνση του περιβάλλοντος, την αύξηση της εγκληματικότητας, τα εντεινόμενα φαινόμενα κοινωνικής πόλωσης, την αποδυνάμωση του αισθήματος ασφάλειας των κατοίκων κ.ο.κ. Ακόμη και οι προσπάθειες προώθησης των πόλεων αυτών μέσω του μάρκετινγκ ως τουριστικών προορισμών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως πραγματοποιείται με όρους και μέσα που αφορούν ουσιαστικά στις δυνατότητες των μητροπόλεων: καταβάλλονται παραδείγματος χάριν, προσπάθειες ανάληψης διοργανώσεων μεγάλων γεγονότων, τονίζονται οι προσφερόμενες δυνατότητες για διασκέδαση και, πιο πρόσφατα, ακόμη και όταν προβάλλονται εναλλακτικοί τρόποι τουρισμού, όπως είναι ο οικοτουρισμός, αυτοί ετεροπροσδιορίζονται μέσω της διαφοροποίησής τους από τον τρόπο ζωής στα μητροπολιτικά κέντρα.

Αυτός ο προσανατολισμός είναι δικαιολογημένος και δομημένος ορθολογικά ως προς τους στόχους στους οποίους αποσκοπεί. Προκειμένου να επιβιώσουν οι πόλεις μεσαίου μεγέθους θα πρέπει καταρχήν να σταθεροποιήσουν τον πληθυσμό και τις οικονομικές και παραγωγικές δραστηριότητές τους αξιοποιώντας τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα, τις κρατικές και Ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις και επιδοτήσεις, το παράδειγμα αντίστοιχων πόλεων. Προκειμένου να προσελκύσουν νέο πληθυσμό, επενδυτές και τουρίστες, θα πρέπει να προσφέρουν ποιοτικά χαρακτηριστικά που λειτουργούν ανταγωνιστικά σε πεδία όπου τα μητροπολιτικά κέντρα εμφανίζουν αντικοινομίες συγκέντρωσης. Ωστόσο, το ερώτημα που τίθεται στο πλαίσιο της

εργασίας αυτής, αφορά στο εάν και κατά πόσο οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους συστήνουν (ή μπορούν να συστήσουν στο άμεσο μέλλον) ένα πρότυπο δημόσιου βίου και δημόσιου χώρου διαφορετικό από αυτό που αφορά στις μητροπόλεις. Η διαφορετικότητα αυτή δεν μπορεί να προκύπτει ως απόρροια λειτουργίας σε κάποιο διαφορετικό κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο αναφοράς, καθώς τέτοιου είδους οριοθετήσεις δεν υφίστανται πλέον στο σύγχρονο Ευρωπαϊκό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Ενδεχομένως, όμως, διαφορές προκύπτουν ως απόρροια διαφορετικών θεωρήσεων της στοχοθεσίας της αναπτυξιακής πολιτικής, υιοθέτησης διαφορετικών κριτηρίων αυτοπροσδιορισμού, διαφορετικής ερμηνείας των σύγχρονων δυναμικών και μεταστροφών και ανταπόκρισης σε αυτές με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εν λόγω πόλεων.

3.1 ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕΣΑΙΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ:

3.1.1 ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ

Ο όρος ‘πόλη μεσαίου μεγέθους’, παρότι κάνει άμεση αναφορά στο μέγεθος, δηλαδή σε ένα μετρήσιμο, αντικειμενικό κριτήριο, αποτελεί έναν όρο εν πολλοίς χρηστικό που συμβάλει στην προσέγγιση και ανάλυση του αστικού φαινομένου και της αστικής δικτύωσης εν γένει, ο οποίος μάλιστα χαρακτηρίζεται από μεγάλη σχετικότητα (Galès, 2002- Ασπρογέρακας, 2005- Kunzmann, 2008). Η σχετικότητα αυτή αποκαλύπτεται, εκ πρώτης όψης, από το εύρος των πληθυσμιακών κριτηρίων που υιοθετούνται από διαφορετικούς μελετητές¹, το οποίο ενδεικτικά κυμαίνεται μεταξύ ενός ελάχιστου ορίου της τάξης των 20.000 και ενός ακραίου ανώτατου ορίου της τάξης των 2εκ. κατοίκων. Γεγονός είναι ότι το πληθυσμιακό μέγεθος, χωρίς συμπληρώσεις και περαιτέρω διακρίσεις, παρόλο που συσχετίζεται με τα επίπεδα της παραγωγικής δομής και της ανταγωνιστικότητας των πόλεων (Metaxas, 2004- Πετράκος, 2008), δεν αποτελεί ντετερμινιστικό παράγοντα που επικαθορίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά για τις πόλεις της εν λόγω κατηγορίας και δεν αποκτά ουσιαστικό νόημα εάν δεν ιδωθεί σε σχέση με συναφή μεγέθη, όπως είναι η

---

¹ Ενδεικτικά παραδείγματα διαφορών στις πληθυσμιακές κλίμακες που χρησιμοποιούνται από μελετητές για τον προσδιορισμό της κατηγορίας της πόλης μεσαίου μεγέθους: 20.000 έως 200.000 (Kunzmann, 2008)- 100.000 έως 500.000 (ΤΜΧΠΠΑ, 2006)- 250.000 έως 500.000 (Πετράκος, 2008)- <500.000 (Giffinger, 2007)- 200.000 έως 2.000.000 (Galès, 2002).

πληθυσμιακή πυκνότητα, και, κυρίως, ως συγκρίσιμο μέγεθος εντός ευρύτερου πλαισίου.

Παρόλο που ο όρος έχει επικρατήσει έναντι του περισσότερο ίσως ασαφούς όρου ‘μεσαία πόλη’ (intermediate city) που προσδιορίζεται κυρίως μέσω της διάκρισης των λειτουργιών (παραδείγματος χάριν, των διοικητικών από τις κυρίως οικονομικές των μηχανισμών της αγοράς- Ασπρογέρακας, 2005:151), συχνά συμπληρώνεται από περαιτέρω εξειδικεύσεις που αφορούν σε χαρακτηριστικά (δομικά, λειτουργικά, οικονομικά, πολιτικά κ.α.) των πόλεων που τους επιτρέπουν να συνεξετάζονται στα πλαίσια των διαφόρων μελετών και της ιδιαίτερης στοχοθεσίας τους. Στα πλαίσια της εν λόγω διερεύνησης με τον προσανατολισμό που περιγράφηκε, αναγνωρίζεται η σημασία του πληθυσμιακού μεγέθους πρωτίστως όσο αφορά στη δημιουργία ειδικών συνθηκών αστικής ζωής και κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίες θεωρούνται καίριες για την απόδοση νοήματος στον όρο ‘Ευρωπαϊκή πόλη μεσαίου μεγέθους’.

3.1.2 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

Παρόλο που η Ευρωπαϊκές μητροπόλεις και οι αντίστοιχες περιφέρειες αποτελούν ‘αγαπημένο πεδίο του ακαδημαϊκού και πολιτικού ενδιαφέροντος’ (Kunzmann, 2009:3), τα τελευταία χρόνια οι πόλεις μεσαίου μεγέθους, ή οι δευτερεύουσες πόλεις όπως εναλλακτικά ονομάζονται, προσελκύουν ολοένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον:

Τον Ιούλιο του 2006, η αμερικανική εφημερίδα Newsweek, δημοσίευσε ένα ρεπορτάζ που ισχυριζόταν ότι ‘Ο προηγούμενος αιώνας ήταν η εποχή των μεγαπόλεων. Ο επόμενος θα ανήκει σε μικρότερες, ταπεινότερες αστικές συγκεντρώσεις’. Στην πρόσφατη EXPO στο Μόναχο, ένα ολόκληρο περίπτερο ήταν αφιερωμένο στις ‘Σταχτοπούτες Πόλεις’ (Cinderella Towns)...Στο ESPON 2006...δημοσιεύτηκε μελέτη υπό την εποπτεία του Αυστριακού Ινστιτούτου Περιφερειακών Σπουδών και Χωρικού Σχεδιασμού με θέμα το ρόλο των μικρών και μεσαίου μεγέθους πόλεων στην Ευρώπη (Kunzmann, 2009:3).

Οι πόλεις μεσαίου μεγέθους θεωρούνται θύματα των οικονομικών και τεχνολογικών αλλαγών που επέφεραν η παγκοσμιοποίηση και οι διαδικασίες Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς εν γένει εμφανίζονται ελλιπώς εξοπλισμένες ως προς τα μεγέθη κρίσιμης πληθυσμιακής μάζας, πόρων και οργανωτικών δομών για να κατακτήσουν το στόχο της ανταγωνιστικής λειτουργίας και της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον (Giffinger et al., 2007). Η κρισιμότητα της εξέτασης του ρόλου που καλούνται να παίξουν και των καθηκόντων που καλούνται να αναλάβουν προκειμένου να επιτευχθεί μια περισσότερο ισόρροπη

ανάπτυξη στο αστικό δίκτυο του Ευρωπαϊκού χώρου (εφόσον αυτή τίθεται ως στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης) αυξάνεται ακόμη περισσότερο αν συνυπολογιστεί ότι περίπου ο μισός αστικός πληθυσμός της διευρυμένης ΕΕ κατοικεί σε πόλεις με πληθυσμιακό μέγεθος μικρότερο των 500.000 κατοίκων, το οποίο συμπίπτει με το ευρύτερα αποδεκτό όριο των πόλεων μεσαίου μεγέθους στην Ευρωπαϊκή κλίμακα (Giffinger et al, 2007:3- Kunzmann, 2009). Ορισμένα, ειδικότερα των όσων αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, κοινά χαρακτηριστικά των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους, συνοψίστηκαν από τον Kazeron:

Τυπικά, οι Ευρωπαϊκές πόλεις [μεσαίου μεγέθους] αποτελούν δομημένες περιοχές γύρω από κεντρικό σημείο όπου μπορεί να συνυπάρχουν διοικητικά, δημόσια κτίσματα, εκκλησίες, πλατείες και ελεύθεροι χώροι...Είναι πόλεις σχετικά παλαιές και σταθερές [συγκρινόμενες με τις αντίστοιχες πόλεις της Βόρειας Αμερικής], η δομή των οποίων...έχει δημιουργηθεί σταδιακά...Η μετακίνηση των πληθυσμών είναι σχετικά χαμηλή...Η κρατική παρέμβαση και ο σχεδιασμός των πόλεων έχουν ρυθμίσει τις χρήσεις γης και τη δημόσια ιδιοκτησία...Οι δημόσιες υποδομές και οι δημόσιες υπηρεσίες είναι σημαντικές στις Ευρωπαϊκές πόλεις...[και] η αστικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στη φαντασία των Ευρωπαίων εν γένει (Kazeron, 2005:52).

Κρίσιμο ζήτημα κατά την εξέταση των πόλεων μεσαίου μεγέθους είναι, όπως αναφέρθηκε, η εσωτερική διαφοροποίηση αυτής της γενικής κατηγορίας η οποία, όταν δεν εξετάζεται στα όρια ενός συγκεκριμένου κράτους εμφανίζει μεγάλη ποικιλομορφία (Ασπρογέρακας, 2005- Giffinger et al., 2007). Τα κριτήρια διαφοροποίησης είναι πολλαπλά και συντίθενται σε ποικίλους δείκτες οι οποίοι πιθανότατα στο άμεσο μέλλον θα αποτελέσουν αντικείμενο εκτενέστερης και λεπτομερέστερης έρευνας.

3.1.2.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ

Σημαντικός παράγοντας που διαφοροποιεί τη λειτουργία των πόλεων μεσαίου μεγέθους, χωρίς να ερμηνεύει ούτε να καθορίζει πλήρως το αναπτυξιακό τους επίπεδο, είναι η γεωγραφική τους θέση. Οι πόλεις μεσαίου μεγέθους, αναλόγως του εάν (α) εντάσσονται σε μητροπολιτικές περιφέρειες, (β) βρίσκονται στα όρια ή ανάμεσα σε μητροπολιτικές περιφέρειες ή εάν (γ) ανήκουν στη γεωγραφική περιφέρεια της Ευρώπης, κρίνεται πως αποκτούν διαφορετικές αναπτυξιακές δυνατότητες, αντιμετωπίζουν διαφορετικές προκλήσεις και δέχονται διαφορετικής έντασης πλήγματα από την εντεινόμενη ανταγωνιστική παγκόσμια οικονομία, την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

και το μετασχηματισμό των κρατών του σκληρού πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Kunzmann, 2009).

Είναι προφανές ότι στην εν λόγω κατηγοριοποίηση προβάδισμα δίνεται στο βαθμό συνδεσιμότητας με τον μητροπολιτικό πυρήνα: όσο πλησιέστερα βρίσκονται προς αυτόν και όσο πιο εύκολη και διαφοροποιημένη είναι η πρόσβαση σε αυτόν, με την προϋπόθεση ότι δεν ενσωματώνονται, τόσο περισσότερο επωφελούνται από τη διάχυση της ανάπτυξης στη μητροπολιτική περιφέρεια και από τα αντισταθμιστικά προτερήματα τους (που μπορεί να είναι η χαμηλότερη αξία γης, ο υψηλότερος βαθμός ασφάλειας κ.α.). Αντιστρόφως, όσο δυσχερέστερη είναι η συνδεσιμότητά τους με τα μητροπολιτικά κέντρα και το εθνικό ή ευρωπαϊκό δίκτυο μεταφορών, τόσο περισσότερο υποφέρουν από το ‘μειονέκτημα της θέσης’ τους (Kunzmann, 2009:6): η τοπική οικονομία αποδιαρθρώνεται, οι ιδιωτικές επενδύσεις εκμηδενίζονται, η αγορά εργασίας παύει να είναι ελκυστική, η μεγάλης διάρκειας ανεργία αυξάνεται, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός μεταναστεύει και καθώς ο εναπομένον πληθυσμός γερνάει, οι δημόσιες και οι ιδιωτικές υπηρεσίες οδηγούνται σε σταδιακή κατάρρευση, ακολουθούμενες από κοινωνικές εντάσεις και προσβολή του αισθήματος δημόσιας ασφάλειας (Kunzmann, 2009).

Επιπλέον, μια κατηγοριοποίηση των πόλεων μεσαίου μεγέθους βάσει της γεωγραφικής τους θέσης θα όφειλε να συνυπολογίσει το συνολικό αναπτυξιακό επίπεδο του κράτους στο οποίο ανήκουν, δεδομένης της ανισομερούς ανάπτυξης του Ευρωπαϊκού χώρου και της διάκρισης μεταξύ των αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η μονομερής έμφαση στον παράγοντα της γεωγραφικής χωροθέτησης δεν ερμηνεύει πάντοτε με τρόπο ικανοποιητικό την κατάταξη των πόλεων στο Ευρωπαϊκό και διεθνές αστικό δίκτυο, καθώς η τελευταία είναι αποτέλεσμα σύνθετης αλληλεπίδρασης οικονομικών, γεωγραφικών και κοινωνικο-πολιτισμικών χαρακτηριστικών (π.χ. οικονομιών συγκέντρωσης, αστικών οικονομιών, τοπικών ιδιαιτεροτήτων, διακεκριμένων εμπεδωμένων αστικών αναπαραστάσεων, ιστορικών εθισμών, πολιτισμικών παραδόσεων) και στρατηγικών διαχείρισης του τοπικού κεφαλαίου (territorial capital) από την αστική διακυβέρνηση εντός του ευρύτερου πολιτικού και θεσμικού πλαισίου (Ο’ Sullivan, 1996- Petrakos, 2000- Petrakos & Economou, 2000- Metaxas & Kallioras, 2004- Kunzmann, 2009).

3.1.2.2 ΤΟΠΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Claude Lévi-Strauss κάνει μια αποφασιστική μετατόπιση ως προς τη θεώρηση της ποικιλομορφίας: 'Δεν οφείλεται τόσο στην απομόνωση των [κοινωνικών] ομάδων όσο στις σχέσεις που τις ενώνουν' (Lévi-Strauss, 2006:15).

Εκτός από τον παράγοντα της γεωγραφικής θέσης των πόλεων μεσαίου μεγέθους, επιπλέον κριτήρια εσωτερικής διαφοροποίησης αφορούν σε δυσκολότερα συγκρίσιμα χαρακτηριστικά που δομήθηκαν και εμπεδώθηκαν σε βάθος χρόνου. Παρά τη δυσκολία συγκρισιμότητας, τα κριτήρια αυτά είναι κρίσιμα όταν αξιολογούνται ζητήματα όπως η τοπική ελκυστικότητα (local attractiveness), καθώς κατά την αξιολόγηση θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι 'διαφορετικές δραστηριότητες προϋποθέτουν διαφορετικές συνθήκες' (Giffinger et al., 2007:7).

Το τοπικό κεφάλαιο αποτελεί σύνθετη, ολιστική έννοια που επιχειρεί να αποδώσει τα ποιοτικά κυρίως χαρακτηριστικά που μορφοποιούν την ταυτότητα των πόλεων και τις καθιστούν αναγνωρίσιμες στους εξωτερικούς παρατηρητές. Τέτοια χαρακτηριστικά ενδέχεται να αφορούν, πέραν της θέσεως, του μεγέθους, της παραγωγικής και οικονομικής διάρθρωσης, στο κλίμα, τις πολιτισμικές παραδόσεις, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του τοπικού πληθυσμού, τις παραδοσιακές τοπικές επιχειρήσεις, τους φυσικούς πόρους, την ποιότητα ζωής, τις σχέσεις με την περιφερειακή ενδοχώρα. Επίσης, σημαντικοί παράγοντες άπτονται 'αφανών αλληλεξαρτήσεων' (untraced interdependencies) και ατομικών δικτυώσεων ('δικτύων αναμνήσεων', παραδείγματος χάριν, που συνδέουν τα άτομα με τον τόπο καταγωγής) που μπορούν να λειτουργούν ως διάυλοι επικοινωνίας για το σύνολο της πόλης (Kunzmann, 2009). Δυνατότητες εκπορεύονται, τέλος, από ενδεχόμενους άτυπους κανόνες επικοινωνίας που διευκολύνουν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και δίνουν τη δυνατότητα στους επιμέρους δρώντες να συνεργάζονται και να αλληλοβοηθούνται, καθώς και από

έναν άπιαστο παράγοντα που πλανάται στον αέρα και που λέγεται περιβάλλον και το οποίο είναι αποτέλεσμα συνδυασμού θεσμών, κανόνων, πρακτικών, παραγωγών, ερευνητών, πολιτικών που κάνουν εφικτή κάποιου συγκεκριμένου είδους δημιουργικότητα και καινοτομία (Kunzmann, 2009:11).

Η πληθώρα των παραγόντων αυτών δεν θα πρέπει να συσκοτίζει το γεγονός ότι το σημαντικότερο τοπικό κεφάλαιο των πόλεων μεσαίου μεγέθους είναι οι άνθρωποι (Kunzmann, 2009:1). Οι άνθρωποι, εφόσον αξιολογούνται ως προς τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά, κρίνονται κατ' ουσίαν ως προς την ιδιαιτερότητά τους με την οποία μετέχουν στο δημόσιο χώρο και τη δημόσια ζωή της πόλης. Τέτοιες ιδιαιτερότητες

μπορεί να αφορούν στο επίπεδο της γνώσης, στις εξειδικευμένες δεξιότητες, στο βαθμό δέσμευσής τους προς τον τόπο, στις διαφορετικές δικτύώσεις με το εξωτερικό περιβάλλον, τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις και ιεραρχήσεις προτεραιοτήτων, τις διακριτές ικανότητες συνεργασίας, λήψης αποφάσεων, πρωτοβουλιών, οραματικών συλλήψεων κ.ο.κ. Στην εποχή της κατάρρευσης των συλλογικοτήτων και των ετερογενών κοινωνικών συνόλων, είναι φανερό ότι δεν υφίσταται πλέον κοινωνική συνοχή με την παραδοσιακή έννοια μιας πολιτισμικής συγγένειας και ιστορικής συνέχειας που δομούν εμπειρικό, βιωμένο και εμπεδωμένο πολιτισμικό παράδειγμα. Αντιθέτως, καθώς έχει γίνει ήδη λόγος για τις επιλεκτικές κοινότητες, η έννοια της κοινωνικής συνοχής θα πρέπει ενδεχομένως να επαναπροσδιοριστεί στη βάση των επιλογών (παραδείγματος χάριν, η δέσμευση του ατόμου στον τόπο της πόλης, ανεξαρτήτως καταγωγικής ή πολιτισμικής άμεσης σχέσης με αυτόν, συνιστά πλέον πρωτίστως συνειδητή επιλογή) και των ατομικών ιδιαιτεροτήτων που εμπλουτίζουν το τοπικό κεφάλαιο και, επομένως, συμβάλλουν στις αναπτυξιακές προοπτικές της πόλης μεσαίου μεγέθους.

3.1.3 ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Όσο μεγαλύτερη είναι η αστική συγκέντρωση, τόσο ευκολότερα αναγνωρίσιμη καθίσταται ενδεχομένως η αδυναμία των ατόμων να επενεργούν ουσιαστικά στην πραγματικότητα της δημόσιας ζωής. Η ανωνυμία των πληθυσμιακών συγκεντρώσεων, η επικυριαρχία των αγορών, η απόσταση από τα κέντρα λήψης αποφάσεων, η επιλεκτική και μη αναγκαστική ή αυθόρμητη κοινωνική συνεύρεση, η εμπορευματοποίηση τηςσχόλης, η μεγαλύτερη συγκριτικά αγοραστική δύναμη των κατοίκων της και η συνακόλουθη μεγαλύτερη ευχέρεια για καταναλωτικές δραστηριότητες, η χρονική πίεση δεδομένων των κυκλοφοριακών προβλημάτων και της εντατικοποίησης της εργασίας, είναι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που δομούν την αστική ζωή των μεγαλουπόλεων, στα πλαίσια της οποίας το άτομο μπορεί να αξιώνει τη διατήρηση της αυτονομίας και της ατομικότητάς του μέσω των διακριτών ατομικών του επιλογών (Simmel, 1993). Αντιθέτως, στις πόλεις μεσαίου μεγέθους το ζήτημα της εξατομίκευσης μπορεί να τεθεί δίνοντας έμφαση, όχι στη διάσπαση μιας δεδομένης συλλογικότητας, αλλά στη συγκρότηση μιας νέου τύπου συλλογικότητας που αξιοποιεί τη δυνατότητα να δομεί ταυτότητα και να αναπτύσσεται επειδή αντλεί από τις ιδιαιτερότητες και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ατόμων (και, επίσης, των ομάδων

στις οποίες εντάσσονται, των επιχειρήσεων που δημιουργούν κ.ο.κ.) του τοπικού της κεφαλαίου.

Οι αναφορές στη συνοχή, στην κοινότητα και την παράδοση κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι δεν σκιαγραφούν την επάνοδο σε ένα παραδοσιακό πρότυπο κοινωνίας και πόλης που λειτουργεί ως κλειστό σύστημα σε σχέση με το περιβάλλον του. Αντιθέτως, 'ο διεθνής προσανατολισμός είναι το κλειδί των στρατηγικών για την επιβίωση των τοπικών κοινωνιών σε καιρούς παγκοσμιοποίησης' (Kunzmann, 2009:15). Η αποκοπή της πόλης και του πληθυσμού της από τη διάχυση της γνώσης και από την επικοινωνία με το ευρύτερο περιβάλλον τους, η εμμονή σε παρωχημένες στάσεις, διαδικασίες, θεσμούς και εθισμούς, όπως παραδείγματος χάριν είναι η παράδοση της πλήρους οικονομικής εξάρτησης από την κρατική κεντρική εξουσία (Kazeron, 2005), αποτελούν τη μεγαλύτερη απειλή που αντιμετωπίζουν οι πόλεις μεσαίου μεγέθους στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν μια διακριτή ταυτότητα, να αυξήσουν το επίπεδο ελκυστικότητάς τους και να διασφαλίσουν ικανά επίπεδα απασχολησιμότητας. Η επίτευξη ισορροπίας μεταξύ των δύο προσανατολισμών, ενός εσωστρεφούς, με στόχο τη δόμηση ταυτότητας και την αξιοποίηση του τοπικού κεφαλαίου, και ενός εξωστρεφούς, με στόχο την ανταγωνιστική λειτουργία ως προς συγκεκριμένα πεδία και την αξιοποίηση της καινοτομίας και της γνώσης που παράγονται και διαχέονται ανά τον κόσμο, αποτελεί πρωταρχικό στρατηγικό στόχο ο οποίος δύναται να διευκολύνει τη σταθεροποιητική λειτουργία των εν λόγω πόλεων ως οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών κέντρων των περιφερειών τους, καθώς επίσης και την αναπτυξιακή λειτουργία τους (Kunzmann, 2009). Δεδομένης, ωστόσο, της δεινής θέσης των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους στο σύγχρονο περιβάλλον, η επίτευξη αυτού του στόχου προσκρούει τόσο στις σύγχρονες προκλήσεις, όσο και στις εγγενείς αδυναμίες και τα μειονεκτήματα των εν λόγω πόλεων.

Παρόλο που, όπως αναφέρθηκε, οι γενικευτικές περιγραφές είναι επισφαλείς, είναι δυνατό να σκιαγραφηθούν ορισμένες κύριες προκλήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους και οι οποίες καθιστούν την επίτευξη του στρατηγικού σταθεροποιητικού και αναπτυξιακού στόχου που περιγράφηκε ιδιαίτερα δύσκολη. Συνοπτικά, ορισμένες από τις προκλήσεις αυτές αφορούν (με διαφορετική ιεραρχική κατάταξη και σε διαφορετική ένταση) τις πόλεις εν γένει, ενώ άλλες προκύπτουν ουσιαστικά εξαιτίας εγγενών αδυναμιών και μειονεκτημάτων των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους.

Το έλλειμμα δημοκρατικότητας το οποίο προκύπτει από τη μείωση του κρατικού ελέγχου και την πολυπλοκότητα του συστήματος λήψης αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση επηρεάζει καίρια τη δημόσια ζωή και το δημόσιο χώρο στις πόλεις εν γένει (Habermas, 2006). Ωστόσο, είναι ακόμη δυσκολότερο για τις πόλεις μεσαίου μεγέθους να θέσουν ζητήματα αμιγούς τοπικής ή περιφερειακής ανάπτυξης σε επίπεδο ανώτατων Ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων (Kunzmann, 2009). Το ίδιο ισχύει όσο αφορά στην κοινωνική και οικονομική πόλωση που σχετίζεται, εκτός των άλλων πολιτικο-οικονομικών επιλογών, με τη μετανάστευση και το οποίο επιφέρει αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών, στον τρόπο χρήσης του δημόσιου χώρου και στις κοινωνικές σχέσεις γενικότερα. Αντιθέτως, προκλήσεις που αφορούν στην αποσάρθρωση ή την κατάρρευση των κοινωνικών υποδομών εξαιτίας της μειωμένης παραγωγικότητας, του γερασμένου πληθυσμού, της αποδιάρθρωσης των τοπικών διακυβερνητικών μηχανισμών (οι οποίοι ατροφούν αναμένοντας στρατηγική καθοδήγηση και χρηματοδότηση από ιεραρχικά ανώτερα πολιτικά και θεσμικά όργανα), των ενδοπεριφερειακών διαμαχών και της έλλειψης οραματικής δυναμικής αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα στις πόλεις μεσαίου μεγέθους, καθώς αντικατοπτρίζουν τους περιορισμούς που συχνά θέτουν τα εγγενή ελλείμματά τους τα οποία δεν μπορούν, υπό τις σύγχρονες συνθήκες, να συγκαλυφθούν χωρίς να επιφέρουν μοιραίες συνέπειες (Kunzmann, 2009).

3.2 ΔΙΕΞΟΔΟΣ Η ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ :

Η βαρύτητα του ρόλου της τοπικής διακυβέρνησης διαφάνηκε ήδη από τη σκιαγράφηση των κατευθύνσεων των προκλήσεων των πόλεων μεσαίου μεγέθους. Το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου τίθενται πρωταρχικώς τα ερωτήματα περί της ουσιαστικής δυνατότητας επενέργειας των σύγχρονων κοινωνιών στον ελεύθερο χώρο του δημόσιου βίου και περί των συνακόλουθων ελλειμμάτων μετοχής στα δημόσια δρώμενα, αναλύθηκε νωρίτερα. Η ακύρωση της δυνατότητας κρατικής αυτονομής και οι ολοένα πιο σύνθετες και έμμεσες διαδικασίες ολοκλήρωσης σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο καθιστούν τις κοινωνίες και τα άτομα εν πολλοίς αποδέκτες ή καταναλωτές των πολιτικών αποφάσεων και των επιπτώσεών τους στην καθημερινότητα της ζωής τους. Δεδομένης αυτής της συνθήκης στο ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η πολιτική (διαμεσολαβημένη) επένεργεια στο δημόσιο χώρο (σε σχέση μάλιστα με την επικυριαρχία των δυνάμεων της παγκόσμιας

οικονομίας), η έννοια και η λειτουργία της τοπικής διακυβέρνησης στις πόλεις μεσαίου μεγέθους διακυβεύονται, ανεξαρτήτως των εγγενών αδυναμιών που εμφανίζουν στην πράξη (Habermas, 2006). Έτσι, το 'κενό' διακυβέρνησης που δημιουργείται σε τοπικό επίπεδο, καθώς τα διακρατικά θεσμικά όργανα διαχειρίζονται ευρύτερης κλίμακας πολιτικά ζητήματα, μοιάζει δυσαναπλήρωτο (Galès, 2002).

Κατά την αναζήτηση μιας πιθανής αντιμετώπισης της κύριας πρόκλησης που αφορά στην επιβίωση των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους όπως περιγράφηκε, η προσέγγιση των Bagnasco και Galès λειτουργεί σχεδόν αποκαλυπτικά. Η προσέγγισή τους, όσο αφορά στην ανασυγκρότηση των εν λόγω πόλεων, την αποκρυστάλλωση της ταυτότητάς τους βάσει ποιοτικών χαρακτηριστικών και την ανταγωνιστική τους λειτουργία σε ευρύτερο επίπεδο, βασίζεται στην αξιοποίηση του 'κενού εξουσίας' (power vacuum) το οποίο μπορεί να παρέχει στις υπό εξέταση πόλεις νέες ευκαιρίες για τοπική και περιφερειακή δράση (Kazeron, 2005). Μια τέτοια αξιοποίηση μπορεί να είναι εφικτή μόνο εάν οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους λειτουργήσουν ως πολιτικοί και κοινωνικοί διακεκριμένοι δρώντες (actors) που αντιστέκονται στην ομογενοποίηση και την πλήρη εξάρτησή τους από μορφές κεντρικής διακυβέρνησης (Bagnasco & Galès, 2000- Kazeron, 2005). Σύμφωνα με τους Bagnasco και Galès, οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους (τις οποίες ταυτίζουν με τις Ευρωπαϊκές πόλεις σε αντιδιαστολή με τις μητροπόλεις), παρά τις νέες συνθήκες που έχουν θέσει υπό αμφισβήτηση ακόμη και την ισχύ της έννοιας της Ευρωπαϊκής πόλης και παρά τις επιμέρους διαφορές τους, παρουσιάζουν ορισμένα ειδικά κοινά χαρακτηριστικά που επιτρέπουν τη μελέτη τους ως *τοπικές κοινωνίες*.

3.2.1 Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ

Η πόλη ως τοπική κοινωνία, σύμφωνα με την παράδοση του Weber, αναλύεται με όρους συσσωμάτωσης (aggregation), ολοκλήρωσης (integration) και αναπαράστασης (representation) ομάδων και συμφερόντων (Galès, 2002:12). Παρόλο που η αναζωογόνηση της βεμπεριανής έννοιας της Ευρωπαϊκής πόλης δεν γίνεται καθολικά αποδεκτή, ωστόσο, σαφείς ενδείξεις προς την κατεύθυνση σχετικής αυτονόμησης ορισμένων Ευρωπαϊκών πόλεων (πχ. της Φινλανδίας, της Γερμανίας κ.α., βλ. Kazeron, 2005), σε συνδυασμό με τάσεις ανάδυσης των αστικών οικονομιών ως κυρίαρχων στο ανταγωνιστικό διεθνές οικονομικό περιβάλλον, θέτουν ξεκάθαρα το ερώτημα περί της ανάκτησης εκ μέρους των πόλεων, έναντι των κρατών, της πρωτοκαθεδρίας ως

κοινωνικών και πολιτισμικών διαμορφωτών σε παγκόσμιο επίπεδο (Bagnasco & Galès, 2000:34). Παρόλες τις επιμέρους διαφορές των Ευρωπαϊκών πόλεων (στις οποίες, παρά τη σαφή σύγκλιση, δεν έχει επέλθει ακόμη μορφική ομοιομορφία, παραδείγματος χάριν όσο αφορά στην αστική πυκνότητα, βλ. Bagnasco & Galès, 2000- Ασπρογέρακας, 2005), οι Ευρωπαϊκές πόλεις δομούνται ως τοπικές κοινωνίες που είναι 'βαθιά ριζωμένες στην επικράτειά τους, εξαρτώνται κατά κύριο λόγο από τα τοπικά και περιφερειακά δίκτυα' και εξακολουθούν να διακρίνονται ως ειδική κατηγορία 'αστικού κόσμου' (Kazeron, 2005). Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του αστικού κόσμου αποτελεί το επίπεδο κοινωνικής συνοχής της τοπικής κοινωνίας που επιτυγχάνεται μέσω της διαρκούς αναφοράς και αλληλοπαραπομπής στη διάσταση της τοπικότητας (Bagnasco & Galès, 2000- Galès, 2002).

Η αναλυτική διερεύνηση του σύνθετου αυτού θέματος υπερβαίνει τους στόχους της εργασίας, επισημαίνονται, ωστόσο, δύο σημεία της παραπάνω προσέγγισης που αφορούν άμεσα στην εν λόγω διερεύνηση. Καταρχήν, η θεώρηση των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους ως ατελών τοπικών κοινωνιών, με άλλα λόγια ως κοινωνιών που βρίσκονται σε διαρκή μετασχηματισμό (είναι *ατελείς*) και ταυτόχρονα σε αναζήτηση νέων μορφών κοινωνικής ενσωμάτωσης και *ολοκλήρωσης*, βάσει *αναπαραστάσεων* και αυτοαναφορικών στοιχείων που αντλούνται από την τοπικότητα για την επίτευξη ενός βαθμού κοινωνικής συνοχής, ορίζει τις πόλεις αυτές χωρίς ετεροπροσδιορισμούς και, επομένως, ανασκευάζει τις προκλήσεις στις οποίες θα πρέπει να ανταποκριθούν. Σημειώνεται ότι η αναβίωση εννοιών της ανάλυσης του Weber βασίζεται τόσο σε παραδείγματα πόλεων που επιχειρούν να αντισταθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο των μητροπόλεων, όσο και σε δυνάμει χαρακτηριστικά των Ευρωπαϊκών πόλεων που προκύπτουν από ανάλυση της ιστορίας τους και αφορούν, παραδείγματος χάριν, στο δυναμισμό που επεδείκνυαν οι πόλεις και οι δρώντες στο εσωτερικό τους πριν από την ανάδυση των κρατών-εθνών (Bagnasco & Galès, 2000).

Κρίσιμο στοιχείο της προσέγγισης των Bagnasco και Galès είναι, επίσης, όπως αναφέρθηκε, ο τονισμός της δυνατότητας αξιοποίησης των αδυναμιών του Ευρωπαϊκού συστήματος λήψης αποφάσεων, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα συγκριτικά περισσότερο αυτόνομο σύστημα αστικής διακυβέρνησης, ικανό να διαχειριστεί τα τοπικά προβλήματα και να ανταποκριθεί αμεσότερα στις ιδιαίτερες ανάγκες των κατοίκων του. Αυτή η προοπτική τροποποιεί δραματικά, ως προς την υφιστάμενη κατάσταση, τις δυνατότητες επένεργειας των τοπικών κοινωνιών στο δημόσιο χώρο και βίο. Δεν θα πρέπει, ασφαλώς, να θεωρηθεί πως μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει

ανυπόστατα την αποκοπή των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους από το ευρύτερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της ενιαίας αγοράς, της αύξησης της κινητικότητας κάθε μορφής, των δικτύων κ.ο.κ. ή από τις πιέσεις που ασκούνται στις πόλεις από συγκεκριμένες αλλαγές με χωρικό αντίκτυπο, όπως είναι 'η ανάπτυξη πολυκεντρικών πόλεων, η απομόνωση μειονεκτουσών συνοικιών, οι [νέες] δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, η δημιουργία εμπορικών και πολιτιστικών συμπλεγμάτων' κ.ο.κ. (Galès, 2002:261). Η ενδυνάμωση της στρατηγικής θέσης των πόλεων και των τοπικών δρώντων αυξάνει τις δυνατότητες αντιμετώπισης των προκλήσεων αυτών και πολλαπλασιάζει τις αναπτυξιακές δυνατότητες των πόλεων στο πλαίσιο, μάλιστα, μετασχηματισμού των σύγχρονων τρόπων ανταγωνισμού τους όπου συνυπολογίζονται πλέον και 'μη-κοστοβόρα' (non-costable) κριτήρια που αξιολογούν ποιοτικά χαρακτηριστικά (Bagnasco & Galès, 2000:35).

3.2.2 ΑΝΑΓΚΗ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Οι νέες δυνατότητες που προδιαγράφονται για τις Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους, σύμφωνα με την προσέγγιση των Bagnasco και Galès, δεν μπορούν κατά κανόνα να αξιοποιηθούν από το υφιστάμενο σύστημα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η ανταπόκριση στα νέα καθήκοντα των πόλεων πολύ συχνά προϋποθέτει θεσμική αναδιοργάνωση, ακόμη και τη δημιουργία καινούριων οργάνων και νέων θεσμών, καθώς 'οι υφιστάμενοι δεν έχουν πλέον την καινοτομική δύναμη, την οραματική δυναμική' και δεν κρίνονται ως αξιόπιστοι εκ μέρους των τοπικών δρώντων (Kunzmann, 2009:19). Νέα μοντέλα διακυβέρνησης έχουν προταθεί όπως αυτό της δημιουργικής διακυβέρνησης, το οποίο αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί το τοπικό κεφάλαιο των πόλεων, ιδιαιτέρως των ανθρώπων και του πλούτου της ιδιαιτερότητάς τους, συνεισφέροντας στην κοινωνική συνοχή με την ευρύτερη έννοια του όρου. Είναι μάλλον προφανές ότι σε ευρεία κλίμακα τα περιθώρια υιοθέτησης διαφορετικών προτύπων ανάπτυξης και διακυβέρνησης είναι ακόμη μεγάλα. Μια διαφορετικού τύπου οργάνωση και διαχείριση της δημόσιας ζωής στις Ευρωπαϊκές πόλεις θα επενεργήσει επίσης, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, στους δημόσιους τόπους και στις χρήσεις των υφιστάμενων αστικών χώρων. Η μορφή διακυβέρνησης, η κοινωνική συνθήκη, η οργάνωση, διαχείριση και μετεξέλιξη του δημόσιου χώρου και χρόνου, συνθέτουν ένα δυναμικό συνεκτικό σύνολο που θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως τέτοιο.

4. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

4.1 ΧΡΟΝΟΣ

4.1.1 ΣΧΕΣΗ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΧΩΡΟΥ: ΑΝΑΓΚΗ ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΣΚΕΨΗΣ

Ορισμένες φορές πιστεύουμε ότι αναγνωρίζουμε τους εαυτούς μας μέσα στο χρόνο ενώ στην πραγματικότητα δεν αναγνωρίζουμε άλλο από μια διαδοχή από προσηλώσεις μέσα στους χώρους της αμετακινήσιμης της ύπαρξης... Μέσα στις χιλιάδες κυψέλες του, ο χώρος κρατά συμπυκνωμένο χρόνο (Bachelard, 1982:35).

Ο χρόνος στις διάφορες μορφές του, από τις πλέον φυσικές και τεχνητές έως τις πιο βιωματικές και πολιτισμικές, αποτελεί αδήριτη διάσταση της κοινωνικής ζωής (Adam, 1990). Η σχέση του χρόνου με το χώρο θεωρήθηκε, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, εργαλείο για την ερμηνεία των διαδικασιών μετασχηματισμού οικονομικών και κοινωνικοπολιτισμικών φαινομένων (Ashworth & Dietvorst, 1995). Διαφαίνεται, έτσι, ότι η σχέση χώρου και χρόνου είναι πολύ πιο σύνθετη από τη μάλλον οικεία πλέον θεώρηση της σύνδεσής τους μέσω της κίνησης στο χωροχρόνο (οπότε, κατά μια έννοια, ο βιωματικός χώρος συνίσταται σε χρονικές αλληλουχίες και ο βιωμένος χρόνος σε χωρικές αλληλουχίες, δηλαδή εναλλαγές διακεκριμένων χωρικών ενοτήτων, βλ. Hume, 19-- και Bachelard, 1982).

Η άποψη ότι ο χωροχρόνος αποτελεί το κύριο περιβάλλον της δράσης ατόμων και κοινωνιών έχει εμπεδωθεί πλέον (σε αντίθεση με τη μεμονωμένη θεώρησή τους από διάφορα επιστημολογικά πεδία στο παρελθόν), αλλά ακόμη και αυτή είναι δυνατό να κριθεί ως ανεπαρκής ή μερική εάν δεν συνοδεύεται από συνθετικό επαναπροσδιορισμό των εννοιών και των αντιθετικών ζευγών με τα οποία συνήθως προσεγγίζονται τα επιμέρους συνθετικά στοιχεία του χωροχρόνου (Adam, 1990- Aitchison et al., 2000). Τέτοιου είδους αντιθετικά ζεύγη, παραδείγματος χάριν, δομούνται μέσω της διάκρισης και της αντιπαραβολής φύσης και πολιτισμού, ατόμου και κοινωνίας, φυσικού και κοινωνικού χρόνου, ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, εργασίας καισχόλης, παρόντος και παρελθόντος-μέλλοντος, και δημιουργούν το πρότυπο ενός διασπασμένου κόσμου. Η σύγχρονη πραγματικότητα των επιταχυνόμενων παγκόσμιων εξελίξεων, της συμπίεσης του χωροχρόνου, των διαρκών ροών και κινητικοτήτων, των αναθεωρημένων εννοιών, των συμπλεκόμενων φυσικών, πολιτισμικών και επιστημονικών ορίων, παρά την κατακερματισμένη εικόνα με την οποία εμφανίζεται, συντίθεται κατεξοχήν ως διαδικασία διαρκών μετασχηματισμών που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με πολύπλοκο και συχνά απρόβλεπτο τρόπο (Freestone, 2000). Παρά τη δυσκολία υπέρβασης των

παραδοσιακών τρόπων σκέψης, η σύνθεση των διπολικών και αντιθετικών ζευγών προκύπτει μάλλον ως αναγκαιότητα, προκειμένου να προσεγγισθεί η σύγχρονη συνθήκη που αναγνωρίζεται πλέον ως κίνηση, μετασχηματισμός και ροή (Adam, 1990) και όχι ως άθροισμα από ‘ανοργάνωτα, αποξενωτικά, άκαρπα, βίαια, υπερφυσικά, απρογραμμάτιστα, ασταθή και μη-αυθεντικά θραύσματα’ ενός μη συνεκτικού νέου κόσμου (MacCannell, 1976:2).

4.1.2 ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ

Ο χώρος προσεγγίστηκε στο πρώτο κεφάλαιο ως κοινωνιολογική έννοια, δηλαδή ως παράγοντας που ερμηνεύει και συγχρόνως επενεργεί στις κοινωνικές σχέσεις, κυρίως μέσω της συμβολικής λειτουργίας του που επιτρέπει την (ασυνείδητη) εγκαθίδρυση δομών (παραδείγματος χάριν, σχέσεων ανισότητας και επικυριαρχίας), την εμπέδωση θεσμών, τη συνέχιση πολιτισμικών παραδειγμάτων κ.ο.κ. Ακολούθως, η δυναμική σχέση χώρου και ανθρώπου ανάχθηκε στην κλίμακα της πόλης ως σχέση δημόσιου (ελεύθερου) χώρου και δημόσιας κοινωνικής ζωής. Η σχέση αυτή σκιαγραφήθηκε ακροθιγώς ως προς τις εξελίξεις που επήλθαν κατά τη μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και τη μετανεωτερικότητα και οι οποίες θα μπορούσαν να συνοψιστούν (α) στην υποβάθμιση των παραδοσιακών μορφών δημοσίου χώρου, εξαιτίας τόσο της αναποτελεσματικής σύνδεσης δημόσιου χώρου και κοινωνικού μετασχηματισμού στα πλαίσια εν πολλοίς ουτοπικών (και επιβαλλόμενων) θεωρήσεων, όσο και της αναποτελεσματικής δράσης των πολιτικά αποδυναμωμένων κρατών, τα οποία εξακολουθούν να είναι οι κύριοι διαμορφωτές του δημόσιου χώρου στην Ευρώπη, στην παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα και (β) στην υποβάθμιση των παραδοσιακών μορφών κοινωνικής διάδρασης, εξαιτίας της κατάρρευσης των συλλογικοτήτων και της ανάδυσης ενός τύπου δημόσιας ζωής που χαρακτηρίζεται από ετερογένεια και έχει ως επίκεντρο το άτομο.

Καθώς οι Ευρωπαϊκές πόλεις και κοινωνίες κατακτούν υψηλότερα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και συνδεσιμότητας σε παγκόσμιο επίπεδο, τα οποία διευκολύνουν τη διάχυση της γνώσης, τις πολιτισμικές ανταλλαγές, τις επιλεκτικές συνάψεις σχέσεων και γενικότερα αυξάνουν το εύρος των επιλογών και των δυνατοτήτων τους, το βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο των κοινωνιών αναβαθμίζονται, οι ανάγκες εκλεπτύνονται και το επίκεντρο του δημόσιου χώρου και βίου μετατοπίζεται από την ανάγκη στην επιλογή και την αξιολόγηση βάσει υποκειμενικών κριτηρίων

(Freestone, 2000). Ωστόσο, οι μετασχηματισμοί αυτοί δεν αφορούν στο σύνολο των πόλεων ούτε στο σύνολο του πληθυσμού τους. Πόλεις που δεν κατατάσσονται στις κορυφαίες θέσεις της παγκόσμιας και Ευρωπαϊκής ανταγωνιστικής ιεραρχικής κατάταξης, όπως οι περισσότερες Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους, αντιμετωπίζουν προκλήσεις τις οποίες συχνά καλούνται να αντιμετωπίσουν λειτουργώντας συμπληρωματικά ως προς τα ελλείμματα των μεγαλύτερων και ισχυροτέρων πόλεων και κυρίως των μητροπολιτικών κέντρων. Ενδεχομένως το κύριο πεδίο στο οποίο μπορούν να ανταγωνίζονται πόλεις μεσαίου μεγέθους και μητροπόλεις είναι το πεδίο που συνθέτει η αναδυόμενη ολοένα και πιο δυναμικά, σύνθετη έννοια της ποιότητας ζωής. Στη σύγχρονη εποχή, η έννοια αυτή έχει αναθεωρηθεί και έχει αποκτήσει πολιτικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές, πολιτισμικές και, φυσικά, οικονομικές διαστάσεις (Freestone, 2000- Goodin et al., 2008), μεταξύ των οποίων ο χρόνος, το μέσο βίωσης, ρύθμισης, διαχείρισης, εμπλουτισμού, ή, αντιστρόφως, απορρύθμισης, αποδιάθρωσης και απεμπλουτισμού της ανθρώπινης ζωής, αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Η έννοια της ποιότητας της ζωής παραπέμπει άμεσα στον υποκειμενικό και ερμηνευτικό χαρακτήρα της. Είναι μια περιληπτική έννοια που βρίσκεται στους αντίποδες των κοινώς θεωρούμενων βασικών ανθρωπίνων αναγκών και των γενικών διακρίσεων μεταξύ υλικών και μη-υλικών αναγκών. Όταν προσεγγίζεται στο πλαίσιο μιας κοινωνικής συνθήκης χωρίς συνοχή, μιας παγκόσμιας πραγματικότητας οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής ολοκλήρωσης, στην οποία 'διογκούμενα μεταναστευτικά ρεύματα, νέα μέσα και νέα επικοινωνιακά δίκτυα [συμβάλλουν σε] υβριδικές μικτές μορφές και πολιτισμούς...,[σε] συγκρούσεις ταυτότητας ως επακόλουθο της διάχυσης, μετατόπισης και διεξόδου πολιτισμικών βιομορφών' (Habermas, 2006:123) και μιας αυξανόμενης ατομοκρατίας, τότε η έννοια αυτή διαλύεται ουσιαστικά στο άπειρο πλήθος των ερμηνειών που επιδέχεται. Ωστόσο, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η ανάγκη 'επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών προβλημάτων [προϋποθέτει έναν] πραγματισμό [ο οποίος] με ανασχηματιστικό ζήλο...θα εκλογικεύσει την αξιολόγηση των συνθηκών ζωής και την κατανομή των πόρων, [έχοντας συγχρόνως επίγνωση] της πολλαπλότητας και της υποκειμενικότητας των ατομικών επιθυμιών' (Freestone, 2000:147). Είναι φανερό ότι το ζήτημα της ποιότητας ζωής όχι μόνο δεν είναι ανεφάρμοστο σε συλλογικότερο επίπεδο, αλλά θα πρέπει υποχρεωτικά να τεθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, παρόλο που θα εξακολουθεί να μένει ανοιχτό ως ερώτημα που δεν επιδέχεται οριστικές απαντήσεις.

Ενδείξεις για το κοινωνικό περιεχόμενο της έννοιας της ποιότητας ζωής παρέχονται μέσω της αξιοποίησής της, συχνά σε συνδυασμό με τις έννοιες της βιωσιμότητας και ταυτότητας, στα πεδία της αναπτυξιακής στρατηγικής και του μάρκετινγκ των πόλεων (Freestone, 2000:149). Μέσω της αναγνώρισης υψηλότερων ιεραρχικά αναγκών και ιδιαιτέρως αναγκών που σχετίζονται με τη νοσηματοδότηση της ύπαρξης και τη σημασία της συλλογικότητας ως συστατικά της σύγχρονης έννοιας της ατομικής ευζωίας, συντελείται μια ουσιαστική μεταστροφή:

είναι γεγονός ότι η ποιότητα της ζωής, όπως γίνεται κατανοητή σήμερα, δεν απευθύνεται στο μέσο άτομο ή το μέσο νοικοκυριό, αλλά στην κοινότητα. Όταν γίνεται λόγος για κοινότητα, δηλαδή για πολιτισμική και πολιτική ταυτότητα, δεν υπάρχει μέσος όρος, παρά μόνο διαφορά (Freestone, 2000:148).

Οι διαφορές σε επίπεδο ατομικών αναγκών και προσωπικών επιθυμιών δεν καταργούν αλλά συντονίζονται από το εννοιολογικό περιεχόμενο της ποιότητας ζωής, με την προϋπόθεση του εντοπισμού γενικών κατευθυντήριων αξόνων (παραδείγματος χάριν, ανάγκη για συμμετοχή, δημιουργικότητα, κοινωνική συνδιαλλαγή, πολιτισμική ταυτότητα κ.α.). Κατ' αντιστοιχία, διαφορές στους τρόπους αξιοποίησης του κατεξοχήν προσωπικού ελεύθερου χρόνου θα μπορούσαν να συντονιστούν και να συνθέσουν προσωπικές ετερότητες σε κοινότητα και σε δημόσιο χωροχρόνο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

4.1.3 Ο ΧΡΟΝΟΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ

Εάν ο χώρος αντλεί κοινωνιολογικό περιεχόμενο κατά κύριο λόγο από την αναγωγή της υλικότητάς του σε συμβολικό επίπεδο στη διαμεσολαβημένη σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος, δεν θα ήταν επίσης δυνατό ο χρόνος ως κοινωνικά δομημένο σύμβολο και ως αδιαχώριστα συνδεδεμένος με το χώρο, να αναλυθεί, επίσης, ως κοινωνιολογική έννοια; Η συμβολικότητα του χρόνου συνίσταται εν πολλοίς στην κοινωνική κατασκευή του ωρολογιακού χρόνου (κατ' επέκταση, της ημερολογιακής, χρονολογικής κ.ο.κ. κατάτμησης της χρονικής συνέχειας) και λειτουργεί ποικιλοτρόπως στην κοινωνική ζωή συνεισφέροντας στη δομικότητά της (structuration, βλ. Giddens, 1984), στην ευταξία (Adam, 1990), στο συντονισμό ανθρωπίνου 'σώματος, ατόμου, κοινωνίας και φύσης' (Elias, 1982), στον προσανατολισμό της αυτοκατανόησης και του αυτοπροσδιορισμού ατόμων και κοινωνιών (Heidegger, 1993). Ο χρόνος, απολύτως απαραίτητος στις σύγχρονες κοινωνίες ως αρχή (principle) μέτρησης, συντονισμού,

διαχείρισης και ελέγχου, λειτουργεί ως μέτρο και εργαλείο κοινωνικής διάδρασης: συντονίζει την κοινωνική ζωή και εμπλέκεται σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης και ταυτόχρονα, σε ένα υψηλότερο επίπεδο σύνθεσης, οριοθετεί και προσανατολίζει την κατανόηση της ατομικής και κοινωνικής ζωής, επιτρέπει τη συνειδητοποίηση της αλλαγής και της σταθερότητας, οριοθετεί τη συγχρονικότητα συσχετίζοντάς τη με το παρελθόν και το μέλλον, ερμηνεύει την ανθρώπινη ύπαρξη, ταυτότητα και δράση (Adam, 1990). Οι κοινωνιολογικές έννοιες του χρόνου και του χώρου διαφοροποιούνται ως προς το γεγονός ότι ενώ επιδρούν στις κοινωνικές σχέσεις και τη δημόσια ζωή, δεν δέχονται όμοια επενέργεια: οι κοινωνίες και οι λειτουργίες τους μπορούν να επενεργούν στον ανθρωπογενή χώρο, όχι όμως και στο χρόνο, παρά μόνο στο βίωμά του.

Ο κοινωνικός χρόνος δεν συνιστά μια ιδιαίτερη μορφή χρόνου όσο αφορά στη φύση του και τα χαρακτηριστικά του, παρά συντίθεται από και ως προς τον ατομικό (υποκειμενικό και βιωματικό), το φυσικό (θνησιγενή), τον ωρολογιακό-τεχνητό και τον πολιτισμικό χρόνο. Συχνά οι κοινωνικές επιστήμες ερμηνεύουν τον κοινωνικό χρόνο βάσει του πώς θα έπρεπε να είναι, πώς είναι δομημένος ή πώς εξελίσσεται (Adam, 1990), μελετούν ζητήματα όπως είναι η οργάνωση και η οικονομική διάσταση του ελεύθερου χρόνου, η διάρθρωση δραστηριοτήτων που διενεργούνται με κανονικότητα σε δεδομένους χρόνους, οι επιπτώσεις της συνταξιοδότησης στη δομή της ζωής ατόμων και οικογενειών, οι ρυθμοί της κοινωνικής ζωής, τα μέσα ελέγχου της χρονικής αυτονομίας των ανθρώπων κ.α. (Roberts, 2004- Goodin et al., 2008). Ο χρόνος ως κοινωνιολογική έννοια διαπερνά μελέτες που επιχειρούν, μέσω της ανάλυσης του τρόπου αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου (ο οποίος ουσιαστικά προσδιορίζεται ως χρόνος κατανάλωσης προϊόντων και υπηρεσιών μετά το πέρας της παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών, δηλαδή της εργασίας), να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν σε βάθος χρόνο τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες κοινωνίες λειτουργούν και εξελίσσονται (Gershuny, 2000). Τέτοιου είδους καταταμήσεις είναι λογικές και εν πολλοίς αναγκαίες, ωστόσο η σχετικότητα του εκάστοτε πλαισίου αναφοράς, καθώς και η συνάφεια και αλληλεξάρτηση των διαφόρων θεωρήσεων του χρόνου, του χώρου και των χρήσεών τους δεν μπορούν να παραγνωρίζονται χωρίς να δημιουργούνται κρίσιμες παρανοήσεις (Adam, 1990).

Στην καθημερινή ζωή διάφοροι χρόνοι συμπλέκονται με σχετική ευχέρεια (Adam, 1990). Οι άνθρωποι κινούνται, οργανώνουν και βιώνουν την κοινωνική ύπαρξη πρακτικά και ανεπίγνωστα επιτυγχάνοντας τη σύζευξη του χρόνου εργασίας (και της

ανταλλακτικής του αξίας), του χρόνου μετακίνησης, των προσωπικών και κοινωνικών υποχρεώσεων, της καθημερινής ρουτίνας, του ηλικιακού χρόνου, του υποκειμενικού χαμένου και επικερδή χρόνου, του χρόνου της φθοράς και του θανάτου, των περασμένων και μελλούμενων. Όσο μεγαλύτερη είναι η επίγνωση της διάστασης μεταξύ φυσικού και τεχνητού χρόνου, της κοινωνικής κατασκευής του χρόνου και των μεθόδων ελέγχου της χρονικής αυτονομίας (ελευθερίας), τόσο περισσότερο δικαιώνεται ο ισχυρισμός περί της επιλεκτικής δομής της ατομικής και της δημόσιας ζωής. Η επίγνωση αυτή συνάδει με την καλλιέργεια μιας συνείδησης ενδεχομενικότητας, όπως την εξέφρασε ο Habermas (2006), και διευκολύνεται από την αυξανόμενη κινητικότητα και αλληλεπίδραση ανθρώπων, γνώσεων, ιδεών, πληροφοριών, τρόπων ζωής κ.ο.κ. στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Στον αντίποδα αυτής της δύναμει σχετικής ελευθερίας αυτενέργειας και αυτοδιαχείρισης, βρίσκονται η ουσιώδης υποβάθμιση του θεσμικού πλαισίου κοινωνικής συμμετοχής στην πολιτική συνδιαχείριση του δημόσιου χρόνου (αυτή η διάσταση ολοκληρώνει το αντίστοιχο επιχείρημα που αφορά στο δημόσιο χώρο) και η μονομερής και περιοριστική αντίληψη της ελευθερίας ως δυνατότητας καταναλωτικής αυτοεκπλήρωσης.

4.2 ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΣ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Ό,τι έχει κάνει ο άνθρωπος, και το οποίο τον έχει κάνει άνθρωπο, είχε ως πρώτο σκοπό και πρώτη προϋπόθεση την ιδέα και την πράξη της δημιουργίας αποθεμάτων, ώστε να εξασφαλίσει ελεύθερο χρόνο (Valery, 1994:321).

Όλα όσα ζητάμε από το Κράτος, λέει ο Benjamin Constant, είναι ‘η εγγύηση των απολαύσεών μας’...Οι αρχαίοι πολίτες έβρισκαν απόλαυση στη συμμετοχή στα κοινά, οι σύγχρονοι πολίτες βρίσκουν απόλαυση στην ιδιωτική σφαίρα (Καστοριάδης, 2008:224-225).

Ο ελεύθερος χρόνος ως έννοια είναι εξίσου καταχρηστική με εκείνη του ελεύθερου χώρου. Όπως ο ελεύθερος αστικός χώρος προσδιορίζεται αρνητικά, σε αντιδιαστολή με τον ιδιωτικό χώρο στο πεδίο της πόλης εξ ου και εμπεδώνεται πρακτικά η ταύτισή του με το δημόσιο χώρο, ομοίως ο ελεύθερος χρόνος προσδιορίζεται αρνητικά ως προς τον χρόνο που διέπεται από έντονους προκαθορισμούς, περιορισμούς και ελέγχους, σημαντικότερο δείγμα του οποίου είναι ο χρόνος της εργασίας (Elias & Dunning, 1998- Mommaas et al., 1996- Δέφνερ, 2006). Ωστόσο, ο ελεύθερος χρόνος δεν σχετίζεται με τον δημόσιο χρόνο, μια έννοια που δεν χρησιμοποιείται συχνά και που είναι εν πολλοίς ασαφής, παρότι αποτελεί απαραίτητη

προϋπόθεση για τη συμμετοχή στο δημόσιο χώρο και τη δημόσια ζωή (Καστοριάδης, 2008). Αντιθέτως, ο ελεύθερος χρόνος είναι ο κατεξοχήν προσωπικός χρόνος κατά τον οποίο η αναφορά στο 'εγώ' βαρύνει περισσότερο από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο χρόνο της ζωής του ατόμου (Elias & Dunning, 1998).

4.2.1 Η ΣΧΟΛΗ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ

Η λέξη *leisure* [ησχόλη] ορίζεται από τον Skeat ως ελευθερία από την απασχόληση, προέρχεται από τον αγγλικό μεσαιωνικό όρο *leyser* και συνδέεται με παλαιότερες ρίζες. Παλαιότερα, στα γαλλικά ο όρος *leisir* (πρόγονος του σημερινού *loisir*) σήμαινε ότι κάτι σου επιτρέπεται, ομοίως και το Λατινικό *licere*. Επομένως, ησχόλη θεωρούνται ως άδεια, ως ελευθερία: ελευθερία *προς* [για] και ελευθερία *από* (Tomlinson, 1999:5).

Σύμφωνα με τους Elias και Dunning, το τμήμα του ελεύθερου χρόνου που υπόκειται στις λιγότερες συγκριτικά δεσμεύσεις και αφιερώνεται στησχόλη (στο αντίθετο της *ασχολίας* για τους αρχαίους Έλληνες, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη), στα πλαίσια μιας κοινωνίας που έχει θέσει αξιωματικά, ακολουθώντας μια παράδοση αξιολογικών κρίσεων και σε σχέση με τη εξέλιξη του 'καπιταλιστικού πνεύματος', την εργασία σε περίοπτη θέση (βλ. Weber, 2006), αποτελεί το 'μόνο δημόσιο χώρο όπου οι ατομικές αποφάσεις μπορούν να ληφθούν κατά βάση με γνώμονα την προσωπική ικανοποίηση' (Elias & Dunning, 1998:126). Η πρόταση αυτή ενέχει κάποια αντίφαση που την καθιστά εκ πρώτης όψης δυσνόητη και που αφορά τόσο στη σύνδεσησχόλης και χώρου όσο και στην εννοιολογική σύνθεση ενός δημόσιου χώρου (αδιαχώριστου, όπως αναφέρθηκε, από τις πολιτικές και ευρύτερες κοινωνικές προεκτάσεις του) στον οποίο τα άτομα στοχεύουν εξ ορισμού, πρωτίστως και κατά κύριο λόγο στην ατομική ευχαρίστηση και την ικανοποίηση προσωπικών αναγκών και επιθυμιών. Διατυπωμένη κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρόταση παραπέμπει άμεσα στη συνθήκη που περιγράφηκε ήδη, στον 'πυρήνα της ιδεολογίας των Νέων Δικαιωμάτων κατά την περίοδο της κρίσης του δημοκρατικού κοινωνικού κράτους' (Tomlinson, 1999: 92), της πρωτοκαθεδρίας του ατομικισμού και της ελευθερίας επιλογής με βάση ατομικά, υποκειμενικά κριτήρια που δομούν τρόπους ζωής (life-styles) και ατομικές ταυτότητες. Ωστόσο, μια τέτοια ερμηνεία τείνει να αποκόπτει τα άτομα από το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν.

Η σημασία του χρόνου τηςσχόλης, στα πλαίσια του ευρύτερου ελεύθερου χρόνου που αποτελεί το πρωτεύον υπό διερεύνηση θέμα, είναι μεγάλη γιατί, καθώς αποτελεί τον λιγότερο υποκείμενο σε δεσμεύσεις χρόνο και καθώς ανάγεται σε 'κοινωνικό δικαίωμα βαθιά ριζωμένο στο [σύγχρονο] συλλογικό νου' (Mommaas et al., 1996:11),

‘απογυμνώνει τα [συλλογικά] προβλήματα στα πλαίσια διακρατικών αναλύσεων και αποκαλύπτει την ανταγωνιστική φύση της ευχαρίστησης και του πολιτισμού...[ο οποίος προσδιορίζεται ως] συλλογικός τρόπος του βίου’ (Mommaas et al., 1996:9). Οι διαφορετικές προσεγγίσεις τηςσχόλης που την προσδιορίζουν, μονομερώς ή συνθετικά εν είδει ολιστικού βιώματος, ως χρόνο, δραστηριότητα, κατάσταση του νου και του ‘είναι’, τρόπο ζωής (Horner & Swarbrooke, 2005- Δέφνερ, 2006), ή ως κοινωνικό φαινόμενο, ιδιαίτερο ή σχετικό κοινωνιολογικό πεδίο, ερμηνευτικό παράγοντα για την κατανόηση των διαφόρων τρόπων ζωής, πολιτισμική αποστολή και έργο αυτοανάπτυξης, τμήμα της καθημερινής ζωής αδιαχώριστο από την κοινωνική ολότητα (social totality) των μεταμοντέρνων κοινωνιών (Mommaas et al., 1996), κριτήριο κοινωνικής ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού (Tomlinson, 1999) κ.α., διαπλέκουν τα όρια μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας και περιπλέκουν την εξέτασή της ως έννοιας. Η κρίσιμη σύνδεσή της, ωστόσο, με την ελευθερία επιλογής που είναι δομικό συστατικό της σύγχρονης ατομικής και δημόσιας ζωής και κεντρική έννοια των φιλελεύθερων δημοκρατικών κοινωνιών (Tomlinson, 1999:92), την καθιστά προνομιακό δείκτη ευρύτερων ιεραρχικών αξιολογήσεων και προτεραιοτήτων. Ταυτοχρόνως δε, ακριβώς επειδή ‘οι επιλογές υπάρχουν μόνο εντός πλαισίων’ (Tomlinson, 1999:93), η επιλεκτική φύση τηςσχόλης αποκτά έμμεσους δεσμούς με τις κοινωνικοπολιτισμικές και πολιτικές συνθήκες που χαράσσουν τα όρια εντός του οποίου νοηματοδοτείται.

Ομοίως, ο ελεύθερος χρόνος ως χρόνος που δαπανάται στησχόλη και σε μη αμοιβόμενες εργασίες (παραδείγματος χάριν, στη φροντίδα του νοικοκυριού, σε εθελοντική εργασία) και αναγκαίες λειτουργίες (όπως είναι η εκπλήρωση σωματικών αναγκών, βλ. Elias & Dunning, 1998- Goodin et al., 2008), συνδέεται με την ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα με τρόπο άμεσο και έμμεσο. Η άμεση σύνδεση προέρχεται από το γεγονός ότι ακόμη και η αναγκαιότητα μπορεί να συσχετιστεί με κάποια (κατώτατα έστω) κοινωνικά προσδιορισμένα όρια, με την έννοια ότι ‘είναι κοινωνικά αναμενόμενο ότι [τα άτομα] οφείλουν να δαπανήσουν μια συγκεκριμένη ποσότητα χρόνου σε κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα και ότι δεν είναι κατακριτέα εφόσον το κάνουν’ (Goodin et al., 2008:6). Η έμμεση σχέση προκύπτει από το γεγονός ότι η επιλογή συντελείται ‘εντός των ορίων της ελευθερίας που οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες επιτρέπουν’ (Mommaas et al., 1996:12) και, επίσης, από το ότι η ατομική χρονική αυτονομία ποικίλει αναλόγως του τρόπου διακυβέρνησης όσο αφορά στην οργάνωση και διαχείριση του κοινωνικού κράτους πρόνοιας, την αντιμετώπιση των δύο

φύλων και του νοικοκυριού (Goodin et al., 2008:7). Έτσι, καθίσταται περισσότερο σαφής ο προσδιορισμός του ελεύθερου χρόνου ως

κοινωνικού ή κοινωνικοπολιτισμικού χρόνου που χαρακτηρίζεται από ετερογένεια, προκαλεί μετασχηματισμούς πολλών κοινωνικών διαδικασιών και παράγει νέες αξίες (Mommaas et al., 1996:12).

4.2.2 Η ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΥ

Στην προσπάθεια να ερμηνευθεί η σχόλη ως ‘δημόσιος χώρος’ και, μάλιστα, ως ο μοναδικός δημόσιος χώρος στον οποίο ‘οι ατομικές αποφάσεις μπορούν να ληφθούν κατά βάση με γνώμονα την προσωπική ικανοποίηση’ (Elias & Dunning, 1998:126), σκιαγραφήθηκε η άμεση και η έμμεση σύνδεση του χρόνου της σχόλης με την ευρύτερη δημόσια συνθήκη και εντοπίστηκε έτσι η σχέση των ατομικών επιλογών βάσει προσωπικών κριτηρίων με το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιούνται. Με όμοιο τρόπο προσεγγίστηκε συνολικά ο ελεύθερος χρόνος, ο οποίος διέπεται από μεγαλύτερες δεσμεύσεις είτε όσο αφορά στις συνθήκες της αστικής ζωής (παραδείγματος χάριν, ο χρόνος των μετακινήσεων είναι άμεση συνάρτηση του κυκλοφοριακού φόρτου) είτε όσο αφορά σε κατώτατα κοινωνικά προσδιορισμένα όρια (παραδείγματος χάριν, ο χρόνος προσωπικής φροντίδας ποικίλει αναλόγως του κοινωνικώς αποδεκτού προτύπου περί σωματικής υγιεινής). Παρόλο που ο ελεύθερος χρόνος ως έννοια άπτεται συνολικότερα της έννοιας της δημόσιας ζωής, η σχόλη κρίνεται ως ενδεικτικότερη για τη διερεύνηση των εξελίξεων στο δημόσιο χώρο και βίο ακριβώς επειδή είναι σε μεγαλύτερο βαθμό αποτέλεσμα επιλογής βάσει προσωπικών αναγκών και επιθυμιών. Η σχόλη είναι ο κατεξοχήν χρόνος που μπορεί να αφιερωθεί στην πολιτική συμμετοχή, στη δημόσια διαβούλευση, στη διεκδίκηση ‘χρόνου και χώρου’, στην αναδιαπραγμάτευση ‘του ελέγχου των πόρων, του χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων, του ορίου μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, της αντίθεσης μεταξύ ελέγχου και αυτονομίας’ (Δέφνερ, 2006:6), με άλλα λόγια στην προάσπιση μιας συλλογικά εννοούμενης ποιότητας ζωής.

Εάν η σχόλη διέπεται σε κάποιο βαθμό από ‘την οξύτητα κάποιων κοινωνικών προβλημάτων στην επίλυση των οποίων μπορεί μερικώς [έστω] να συμβάλλει’ (Mommaas et al., 1996:31) μέσω της επιλογής συμμετοχής σε δρώμενα του δημόσιου βίου, τότε ο χαρακτηρισμός της ως ‘δημόσιος χώρος’ έχει αποκτήσει την κατεξοχήν πολιτική του έννοια. Εκτός αυτής, ωστόσο, μπορούν να ανιχνευτούν πρόσθετες

κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της δημόσιας ζωής στα πλαίσια της σχέσης σχολής και δημόσιου χώρου. Οι ίδιοι συγγραφείς, Elias και Dunning, αναφέρουν:

στη σχολή οι ατομικές δραστηριότητες είναι κοινωνικές...Ακόμη και όταν...ένα άτομο απομακρύνεται από τους γύρω του, στην πραγματικότητα οι δραστηριότητες αυτές κατευθύνονται εγγενώς από τους άλλους προς το άτομο...Κοντολογίς πρόκειται για επικοινωνία που εκπέμπεται ή γίνεται δεκτή από ανθρώπους σε συγκεκριμένους σχηματισμούς ομάδων (Elias & Dunning, 1998:140-141).

Έτσι, ακόμη και υπό συνθήκες ελλειμματικής συμμετοχής σε αμφισβητήσιμης αποτελεσματικότητας δημοκρατικές διαδικασίες, όπως περιγράφηκαν στο πρώτο κεφάλαιο, η σχολή ως μορφή κοινωνικής συνδιαλλαγής και επικοινωνίας, ακόμη και μέσω μιας παθητικής ή αρνητικής στάσης, εξακολουθεί να λειτουργεί ως δημόσιος χώρος. Επιπλέον, ακόμη και στην ακραία περίπτωση όπου κανένα άτομο στα πλαίσια της αστικής συμβίωσης δεν αποσκοπεί σε κανενός είδους συλλογικής διαβούλευσης ή πολιτικής διεκδίκησης, εάν δηλαδή η ποιότητα της ζωής περιοριστεί στις ατομικές ερμηνείες που τις αποδίδονται σε προσωπικό επίπεδο και συσχετιστεί με επιλογές που αποσκοπούν στην ικανοποίηση ιδιωτικών αναγκών, η κατανάλωση προϊόντων, υπηρεσιών και τόπων εξακολουθεί να είναι 'αναγκαστικά μια κοινωνικοπολιτισμική διαδικασία' (Aitchison, 2000:1) στη βάση ενός επικοινωνιακού κώδικα που δομείται από συγκεκριμένους σχηματισμούς κοινωνικών ομάδων και επιλεκτικών κοινοτήτων.

Η έννοια του δημόσιου χώρου έχει πλέον διευρυνθεί τόσο ώστε ταυτίζεται πλέον με τη δημόσια ζωή και, επίσης, με την κατάλυσή της. Η ίδια διεύρυνση έχει πραγματοποιηθεί, επίσης, κατά τη σύνθεση του χωροχρόνου όπου τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού καθίστανται δυσδιάκριτα. Έννοιες όπως ο ατομικός τρόπος ζωής και η καταναλωτική επιλογή δεν αντίκεινται πλέον της πολιτισμικής διαδικασίας και της πολιτικής διαχείρισης της συλλογικής χρονικής αυτονομίας των κοινωνιών, όταν στην καθημερινή ζωή 'ως μορφή παραγωγικής κατανάλωσης...οι καταναλωτές, αντί να θεωρούνται πολιτισμικά ουδέτεροι, βρίσκονται διαρκώς αναμεμιγμένοι στην αναδημιουργία του πολιτισμού' (Aitchison, 2000:1) και υιοθετούν κοινωνικούς επικοινωνιακούς κώδικες. Οι ίδιοι κώδικες διέπουν τη διαδικασία δόμησης ατομικών ταυτοτήτων, η οποία σχετίζεται με την αξιοποίηση της σχολής και με την κατανάλωση (Roberts, 2004:2). Η σχολή καθ' εαυτή αλλά και ως μοναδικός δημόσιος χώρος όπου επιτρέπονται ατομικές 'ελεύθερες' επιλογές, αποκτά σημασία για τα άτομα μόνο εντός του πλαισίου της αστικής ζωής όπου υφίστανται συγκεκριμένες εργασιακές συνθήκες, συγκεκριμένα κριτήρια κοινωνικής ενσωμάτωσης, συγκεκριμένες αποφάσεις της

βιομηχανίας τηςσχόλης και συγκεκριμένα καταναλωτικά επικοινωνιακά σημαινόμενα που δομούν επιλεκτικές κοινότητες, συγκεκριμένοι κοινωνικοί, θρησκευτικοί και οικογενειακοί έλεγχοι, συγκεκριμένοι πολιτικοί χειρισμοί ελέγχου της χρονικής αυτονομίας, αντιμετώπισης της ανεργίας και των λοιπών κοινωνικών προβλημάτων, ελέγχου της βιομηχανίας τηςσχόλης και των μέσων μαζικής ενημέρωσης, παροχής δημόσιων τόπων και δραστηριοτήτωνσχόλης, εκπαιδευτικού προσανατολισμού ως προς τη νοηματοδότηση της ύπαρξης και της ποιότητας της ζωής, παροχής δυνατοτήτων συμμετοχής και επενέργειας στο δημόσιο βίο κ.ο.κ. (Elias & Dunning, 1998- Aitchison, 2000- Gershuny, 2000- Roberts, 2004- Haworth & Lewis, 2005- Δέφνερ, 2006).

Το παραπάνω σύνθετο πλέγμα παραγόντων σε διαρκή αλληλεπίδραση είναι, επίσης, το πλαίσιο της βιωμένης ελευθερίας των κοινωνιών. Το πλαίσιο των περιορισμών και των δυνατοτήτων που αυξάνονται με τις τεχνολογίες φυσικής και έμμεσης επικοινωνίας, δεν εξαντλεί ποτέ την αντιληπτική ελευθερία των ατόμων. Είναι, ωστόσο, το πλαίσιο εντός του οποίου συντελέστηκε, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, ο κατακερματισμός της ηθικότητας (δηλαδή, του αξιολογικού κώδικα ιεράρχησης προτεραιοτήτων) στα στοιχεία από τα οποία την είχε οικοδομήσει κάποτε ο Hegel: στη γλώσσα (τον επικοινωνιακό κώδικα στα πλαίσια επιλεκτικών κοινωνικών δεσμών), στην εργασία (ως αυτόνομο πεδίο υψηλής εξειδίκευσης και εξορθολογισμού, η θέση του οποίου στη σύγχρονη πραγματικότητα αποτελεί αντικείμενο αντικρουόμενων προσεγγίσεων) και τη διάδραση (ως μη-αυθόρμητη ή υποχρεωτική αλλά επιλεκτική συνδιαλλαγή που πραγματώνεται υπό προϋποθέσεις) (Habermas, 2006).

Ο κατακερματισμός της ηθικότητας, ωστόσο, όπως περιγράφηκε, αντί να οδηγήσει αυτοστιγμεί στην κατάρρευση της κοινωνίας και του συνολικού οικοδομήματος της μετανεωτερικότητας, δεν αποκλείεται να οδηγήσει, μέσω της ενεργοποίησης μηχανισμών επαναπροσδιορισμού και επανίδρυσης της θέσης του ανθρώπου σε αυτήν, σε νέες μορφές δυναμικής ισορροπίας. Καθώς οι αντιφάσεις στη σύγχρονη πραγματικότητα εντείνονται, δημιουργώντας οικονομική ανάπτυξη και παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση, πολιτισμούςσχόλης και κατανάλωσης και κουλτούρες αποστέρησης και αποκλεισμού (Tomlinson, 1999:94), διογκούμενη ανεργία, ατομικές εξειδικευμένες επιλογές και συλλογικούς αποκλεισμούς από διαδικασίες επενέργειας στις συνθήκες που δομούν το πλαίσιο των επιλογών, βιομηχανοποίηση τηςσχόλης και έλλειψη ελεύθερου χρόνου, κοινωνικο-πολιτισμική

ολοκλήρωση και χωρικο-κοινωνική πόλωση, τεχνολογική έκρηξη και κατάρρευση κοινωνικών υποδομών και υπηρεσιών, εσωτερικευμένο έλεγχο και πειθάρχηση των ενστίκτων και ελλειπείς διαδικασίες κοινωνικοποίησης με εκρήξεις ‘χρόνιου εγωτισμού’ (Habermas, 2006:111), θεσμική εκλέπτυνση και εξειδίκευση σε υπερεθνικό επίπεδο και πολιτική αποδιοργάνωση σε κρατικό και τοπικό επίπεδο, πολιτισμική ομογενοποίηση και συγκρούσεις πολιτισμικής επικυριαρχίας, συνταγματική αυτονόμηση και πολιτική απειθαρχία, τριτογενοποίηση της παραγωγής, μητροπολιτικό υδροκεφαλισμό και δημογραφική ερήμωση πόλεων και περιφερειών, τόσο περισσότερο ενδυναμώνονται τάσεις αντίστασης και τόσο περισσότερο γίνεται αντιληπτή η αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού των στόχων και των μέσων επίτευξής τους σε υπερεθνικό επίπεδο.

Ενώ οι αντιθέσεις βρίσκουν προσφορότερο έδαφος για να εκδηλωθούν στα μητροπολιτικά κέντρα, τα γενικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους διασφαλίζουν προς το παρόν χαμηλότερα επίπεδα εντάσεων και, αποκτούν, λόγω της αναπτυξιακής υστέρησης, υψηλότερες, υπό προϋποθέσεις, προοπτικές αναβάθμισης.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στις Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους αποδόθηκαν, με τη συνδρομή των Bagnasco και Galès (2000), συγκεκριμένες αναπτυξιακές προοπτικές και συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο. Οι πόλεις αυτές μελετώνται ως ατελείς τοπικές κοινότητες που βρίσκονται σε διαρκή μετασχηματισμό, ως ανοιχτά συστήματα με ποικίλες διασυνδέσεις σε υπερτοπικά δίκτυα και ποικίλες ροές που επενεργούν στο εσωτερικό τους, και επίσης σε διαρκή αναζήτηση νέων μορφών ισορροπίας, μέσω ενεργοποίησης μηχανισμών ενσωμάτωσης, ολοκλήρωσης και αναπαράστασης που επιτυγχάνουν μια νέου τύπου κοινωνική συνοχή, διαρκώς ανανεούμενη και αναπροσαρμοζόμενη ως προς το τοπικό κεφάλαιο και τις εν γένει αλληλοπαραπομπές στο τοπικό.

Τα χαρακτηριστικά αυτά, τα οποία βασίζονται σε συνθετική διαχρονική ανάλυση ιστορικών, κοινωνικοπολιτισμικών, πολιτικών δεδομένων και ερμηνευτική ανάλυση αντίστοιχων συγχρονικών δεδομένων και διαφαινόμενων τάσεων, δεν συστήνουν στην πραγματικότητα μια περιγραφή των Ευρωπαϊκών πόλεων, παρά συνθέτουν το πλαίσιο των δυνάμει προοπτικών τους. Οι προοπτικές αυτές διαφοροποιούνται και διακρίνονται ευκρινώς από τις αντίστοιχες του αστικού κόσμου των μητροπόλεων. Ενώ οι ροές, οι οικονομίες συγκέντρωσης και οι αυξημένες πυκνότητες των μητροπόλεων έχουν εξαλείψει κάθε παραπομπή στην τοπικότητα (εκτός ίσως από ό,τι αφορά σε ζητήματα μάρκετινγκ των μητροπόλεων ως τουριστικών προορισμών), οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους εν γένει λειτουργούν κατά κύριο λόγο ως περιφερειακά κέντρα, δηλαδή κατεξοχήν σε επίπεδο τοπικής αυτοαναφορικότητας.

Το πληθυσμιακό μέγεθος, η παραπομπή στην τοπικότητα, το τοπικό κεφάλαιο ως πόρος ταυτότητας και κοινωνικής συνοχής συστήνουν μόνο μια μερική, όπως αναφέρθηκε, αναπαράσταση και ερμηνεία των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους που βρίσκονται σε δυσμενή, μη ανταγωνιστική θέση στα αστικά δίκτυα του ευρύτερου παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος. Η οικονομική, παραγωγική και δημογραφική αποδιάρθρωση που απειλεί τις περισσότερες, σε συνδυασμό με την εξάρτησή τους από τα πολιτικά εθνικά και υπερεθνικά θεσμικά όργανα, ολοκληρώνουν τη εικόνα. Η πρόταση που συνήθως επιχειρεί την ανάσχεση αυτών των διαλυτικών δυναμικών, αφορά στη μιμητική και κυρίως στην αντισταθμιστική ανάπτυξη λειτουργιών ως αντιπρόταση στις δευτερεύουσες συνέπειες της μητροπολιτικής ανάπτυξης, όσο αφορά, παραδείγματος χάριν, στις αυξημένες τιμές της χρήσης γης, στις περιβαλλοντικές

επιπτώσεις στο μικροπεριβάλλον των μητροπόλεων, στην εντατικοποίηση των ρυθμών ζωής κ.ο.κ.

Εκτός αυτών των μητροπολιτικών ελλειμμάτων, ωστόσο, και πέραν των αναπτυξιακών στρατηγικών που ετεροπροσδιορίζουν τις προοπτικές των μεσαίου μεγέθους Ευρωπαϊκών πόλεων, οι Bagnasco και Galès, εντοπίζουν ένα κενό εξουσίας σε ευρύτερο επίπεδο που αφορά στο πεδίο πολιτικής διαχείρισης και προτείνουν τη σχετική αυτονομία των πόλεων σε επίπεδο τοπικής διακυβέρνησης, δεδομένης της μείωσης της πολιτικής ισχύος των κρατικών κυβερνήσεων. Μια τέτοιου τύπου τοπική και περιφερειακή διακυβέρνηση που δεν θα είναι αποδυναμωμένη από την πλήρη πολιτική, στρατηγική και οικονομική εξάρτηση στα πλαίσια πολύπλοκων συστημάτων λήψης αποφάσεων που αδυνατούν να επεξεργαστούν τοπικά δεδομένα και προβλήματα, είναι πιθανότερο να κατορθώσει να ανταποκριθεί στην ιδιαίτερη φύση των τοπικών προκλήσεων, με την προϋπόθεση, ωστόσο, μιας συνολικής θεσμικής ανασυγκρότησης.

Ο τρόπος με τον οποίο θα επιτευχθεί η σχετική αυτονομία της διακυβέρνησης των Ευρωπαϊκών πόλεων υπερβαίνει τους στόχους της εν λόγω εργασίας, ωστόσο, δεν διαφαίνεται αδύνατος με βάση τα ακόλουθα δεδομένα: τη θεσμική υποχρέωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για αντιμετώπιση των χωρικών και αναπτυξιακών πολώσεων, την κυριαρχία των πόλεων έναντι των κρατών στο σύγχρονο ολοκληρωμένο περιβάλλον, την ανοιχτή διαδικασία θεσμικής μετεξέλιξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την οριακότητα της αναπτυξιακής πορείας πολλών μητροπολιτικών κέντρων τα οποία αντιμετωπίζουν πλέον τις επιπτώσεις της ανάπτυξης της Κίνας και της Ασίας, καθώς και τη διαφαινόμενη στροφή κοινωνιών που έχουν υπερβεί το όριο ικανοποίησης βασικών αναγκών προς την κριτική επαναξιολόγηση των συνθηκών και των τρόπων ζωής τους.

Το κριτήριο της ποιοτικής αξιολόγησης κρίνεται ως έννοια-κλειδί που συνέχει την πορεία της συνολικής διερεύνησης. Η σχετικότητα της έννοιας της ποιότητας επιτρέπει την εφαρμογή της σε πλήθος θεματικών περιοχών και προσεγγίσεων. Έτσι, η ποιότητα αποτελεί διυποκειμενικό κριτήριο που διέπει την ελευθερία επιλογής των ατόμων-καταναλωτών στο νεοφιλελεύθερο δημοκρατικό Ευρωπαϊκό περιβάλλον και, επίσης, αναπτυξιακό κριτήριο σύμφωνα με την κυριαρχούσα αντίληψη περί στρατηγικού αναπτυξιακού σχεδιασμού των Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους. Ταυτοχρόνως, η ποιότητα αφορά στο περιβάλλον, στη γνώση, στις ατομικές ταυτότητες, στις εναλλακτικές, αειφορικές μορφές ανάπτυξης, στις επιλεκτικές κοινότητες, στον τρόπο ζωής, στην απόδοση και την αποτελεσματικότητα υποδομών, λειτουργιών, επιχειρήσεων κ.ο.κ. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η ποιοτική αξιολόγηση και

ανάπτυξη αποτελούν μέσα επίτευξης στόχων, όπως είναι η δημιουργία ενός ανταγωνιστικού εργαλείου μάρκετινγκ στη διεθνή οικονομία, καθώς 'η ποιότητα έχει σημασία εκεί όπου υπάρχει ανταγωνισμός' (Freestone, 2000:151).

Η ποιότητα ως ανταγωνιστικό πεδίο μετατρέπεται σε εκμεταλλεύσιμη ιδιότητα για την προώθηση, παραδείγματος χάριν, επιχειρηματικών συμφερόντων, και έτσι αποσπάται από το πρωτογενώς εν πολλοίς ιδεαλιστικό αλλά και κοινωνικό περιεχόμενό της. Έτσι, η υψηλού επιπέδου γνώση και εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού δεν είναι βέβαιο ότι αποτελεί συστατικό μιας ατομικώς έστω θεωρούμενης ποιότητας ζωής ή ότι είναι κριτήριο αποτελεσματικότητας στα πλαίσια λειτουργίας των βιομηχανιών έντασης γνώσης και καινοτομίας που αποσκοπεί σε αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής ως, υπό προϋποθέσεις, έμμεσης επίπτωσης της οικονομικής ανάπτυξης. Ομοίως, η παροχή ποιοτικών τουριστικών υπηρεσιών δεν αντιστοιχεί άμεσα ή υποχρεωτικά σε τοπική αναπτυξιακή προοπτική ούτε σε αναβάθμιση των συνθηκών εργασίας των εργαζομένων. Με αυτήν την έννοια, μια ποιοτική αντιπρόταση στη μητροπολιτική ποσοτική υπεροχή των μεσαίου μεγέθους Ευρωπαϊκών πόλεων ως αναπτυξιακής στρατηγικής χρειάζεται εκτενέστερη ανάλυση.

Πέραν των κινδύνων που ελλοχεύουν κατά την εφαρμογή του κριτηρίου της ποιότητας στο ανταγωνιστικό πεδίο της παγκόσμιας οικονομίας, και παρά τις διυποκειμενικές ατομικές ερμηνείες που μπορούν να του αποδοθούν, η ολοένα και μεγαλύτερη χρήση της σύνθετης έννοιας της ποιότητας ζωής αποτελεί σημαντική εξέλιξη στη σύγχρονη ιστορία η οποία αφορά άμεσα στο μέλλον των Ευρωπαϊκών πόλεων. Η σχέση ποιότητας ζωής και Ευρωπαϊκών πόλεων μεσαίου μεγέθους δεν εκπορεύεται ουσιαστικά από ευλογοφανείς διαπιστώσεις ως προς τη συγκριτικά καλύτερη ποιότητα μικροπεριβάλλοντος, τις τεχνολογικές προοπτικές καλύτερης συνδεσιμότητας με τις μητροπόλεις (έτσι ώστε να συνδυάζονται τα πλεονεκτήματα της ζωής στην πόλη και της εργασίας ή κατανάλωσης στη μητρόπολη, βλ. Kunzmann, 2009), το εντονότερο αίσθημα ασφάλειας και τον περισσότερο ελεύθερο χρόνο που σχετίζονται με τη μικρότερη κλίμακα. Η σχέση ποιότητας ζωής και μεσαίου μεγέθους Ευρωπαϊκών πόλεων πηγάζει πρωτίστως από τη συνθήκη της διευρυμένης έννοιας της συνοχής μιας ατελούς τοπικής κοινωνίας, με αναφορές στην τοπικότητα ως παράγοντα δημιουργίας νέων ρευστοποιήσεων του συλλογικού, καθώς και από την προοπτική αντίστασης στην κατάργηση της δυνατότητας επενέργειας εκ μέρους των Ευρωπαίων πολιτών στην πραγματικότητα της ζωής τους.

Η πιστοποίηση αυτής της εν δυνάμει σχέσης Ευρωπαϊκής πόλης και ποιότητας ζωής βασίζεται, όπως αναφέρθηκε, στα ακόλουθα: αφενός, η ποιότητα της ζωής, όπως αναγνωρίζεται σήμερα, έχει οικονομικό αλλά και κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό περιεχόμενο (αναγνωρίζονται, με άλλα λόγια, οι ανάγκες των ατόμων για κοινωνική διάδραση, ατομική και συλλογική πολιτισμική ταυτότητα, συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων). Αφετέρου, η στροφή προς την έννοια της ποιότητας ζωής αυτής καθ' εαυτής σηματοδοτεί μια στροφή από το άτομο προς συλλογικότερες μορφές τρόπου ζωής:

Αξιωματικά, η στροφή από το 'μέσο όρο' [όπως εφαρμόστηκε από το Ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος] προς την 'ποιότητα' σηματοδοτεί μια διεύρυνση της προοπτικής μας όσο αφορά στην ανθρώπινη ευζωία, μια περισσότερο ολιστική και δημοκρατική προσέγγιση... Η φράση 'ποιότητα ζωής' μορφοποιεί το ενδιαφέρον μας για άυλες διαστάσεις της ευζωίας, πέραν των βασικών αναγκών του ατόμου. Αντανακλά μια ευρύτερη εννοιοδότηση της ανθρώπινης παραγωγικότητας και μια διευρυνόμενη αναγνώριση ότι η ευτυχία είναι επίσης αποτέλεσμα της πολιτισμικής ζωντάνιας και της πολιτικής αυτονομίας' (Freestone, 2000:152).

Η ποιότητα ζωής αποτελεί ζητούμενο και έσχατο αναπτυξιακό στόχο για τις Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους, δεν εκπορεύεται αυτοματικά από υφιστάμενα χαρακτηριστικά ούτε εξαντλείται στην ανταγωνιστική λειτουργία της. Και ενώ υπάρχουν ήδη περιθώρια μεγαλύτερης αξιοποίησης της δυναμικής και του πλούτου του υφιστάμενου τοπικού κεφαλαίου, η μελλοντική ανάπτυξη των πόλεων αυτών θα κριθεί από το εάν θα μπορέσουν να συγκροτήσουν ένα πρότυπο ζωής που δεν θα αναπαράγει απλώς τους ρυθμούς και τις αδυναμίες των μητροπολιτικών κέντρων, ενώ ταυτόχρονα υστερεί ως προς τα πλεονεκτήματα και τις δυνατότητες που προσφέρουν. Εάν, και αυτό μέλλει να πιστοποιηθεί, η ποιότητα ζωής γίνει αίτημα ενός μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού των Ευρωπαίων και διαπιστωθεί βιωματικά, όχι απλώς στη θεωρία, η σχέση της με την 'πολιτισμική ζωντάνια και την πολιτική αυτονομία' (Freestone, 2000:152), δηλαδή με μια διαφοροποιημένη ως προς τα σημερινά δεδομένα δημόσια ζωή, η πραγμάτωση του αιτήματος δεν θα μπορεί παρά να επιτευχθεί σε έναν διαφορετικού τύπου δημόσιο χωροχρόνο. Προνομιακοί τόποι για την επίτευξη μιας τέτοιας συνθήκης δεν είναι οι διεθνείς κόμβοι των μητροπόλεων, αλλά οι Ευρωπαϊκές πόλεις μεσαίου μεγέθους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ένδειξη της αναγνώρισης των πολιτικοκοινωνικών διαστάσεων της σύγχρονης κατανόησης της ποιότητας ζωής σε ολόένα ευρύτερη κλίμακα θα μπορούσε να θεωρηθεί το γεγονός ότι ως όρος χρησιμοποιείται πλέον ολόένα και πιο συχνά κατά τη δημόσια διαβούλευση και από τον πολιτικό λόγο. Ωστόσο, η σύγχρονη πραγματικότητα καταμαρτυρά μια αντίθετη πορεία κατά την οποία, όχι μόνο τα μεμονωμένα κράτη εμφανίζουν απώλειες ως προς την ελεγκτική ικανότητά τους στην εσωτερική και εξωτερική τους πολιτική, την ικανότητα παρέμβασης στο εσωτερικό τους για την προστασία των πολιτών, την τόνωση της ανάπτυξης, την άσκηση κοινωνικής πολιτικής κ.ο.κ. και ως προς τη δημοκρατική νομιμοποίηση των διακυβερνητικών συντονισμένων συμφωνιών, αλλά και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση εμφανίζεται πολιτικά παραγκωνισμένη από τις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς (Bennett, 1998). Δεν είναι τυχαίο ότι ‘τα διεθνή χρηματιστήρια [και όχι τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης] έχουν αναλάβει την αξιολόγηση των εθνικών οικονομικών πολιτικών’ (Habermas, 2006:129).

Παρά τη ρευστότητα της σύγχρονης Ευρωπαϊκής πραγματικότητας και τη θεσμική αναδιάρθρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης που απαιτείται για την αντιμετώπιση των αναδυόμενων προβλημάτων, δεν υπάρχουν ενδείξεις για την άρση της πολιτικής αποδυνάμωσης των κρατών ή για την αποκατάσταση της πολιτικής δύναμης της Ευρωπαϊκής Ένωσης ώστε να είναι σε θέση ‘να λαμβάνει διορθωτικές της αγοράς αποφάσεις και να επιβάλλει ρυθμίσεις με αναδιανεμητική επίδραση’ (Habermas, 2006:129). Αντιθέτως, οι επιπτώσεις όσο αφορά στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, στην αυξανόμενη ανεργία, στις νέες εργασιακές σχέσεις και στο επίπεδο δημοκρατικής συμμετοχής είναι ήδη φανερό στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες και επιφέρουν γενικευμένη εργασιακή και οικονομική ανασφάλεια, κοινωνική ανισορροπία, αλλαγές στην οικογενειακή ζωή, στους κοινωνικούς ρόλους, στον ατομικό τρόπο ζωής, γενικευμένη αποδοκιμασία του τρόπου λειτουργίας της δημοκρατίας, συνθέτουν πλέον μια πραγματικότητα που δεν μπορεί να αλλάξει χωρίς ευρύτερη αναπροσαρμογή των αξιακών προτεραιοτήτων (Schwarz, 2010).

Η σύγχρονη παγκόσμια οικονομική κρίση και η κρίση στα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης δημιουργούν μια ασφυκτική πραγματικότητα για τις Ευρωπαϊκές κοινωνίες, η οποία φαινομενικά αποθαρρύνει κάθε συζήτηση περί ποιότητας ζωής. Ωστόσο, ακριβώς

αυτές οι συνθήκες που αποκαλύπτουν τις αδυναμίες της Ευρωπαϊκής πολιτικής και τα θεσμικά της ελλείμματα (Schwarz, 2010) και που σε παγκόσμιο επίπεδο αναδεικνύουν εκ νέου την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της ανάπτυξης, ίσως συνθέτουν πρόσφορο πλαίσιο για την ανάδειξη των χαρακτηριστικών των Ευρωπαϊκών πόλεων και της προοπτικής της σχετικής τους αυτονομίας. Απαραίτητες γενικές συνθήκες για την αξιοποίηση αυτής της προοπτικής είναι η αξιοποίηση του τοπικού κεφαλαίου, η επίτευξη συνοχής αξιοποιώντας, όχι αποκλείοντας, την ατομική ετερότητα και η θέσμιση ενός νέου τύπου δημόσιας ζωής, επομένως ενός νέου τύπου δημόσιου χωροχρόνου, που προασπίζει το δικαίωμα συμμετοχής σε δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων τουλάχιστον τοπικής και περιφερειακής εμβέλειας.

Οι Ευρωπαϊκές πόλεις θα συνεχίσουν να λειτουργούν ως ανοιχτά συστήματα που δέχονται τις συνέπειες και τις επιπτώσεις αποφάσεων και αλυσιδωτών αντιδράσεων σε υπερκείμενα δίκτυα. Ωστόσο, το μέγεθος και η σχετική αυτονομία της τοπικής διακυβέρνησης θα δημιουργούν ένα πιο ευέλικτο σύστημα το οποίο θα μπορεί με μεγαλύτερη ευκολία να αναπροσαρμόζεται σε νέα δεδομένα, σε ποικιλία αναγκών και επιθυμιών, μέσω της προάσπισης ενός στοιχειώδους επιπέδου λειτουργίας δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών. Ποια ακριβώς μέτρα απαιτούνται για να διασφαλιστεί, σε περίπτωση επιτυχούς λειτουργίας, η διατήρηση ενός κρίσιμου μεγέθους, η ανανέωση της συνοχής, η δημιουργία ισόρροπης χωρικής και περιφερειακής ανάπτυξης και η αποτροπή της ανάπτυξης οικονομικών συγκέντρωσης και της θεσμικής μετεξέλιξης προς την κατεύθυνση μιας μητροπολιτικού τύπου ανάπτυξης, θα πρέπει να γίνει αντικείμενο εκτενέστερης έρευνας βάσει λεπτομερών στοιχείων. Εκείνο που έχει σημασία στη σύγχρονη πραγματικότητα είναι η ύπαρξη μιας εναλλακτικής προσέγγισης που αντιτάσσεται στην υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των Ευρωπαίων πολιτών.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ανδρικοπούλου, Ε. και Κανκαλάς, Γ. (επιμ.) (2000) *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος: Η Διεύρυνση και η Γεωγραφία της Ευρωπαϊκής Ανάπτυξης*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αραμπατζής, Ε. και Κότιος, Α. (2003) *Η Νέα Διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς Ανατολάς και οι Επιπτώσεις της στις Τρίτες Μεσογειακές Χώρες*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 9 (23), σσ. 537-548.
- Αρβανιτίδης, Π., Παυλέας, Σ. και Πετράκος, Γ. (2005) *Η Μητροπολιτική Κυριαρχία στην Νοτιοανατολική Ευρώπη: Μια Εμπειρική Διερεύνηση*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, ΤΜΧΠΠΑ, 11 (17), σσ. 331-362.
- Ασπρογέρακας, Ε. (2005) *Χαρακτηριστικά και Αναπτυξιακό Δυναμικό των Ελληνικών Πόλεων Μεσαίου Μεγέθους, Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 24-25/2005, σσ. 147-153.
- Bachelard, G. (1982) *Η Ποιητική του Χώρου*, Αθήνα: Χατζηνικολή.
- Benevolo, L. (1997) *Η Πόλη στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Botton, A.De (2002) *Η Τέχνη του Ταξιδιού*, Αθήνα: Πατάκη.
- Botton, A.De (2005) *Περί του Κοινωνικού Status*, Αθήνα: Πατάκη.
- Botton, A.De (2009) *Οι Χαρές και τα Δεινά της Εργασίας*, Αθήνα: Πατάκη.
- Bourdieu, P., Chamboredonm J-C. και Passeron, J-C. (2009) *Η Τέχνη του Κοινωνιολόγου*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Braudel, F. (2005) *Γραμματική των Πολιτισμών*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Γαλανή-Μουτάφη, Β. (2002) *Ερευνες για τον Τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο: Μια Ανθρωπολογική Προσέγγιση*, Αθήνα: Προπομπός.
- Γιανναράς, Χ. (2008) *Μονόδρομος ο Ατομοκεντρισμός, η Νοησιарχία, ο Νομικισμός, Στο Αίνιγμα του Κακού*, Αθήνα: Ίκαρος, σσ. 149-157.
- Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (2004) *Η Κυριαρχία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς και του Καινοτόμου Σχεδιασμού στα Αναδυόμενα 'Διεθνο-τοπικο-ποιημένα' Αστικά Τοπία, Αειχώρας-Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης*, 2(2), σσ. 72-97.
- Γούσιος, Δ. (2007) *Ανθρωπογεωγραφία-Σημειώσεις Μαθήματος Π.Μ.Σ. ΤΜΧΠΠΑ*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

- Δέφνερ, Α. (1998) *Ελεύθερος Χρόνος και Κοινωνικότητα στον Αστικό Χώρο*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 96-97, σσ. 7-35.
- Δέφνερ, Α. (2006) *Σχεδιασμός Τουρισμού και Ελεύθερου Χρόνου*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Elias, N. (1997) *Η Διαδικασία του Πολιτισμού: Μια Ιστορία της Κοινωνικής Συμπεριφοράς στη Δύση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Elias, N. και Dunning, E. (1998) *Αθλητισμός και Ελεύθερος Χρόνος στην Εξέλιξη του Πολιτισμού*, Αθήνα: Δρομέας.
- Ελύτης, Ο. (2007) *Τα Δημόσια και τα Ιδιωτικά*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Fine, B. (1976) *Τι είναι το «Κεφάλαιο» του Μαρξ*, Αθήνα: Γλάρος.
- Foucault, M. (1998) *Ο Στοχασμός του Έξω*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Fromm, E. (1983) *Πειθαρχία και Ελευθερία: Δοκίμια*, Αθήνα: Γλάρος.
- Habermas, J. (2006) *Η Εποχή των Μεταβάσεων*, Αθήνα: Scripta.
- Heidegger, M. (1998) *Διαμονές*, Αθήνα: Κριτική.
- Heidegger, M. (2006) *Η Τέχνη και ο Χώρος*, Αθήνα: Ίνδικτος.
- Heidegger, M. (2008α) *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Heidegger, M. (2008β) *«...Ποιητικά Κατοικεί ο Άνθρωπος...»*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Holden, A. (2008) *Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Hume, D. (1979) *Ο Άνθρωπος και η Εμπειρία*, Αθήνα: Αναγνωστίδη.
- Julien, F. (2002) *Από την Ελλάδα στην Κίνα: Μετάβαση και Επάνοδος*, Αθήνα: Εξάντας.
- Καλλιώρας, Δ. (2007) *Πρότυπα Περιφερειακής Ανάπτυξης των Νέων Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η Ετερογενής Επίδραση της Γεωγραφίας*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, ΤΜΧΠΠΑ, 13 (5), σσ. 115-136.
- Καστοριάδης, Κ. (2008) *Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα: Η Πόλις και οι Νόμοι*, Αθήνα: Κριτική.
- Κότιος, Α. και Τσέλιος, Β. (2002) *Παγκοσμιοποίηση, Νέα Οικονομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, ΤΜΧΠΠΑ, 8 (4), σσ. 67-86.
- Κοτζαμάνης, Β. (2002) *Εισαγωγή στις Μεθόδους Κοινωνικής Έρευνας*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Λάββας, Γ., Μαρμαράς, Μ., Τσιλένης, Σ. και Χαστάογλου, Β. (επιμ.) (2001) *Η πόλη στο Καλειδοσκόπιο: Κείμενα για την Ιστορία της Πόλης και της Πολεοδομίας*, Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Επικοινωνίας.
- Λαμπριανίδης, Λ. (1992) *Στοιχεία Οικονομικής Γεωγραφίας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

- Lafargue, P. (2004) *Το Δικαίωμα στην Τεμπελιά*, Αθήνα: Ροές.
- Lefebvre, H. (2007) *Δικαίωμα στην Πόλη: Χώρος και Πολιτική*, Αθήνα: Κουκίδα.
- Lévi-Strauss, C. (1977) *Άγρια Σκέψη*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Lévi-Strauss, C. (1993) *Κοιτάζω, Ακούω, Διαβάζω*, Αθήνα: Γκοβόστης.
- Lévi-Strauss, C. (2006) *Φυλή και Ιστορία-Φυλή και Πολιτισμός*, Αθήνα: Πατάκη.
- Μάζης, Α. (1990) *Εισαγωγή στις Ανθρωπογνωστικές Επιστήμες*, Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Αριστοτελείου Πανεπιστημίου.
- Marcuse, H. (1971) *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Marx, K. (2006) *Το Κεφάλαιο*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μέγα, Β. (2001) *Οι Πόλεις Μεσαίου Μεγέθους και το Κυνήγι της Βιωσιμότητας*, Στο Μπίθας, Κ. (επιμ.) *Βιώσιμες Πόλεις: Θεωρία και Πολιτική*, Αθήνα: Τυπωθήτω, σσ. 165-213.
- Nemo, P. (2008) *Τι είναι η Δύση;*, Αθήνα: Εστία.
- Νικολαΐδου, Σ. (1993) *Η Κοινωνική Οργάνωση του Αστικού Χώρου*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Πετράκος, Γ. και Οικονόμου, Δ. (1999) *Διεθνοποίηση και δομικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα*, Στο Οικονόμου, Δ. και Πετράκος, Γ. (επ.) *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων*, Αθήνα: Gutenberg και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σσ. 13-44.
- Πετράκος, Γ. και Rodrigues-Pose, A. (2002) *Περιφερειακές Ανισότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, ΤΜΧΠΠΑ, 8 (5), σσ. 87-122.
- Πετράκος, Γ. (2008) *Τι πόλεις θέλουμε, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 14 (13), σσ. 239-248.
- Remy, J. (2004) *Χώρος και Κοινωνιολογική Θεωρία: Προβληματική της Έρευνας, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, ΤΜΧΠΠΑ, 10 (8), σσ. 201-220.
- Rimbaud, A. (1981) *Εκλάμψεις*, Αθήνα: Ηριδανός.
- Rifkin, J. (1996) *Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της*, Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Sellars, W. (2005) *Ο Εμπειρισμός και η Φιλοσοφία του Νου*, Αθήνα : Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Simmel, G. (1993) *Πόλη και Ψυχή*, Αθήνα: Έρασμος.
- Small, C. (1983) *Μουσική-Κοινωνία-Εκπαίδευση*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Σταματίου, Ε. (2004) *Μεσαία Αστικά Κέντρα στην Περιφέρεια-Χωρικοί Μετασχηματισμοί και Αναπτυξιακές Δυνατότητες: Η περίπτωση της Κομοτηνής, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, ΤΜΧΠΠΑ, 10 (4), σσ. 73-108.

- Σταυρίδης, Σ. (1990) *Η Συμβολική Σχέση με τον Χώρο: Πώς οι Κοινωνικές Αξίες Διαμορφώνουν και Ερμηνεύουν τον Χώρο*, Αθήνα: Κάλβος.
- Συρακούλης, Κ. (2009) *Ο Ελεύθερος Χρόνος ως Παράγοντας της Οικονομίας και του Σχεδιασμού των Πόλεων: Συγκριτική Έρευνα Λάρισας-Βόλου με χρήση Ποσοτικών Μεθόδων*, Διδακτορική Διατριβή, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης (2006) *Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Π.Σ. Βόλου*, Βόλος: Δήμος Βόλου.
- Φραγκόπουλος, Ι.Θ. (2005) *Κλασικές Προσεγγίσεις του Αστικού Φαινομένου: Marx, Weber, Durkheim, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, ΤΜΧΠΠΑ, 11 (10), σ. 163-188.
- Valéry, P. (1994) *Ματιές στον Σύγχρονο Κόσμο*, Αθήνα: Printa.
- Vaneigem, R. (1997) *Το Εγκώμιο της Εκλεπτυσμένης Τεμπελιάς*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Veblen, T. (1982) *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης*, Αθήνα: Κάλβος.
- Weber, M. (2003) *Η Πόλη*, Αθήνα: Κένταυρος.
- Weber, M. (2006) *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Gutenberg.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Adam, B. (1990) *Time and Social Theory*, Cambridge: Polity Press.
- Aitchison, C., MacLeod, N.E. and Shaw, S.J. (2000) *Leisure and Tourism Landscapes: Social and Cultural Geographies*, London: Routledge.
- Ashworth, G.J. and Dietvorst, A.G.J. (eds) (1995) *Tourism and Spatial Transformations: Implications for Policy and Planning*, Wallingford: Cab International.
- Barthes, R. (1989) *The Rustle of Language*, Berkeley: University of California Press.
- Bagnasco, A. and Galès, P.Le (eds) (2000) *Cities in Contemporary Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, U. (2000) *The Brave New World of Work*, Cambridge: Polity Press.
- Bennett, W.L. (1998) *The UnCivic Culture: Communication, Identity and the Rise of Lifestyle Politics, Political Science and Politics*, 31 (4), pp. 740-761.
- Burns, P.M. (1999) *An introduction to Tourism and Anthropology*, London: Routledge.
- Bull, C., Hoose, J. and Weed, M. (2003) *An introduction to Leisure Studies*, Harlow: Pearson Education.

- Carmona, M., Heath T., Oc, T. and Tiesdell, S. (2003) *Public Places–Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*, Oxford: Architectural Press.
- Castells, M. (1989) *The Informational City*, London: Blackwell.
- Culler, J.D. (1988) *The Semiotics of Tourism*, In Culler, J.D. *Framing the Sign: Criticism and Its Institutions*, Oxford: Blackwell, pp. 153-167.
- Deffner, A. (2005) *The Combination of Cultural and Time-Planning: A new Direction for the Future of European Cities*, *City*, 9 (1), pp. 125-141.
- Deffner, A., Metaxas, T. and Arvanitidis, P. (2006) *Cultural Development and the Determinants of the Satisfaction of the Vision of a City/Place: Some Empirical Evidence from European Cases*, *Discussion Paper Series*, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, 12 (3), pp. 39-56.
- Elias, N. (1991) *The Symbol Theory*, London: Sage.
- Faludi, A. and Waterhout, B. (2002) *The Making of the European Spatial Development Perspective*, London: Routledge.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*, London: Sage.
- Freestone, R. (ed.) (2000) *Urban Planning in a Changing World: The Twentieth Century Experience*, London: E & F.N. Spon.
- Galès, P.Le (2002) *European Societies-European Cities: Social Conflicts and Governance*, Oxford: Oxford University Press.
- Gershuny, J. (2000) *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Glyptis, S. (ed.) (1993) *Leisure and the Environment*, London: Belhaven Press.
- Goodin, R.E., Rice, J.M., Parpo, A. and Eriksson, L. (2008) *Discretionary Time: A New Measure of Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gospodini, A. (2002a) *European Cities and Place-Identity*, *Discussion Paper Series*, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, 8 (2), pp. 19-36.
- Gospodini, A. (2002b) *European Cities in Competition and the New “Uses” of Urban Design*, *Journal of Urban Design*, 7 (1), pp. 59-74.
- Gospodini, A. (2004) *Urban Morphology and Place Identity in European Cities: Built Heritage and Innovative Design*, *Journal of Urban Design*, 9 (2), pp. 225-248.
- Gospodini, A. (2006) *Portraying, Classifying and Understanding the Emerging Landscapes in the Post-Industrial City*, *Cities*, 23 (5) pp. 311-331.
- Graham, B. (ed.) (1998) *Modern Europe: Place, Culture, Identity*, London: Arnold.

- Hall, E.T. (1990) *The Hidden Dimension: An Anthropologist Examines Humans' Use of Space in Public and in Private*, New York: Anchor Books.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.
- Haworth, J.T. (1997) *Work, Leisure and Well-Being*, London: Routledge.
- Haworth, J. and Lewis, S. (2005) *Work, Leisure and Well-Being*, *British Journal of Guidance and Counselling*, 33 (1), pp. 67-79.
- Heidegger, M. (1996) *Being and Time*, Albany: State University of New York Press.
- Horner, S. and Swarbrooke, J. (2005) *Leisure Marketing: A Global Perspective*, London: Elsevier.
- Kazepov, Y. (ed.) (2005) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements and the Challenge to Urban Cohesion*, Oxford: Blackwell.
- King, R. (ed.) (1993) *Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future*, London: Belhaven.
- Kraus, R. (2000) *Leisure in a Changing America: Trends and Issues for the 21st Century*, Boston: Allyn and Bacon.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, London: Blackwell.
- MacCannell, D. (1976) *The Tourist-A new Theory to the Leisure Class*, New York: Schocken Books Inc.
- Metaxas, T. and Kallioras, D. (2004) *Medium sized-cities' Economic Development and Regional Competitiveness: The case of Larissa-Volos dipole in Thessaly region of Greece*, *Discussion Paper Series*, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, 10 (7), pp. 161-200.
- Mommaas, H., Poel, H. van der, Bramham, P. and Henry, I.P. (eds) (1996) *Leisure Research in Europe: Methods and Traditions*, Oxon: CAB International.
- Norberg-Schulz, C. (1965) *Intentions in Architecture*, Cambridge: M.I.T. Press.
- Norberg-Schulz, C. (1971) *Existence, Space and Architecture*, London: Studio Vista.
- Norberg-Schulz, C. (1986) *Meaning in Western Architecture*, London: Studio Vista.
- O'Sullivan, A. (2003) *Urban Economics*, New York: McGraw-Hill Irwin.
- Petrakos, G. (2008b) *Regional Growth and Inequalities in the European Union*, Presented at the International Conference *Transnational Europe: Promise, Paradox, Limits*, Ottawa, 17-18/10/2008.
- Roberts, K. (2004) *The Leisure Industries*, New York: Palgrave Macmillan.
- Roberts, K. (2006) *Leisure in Contemporary Society*, Oxon: Cab International.

- Robinson, J. (2006) *Ordinary Cities: Between Modernity and Development*, New York: Routledge.
- Rojek, C. (2005) *Leisure Theory: Principles and Practices*, New York: Palgrave MacMillan.
- Rojek, C. and Urry, J. (eds) (1997) *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*, London: Routledge.
- Thompson, C.W. and Travlou, P. (eds) (2007) *Open Space: People Space*, New York: Taylor & Francis.
- Turnbridge, J.E. and Ashworth, G.J. (1996) *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Chichester: John Wiley & Sons.
- Tomlinson, A. (1999) *The Game's up: Essays in the Cultural Analysis of Sport, Leisure and Popular Culture*, Aldershot: Ashgate/Arena.
- Urry, J. (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, London: Sage Publications Ltd.
- Watson, S. and Gibson, K. (1995) *Postmodern Cities and Spaces*, Cambridge: Blackwell.
- Wiberg, U. (1993) *Medium-Sized Cities and Renewal Strategies*, *The Journal of the RSAI*, 72 (2), pp. 135-143.
- Worpole, K. (2000) *Here Comes the Sun: Architecture and Public Space in Twentieth-Century European Culture*, London: Reaktion Books.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- Bunting, T., Filion, P., Hoernig, H., Seasons, M. and Lederer, J. (2007) *Density, Size, Dispersion: Towards understanding the structural dynamics of mid-size cities*, Canadian Journal of Urban Research. Προσβάσιμο από:
http://findarticles.com/p/articles/mi_hb6525/is_2_16/ai_n31139987 [τελευταία πρόσβαση 20.5.2010].
- City Mayors (2010) *Urban Statistics*. Προσβάσιμο από:
http://www.citymayors.com/sections/rankings_content.html [τελ. πρ. 5.6.2010].
- European Commission (2009) *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. Προσβάσιμο από:
http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15887_en.pdf [τελ. πρ. 25.5.2010].

- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2005) *Medium-Sized Cities in Europe*. Προσβάσιμο από:
<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/1997/53/en/1/ef9753en.pdf> [τελ. πρ. 22.5.2010].
- European Smart Cities (2007) *Smart cities: Ranking of European medium-sized cities*. Προσβάσιμο από: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf [τελ. πρ. 25.5.2010].
- Eurotowns Network. Προσβάσιμο από: <http://www.eurotowns.org/> [τελ. πρ. 20.5.2010].
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H. και Meijers, E. (2007) *City-Ranking of European Medium-Sized Cities*. Προσβάσιμο από: http://www.smart-cities.eu/download/city_ranking_final.pdf [τελ. πρ. 25.5.2010].
- Kunzmann, K. (2009) *Medium-Sized Towns, Strategic Planning and Creative Governance in the South Baltic Arc*. International Urban Fellows Association Conference. Προσβάσιμο από: http://www.visible-cities.net/documents/KRK_MediumSized_Cities.pdf [τελ. πρ. 20.5.2010].
- Leipzig Charter (2007). Προσβάσιμο από:
http://www.eu2007.de/en/News/download_docs/Mai/0524-AN/075DokumentLeipzigCharta.pdf [τελ. πρ. 25.5.2010].
- Schwarz, P. (2010) *Europe in Crisis*. Global Research Centre for Research on Globalization. Προσβάσιμο από:
<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=16943> [τελ. πρ. 25.5.2010].
- Stiglitz, J. (2005) *Ethics, Economic Advice and Economic Policy*. Carnegie Council: Policy Innovations-the Central Address for a Fairer Globalization. Προσβάσιμο από: http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01216 [τελ. πρ. 5.6.2010].
- Territorial Agenda of the European Union (2007). Προσβάσιμο από:
http://www.bmvbs.de/Anlage/original_1005295/Territorial-Agenda-of-the-European-Union-Agreed-on-25-May-2007-accessible.pdf [τελ. πρ. 25.5.2010].
- Treaty of Lisbon: Taking Europe into the 21st century. Προσβάσιμο από:
http://www.europa.eu/lisbon_treaty/take/index_en.htm [τελ. πρ. 25.5.2010].
- Urban Audit. Προσβάσιμο από: <http://www.urbanaudit.org/> [τελ. πρ. 29.6.2010].